

**T.C.
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI**

**HATEMİ'NİN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE –
İRAN İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
Parinaz Farzad TAHERİ**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Meliha B. ALTUNIŞIK**

Ankara - 2009

JÜRİ ÜYELERİ'NİN İMZA SAYFASI

Parinaz FARZAD TAHERİ'ye ait "Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye-İran ilişkileri" adlı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Meliha Altunişik

Prof. Dr. Meliha BENLİ ALTUNIŞIK

Tez Danışmanı

Bu çalışma jürimiz tarafından oybirliği ile Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Meliha BENLİ ALTUNIŞIK

Meliha Altunişik

Üye : Doç. Dr. Recep BOZTEMUR

Recep Boztemur

Üye : Dr. Cenk AYGÜL

Cenk Aygül

Bu tez Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yayım kurallarına uygundur.

Seref Ünal

Prof. Dr. Şeref ÜNAL
Sos. Bil. Enstitüsü Müd.

ÖNSÖZ

İran ve Türkiye hem coğrafi konumları, komşuluk ilişkileri hem sahip oldukları tarihi miras ile çok eskiden beri çeşitli alanlarda ilişkileri bulunan iki ülkedir. Yüzyıllardan beridir bölgedeki varlıklarını sürdüren bu iki önemli ülke, zaman zaman gerginliklerin eşğine zaman zaman da işbirliği noktasına gelmişlerdir. Sürekli olarak iki ülke arasındaki rekabetin zikredilmesine rağmen, Türkiye ve İran, farklı yönetim şekillerine rağmen komşuluk ilişkilerini devam ettirmeyi başarmışlardır. Kısacası yönetim anlayışındaki farklılıklar ve çıkar alanlarındaki rekabetlere rağmen iki ülke, birbirlerinin öneminin bilincinde olarak siyaset üretme yolunu tercih etmişlerdir. Nitekim rekabet alanlarının haricinde iki ülkenin ortak çıkar ve ortak sorun alanları da bulunmakta ve birindeki gelişmenin, diğerini de etkilemesi ihtimali her zaman bulunmaktadır. Komşuluk iki ülke münasebetlerinin kurulmasında en başta gelen etkenlerden biridir.

İran ve Türkiye'nin 454 km. uzunluğundaki ortak sınırın varlığı iki ülkenin siyasi, güvenlik, ekonomik ve kültürel ilişki halinde olunmasını zorunlu kılmaktadır. Her ikisi de Müslüman iki ülke olup ortak tarihi ve kültürel bağlarla birbirine bağlıdır.

Bu çalışmada İran ve Türkiye arasındaki ilişkiler Muhammed Hatemi döneminde(1997–2005) incelendi. O döneme ait olan güvenlik, siyasi ve ekonomik ilişkilerin bütünü özet haline getirilmiştir. PKK, doğalgaz, iç sorunlar, TAV ve Türkcell gibi önemli konular ve bunları etkileyen faktörler araştırılmıştır.

Çalışmamda, farklı bakış açısıyla beni yönlendirerek konu hakkında değişik yaklaşımları da araştırmama neden olan, yardım ve ilgisini hiçbir zaman esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Sayın Meliha ALTUNIŞIK'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca bu konuda yardımlarıyla bana destek veren, eleştirileri, içten yaklaşımları ve fikirleriyle bana yardımcı olan Bayram SİNKAYA'ya teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmam süresince sabırla yazılarımin bitmesini bekleyen; eşim ve çocuklarıma, beni her konuda destekleyen aileme ve dostlarıma, teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	iii
KISALTMALAR DİZİNİ	v

BİRİNCİ BÖLÜM

1.GİRİŞ	1

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHÇESİ	6
2.1. İlk Çağlarda Türk – İranlı İlişkileri	6
2.2 Osmanlı – Safevi İlişkileri	8
2.3. Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri	17
2.4. İran İslam Devrimi ve Türkiye – İran İlişkileri	22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HATEMİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ	33
3.1. Hatemi'nin Cumhurbaşkanı Olması Ve Türkiye – İran İlişkileri	344
3.2. Hatemi Döneminde Türkiye – İran Siyasi İlişkileri	388
3.2.1. Diplomatik İlişkilerin Düzeltilmesi	388
3.2.2. Bölgede Rakip Kutuplaşmalar ve Türkiye – İran İlişkileri	40
3.2.3. Irak'ın Durumu ve Türkiye – İran ilişkileri	444
3.2.4. İdeolojik Farklılıklar ve İran – Türkiye İlişkileri	477
3.2.5. Hatemi Döneminde Türkiye – İran İlişkilerinin Seyri	50
3.3. Hatemi Döneminde Türkiye – İran Güvenlik İlişkileri	66
3.4. Hatemi Döneminde Türkiye – İran Ekonomik İlişkileri	80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.SONUÇ	88
KAYNAKÇA	92
ÖZET	1044
ABSTRACT	105
EKLER	106
İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında 10 Haziran 1998 Tarihinde, Tahranda İmzalanan Karma Ekonomik Komisyonu 14.Dönem Antlaşması	107
Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı ve İran İslam Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Arasında 13 Ocak 1999 Tarihinde Yapılan Uyuşturucu ve Psicotrop Maddelerle Mücadele İşbirliği Antlaşması	118
İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında 31 Ocak 2001 Tarihinde Tahran'da İmzalanan Karma Ulaştırma Komisyonu Protokolü'nün Onaylanması	122
Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti Arasında 17 Haziran 2002 Tarihinde Tahran'da İmzalanan ve 9 Temmuz, 2003 Tarihinde Onaylanması Uygun Bulunan Gelir ve Servet Üzerinde Alınan Vergiler Antlaşması	129
İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında 19 Aralık 1996 Tarihinde İmzalanan ve 29 Nisan 2004 Tarihinde Onaylanması Uygun Bulunan Yatırımlara Karşılıklı Teşvik ve Korunmasına İlişkin Antlaşma	145

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANASOL-D	ANAP-DSP-DTP (üç partinin) koalisyonu
a.g.e	Adı Geçen Eser
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
Bkz	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CENTO	Central Treaty Organization
CNN	Cable News Network(televizyon Kanalı)
D-8	Gelişmekte Olan 8 Ülke Grubu
ECO	Economic Cooperation Organization (Ekonomik İşbirliği Örgütü)
EİT	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
FP	Fazilet Partisi
GSM	Global System for Mobile Communications
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
ILO	International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
İRNA	İslamic Republic News Agency
KADEK	Kordestan Azadi ve Demokrasi Kongre
KDP	Kürdistan Demokrat Partisi
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MGK	Millî Güvenlik Kurulu
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
M.S.	Milattan Sonra
NATO	North Atlantic Treaty Organization

PJAK	Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê (Kürdistan Özgür Yaşam Partisi)
PKK	Partizani Kargerani Kordestan (Kürdistan İşçi Partisi)
RCD	Regional Cooperation for Development
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAV	Tepe – Akfen - Vie
TSK	Türk Silahlı Kuvvetler
TTK	Türk Tarih Kurumu
US	United States

BİRİNCİ BÖLÜM

1.GİRİŞ

Dünyanın en eski medeniyetlerinden birisine ev sahipliği yapan İran zengin tarihi ve kültürü ile her zaman ilgi çekmiştir. İran edebiyatı, dili ve kültürü etrafındaki toplulukları tarih boyunca tesiri altına almıştır. Öyle ki tarihte İran'ı işgal eden farklı kavimlerin çoğu bu kültürel zenginlik içinde eriyerek kendi kimliğini kaybetmiş, kimliklerini kaybetmeyenler bile İran kültürünün etkisi altında büyük dönüşümler geçirmiştir. İran'ı ele geçiren Büyük İskender'in ordularının, İslam ordularının vs. tecrübe ettiği bu dönüşüm 9. asırdan sonra Batıya doğru ilerleyen Türk kavimlerini de tesiri altına almıştır. İran topraklarında hâkimiyet kuran farklı Türk kavimleri bir süre sonra adeta İranlılaşmış, İranlılaşmayanlar da İran kültüründen büyük ölçüde etkilenmişlerdir.

Sahip olduğu zengin kültürel mirasın yanı sıra İran, tarih boyunca jeo-stratejik konumu itibarıyla büyük devletlerin ilgisini çekmiş, hatta rakip büyük devletlerin çıkarları İran üzerinde kesişmiştir. Türklerin İran ile tanışmaları da bu vesileyle olmuştur. Basra Körfezi'nden Hazar Denizi'ne, Anadolu'dan Hindistan'a kadar uzanan İran platosu Batıya doğru ilerleyen Türklerin en önemli geçiş yollarından birisi olmuştur.

Türkler ile İranlıların "modern" anlamda karşılaşmaları 16. asrın başlarında olmuştur. Zira bu dönemde İran'da hakim olan Büyük Selçuklu Devletinin Moğollar tarafından yıkılmasının ardından uzun yıllar bir çok küçük devletin hüküm sürdüğü İran platosunda Safeviler hâkimiyet kurmuşlar ve "modern" İran'ın temellerini atmışlardır. İran platosunda merkezi hâkimiyet sağlayan Safeviler İran'ın Şiileşmesini ve İran edebiyatının yeniden doğuşuna imkan sağlayarak modern Farsçanın İran'da egemen olmasını sağlamıştır.

Safeviler, İran'da iktidarlarını kurar kurmaz batıdaki komşuları Osmanlı İmparatorluğu ile "temasa" geçmişlerdir. Safeviler ile Osmanlılar arasındaki ilişkiler iki esas mesele etrafında gelişmiştir. Bunlardan birincisi Safevilerin Anadolu'da Şiiliği yayma çalışmaları ve Sünni Osmanlıların buna karşı mücadelesidir. İki devlet arasındaki ilişkileri şekillendiren ikinci esas mesele Safevilerin topraklarını Batıya doğru, yani Osmanlı aleyhine, Osmanlıların ise doğuya doğru, yani Safeviler aleyhine genişletmeye çalışmalarıdır. Bu iki nedenle iki devlet arasında çok sayıda savaş yapılmıştır. Bu iki etken Safevilerin yıkılışından sonra da Osmanlı – İran ilişkileri üzerinde belirleyici olmuştur.

20. Asra gelindiğinde hem Türkiye'de (Türkiye Cumhuriyeti) hem de İran'da (Pehlevi Hanedanı) Batı yanlısı ve modernist yönetimlerin kurulması Türkiye ile İran arasında ideolojik farklılıkların çatışmaya yol açmasına engel olmuştur. Zira her iki devletin dış politikalarında dinin (Sünniliğin ve Şiiliğin) rolü ortadan kalkmış ve iki devlet de Batılılaşma çalışmalarına başlamıştır. Bu sırada iki devletin de topraklarını bir diğerinin aleyhine genişletme emellerinin ortadan kalkması üzerine Türkiye ile İran arasında ilişkiler oldukça dostane olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Sovyetler Birliği'nin hem Türkiye hem de İran için ideolojik ve yayılcı bir tehdit arz etmesi sonucunda iki ülkenin Batı bloğunda yer almaları ve ABD ile ittifak kurmaları bu iyi ilişkileri perçinlemiştir.

Türkiye ile İran arasındaki iyi ilişkiler İran'da 1979 yılında İslam Devriminin olması üzerine kırılmaya uğramıştır. Zira Devrimden sonra İran dış politikasında ideoloji ön plana çıkmış ve İran'ın diğer komşuları ile birlikte Türkiye'ye devrim ihraç etme çabaları iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Soğuk Savaşın sona ermesinden itibaren Türkiye ve İran'ın Irak'ın kuzeyi, Kafkaslar ve Orta Asya'da nüfuz kazanma rekabeti içine girmeleri iki ülke arasındaki ilişkilerin 1990'lı yıllarda iyice gerilmesine neden olmuştur. Yine bu dönemde ideolojik faktörlerin yanı sıra ayrılıkçı terör örgütü PKK'nın Türkiye'ye karşı yürüttüğü faaliyetler ve İran'da Azeriler arasında "Azeri

milliyetçiliğinin” yükselişi iki ülke arasındaki ilişkilerin en hassas noktaları olmuştur.

1997 yılında İran’da yapılan seçimlerde reformcu aday Seyyid Muhammed Hatemi kullanılan oyların yüzde 69’unu alarak İran’ın yeni cumhurbaşkanı olmuştur. Hatemi 2001 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini de kazanarak toplam sekiz yıl boyunca Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Hatemi, İran siyasetinde ideolojinin önemini azaltmaya ve sivil toplumun gelişmesine, böylece İran’ın daha demokratik bir ülke haline gelmesi için çalışmıştır. Nitekim onun zamanında özellikle basın çok gelişmiş ve İran’da canlı bir tartışma ortamı oluşmuştur. Ancak Hatemi’nin açılımlarının çoğu muhafazakârların engellemesi ile karşılaşmış ve İran’da reformcular ile muhafazakârlar arasında ciddi bir rekabet ortaya çıkmıştır.

Muhammed Hatemi İran dış politikasında da bazı değişiklikler yapma yoluna gitmiştir. Devrim ihracını ve ideolojik, çatışmacı dış politikayı reddeden Hatemi, Batı ile diyalog ve komşuları ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu dönemde İran Arap komşuları ile ilişkilerini normalleştirmiş, Avrupa Birliği ile diyaloga girmiştir. Hatemi’nin dış politika anlayışında Türkiye’nin önemli bir yeri olmuştur, ancak Hatemi’nin işbaşına geldiği dönemde Türkiye – İran ilişkileri büyük bir krizin içerisindeydi. İki devlet karşılıklı olarak büyükelçilerini geri çağırmışlardı. Hatemi’nin Türkiye politikasının temelinde “hükümetlerden bağımsız sağlam ve kalıcı dostane ilişkiler kurmak” vardı ve bu politikanın önemli sonuçları olmuştur.

Bu tezde böyle bir zamanda Cumhurbaşkanı olan Hatemi’nin politikalarının İran ile Türkiye arasındaki ilişkileri nasıl etkilediği araştırılmıştır. Tezde Hatemi’nin komşularla çatışmadan uzak durma ve iyi ilişkiler kurma politikasının Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri olumlu şekilde etkilediği iddia edilmektedir. Nitekim Hatemi’nin cumhurbaşkanı olduğu 1997 yılında büyük bir bunalımın içinde olan Türkiye ve İran ilişkilerinde problemlerin çoğu Hatemi döneminde çözülmüştür. Hatemi’nin cumhurbaşkanlığı görevinden ayrıldığı 2005 yılı itibarıyla Türkiye ve İran ilişkileri Devrimden sonraki dönemde en iyi

zamanını yaşamıştır. Tabii bu ikili ilişkilerde Hatemi döneminde hiç sorun olmadığı anlamına gelmemektedir. Tezin ikinci bölümünde görüleceği gibi özellikle 1999 yılının yaz ayları ve 2000 yılının ilk altı – yedi ayı Türkiye – İran ilişkileri açısından kritik dönemler olmuştur.

Bu çalışmada, ayrıca, Hatemi döneminde Türkiye – İran ilişkilerinin yapısının, niteliğinin değiştiği iddia edilmektedir. 1990'lı yıllar boyunca ideolojik tartışmalar ve iki ülkeden kaynaklanan karşılıklı güvenlik tehditleri Türkiye ile İran ilişkilerinde belirleyici olmuşken, Hatemi'nin cumhurbaşkanı olmasından sonra iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ve üçüncü taraflardan kaynaklanan tehditlere karşı işbirliği Türkiye – İran ilişkilerinin gündeminde hâkim olmuştur.

Bu tez giriş dışında iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde ilk çağlardan itibaren Türk – İran ilişkilerinin seyri değerlendirilmiştir. Hatemi'nin cumhurbaşkanı olduğu 1997 yılına kadar iki ülke arasındaki ilişkilerin analiz edildiği bu bölümde Türkiye ile İran arasındaki ikili ilişkilerde ideolojinin ve güvenlik tehditlerinin ön planda olduğu görülmüştür. İkinci bölümde ise Hatemi'nin cumhurbaşkanı olduğu dönem boyunca (1997-2005) Türkiye – İran ilişkileri siyaset – ideoloji, güvenlik ve ekonomik ilişkiler açısından değerlendirilmiştir. 1997 yılında ideolojik nedenler ve güvenlik kaygılarından kaynaklanan sebeplerle oldukça gergin olan Türkiye – İran ilişkilerinin 2005 yılına kadar geçen süre içerisinde hızla düzeldiği ve çatışmaların yerini işbirliğine bıraktığı görülmüştür. Sonuç kısmında genel değerlendirmeler yapılmış ve Hatemi döneminde Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin dönüşümünde etkili olan nedenler ve faktörler tartışılmıştır. Bu bağlamda ikili ilişkilerin daha da düzelmesini sınırlayan faktörler de ele alınmıştır.

Bu çalışmada Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kütüphanesinden 1997- 2005 yılları arasında Resmi Gazete'den iki ülke arası antlaşmalar ve günlük gazete ve dergilerden Aksiyon, Akşam, Cumhuriyet, Dünya, Gündüz, Halk ve Olaylara Tercüman, Hürriyet, Hürses, Milliyet, New York Times, Posta, Radikal, Sabah, Sağduyu, Star, Türkiye, Vatan, Yeni Gündem, Yeni

şafak ve Zaman taranmıştır. Ayrıca konu üzerine yazılmış olan İngilizce, Farsça ve Türkçe ikinci kaynaklar ile Farsça gazetelerden Ettelaat ve Hamshehri kullanılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHÇESİ

Çalışmanın bu kısmında Türklerle İranlıların ilişkileri ilk defa karşılaştıkları ilk çağlardan başlayarak günümüze kadar geçen süre içerisinde tarihi bir açıdan incelenmektedir. Bu kısımda Türkiye – İran ilişkilerinin bugünü üzerinde belirleyici olan başlıca unsurların ortaya çıktığı Osmanlı- Safevi ilişkileri ve İslam devrimi sonrasında Türkiye –İran ilişkileri daha ağırlıklı bir yer kaplamıştır. Aşağıda da görüleceği üzere ideolojik farklılık ve rekabet (Sünni / Şii, İslamcı / laik) ile güvenlik kaygıları Türkiye – İran ilişkilerinin seyri üzerinde belirleyici olan başlıca unsurlardır. Son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerde ekonomik faktörler ön plana çıkmaya başlamışsa da ekonomi henüz Türkiye – İran ilişkilerinde asli belirleyici bir unsur olmamıştır.

2.1. İlk Çağlarda Türk – İranlı İlişkileri

İranlılar ile Türklerin karşılaşmaları ilk çağlardaki İran–Turan mücadelelerine kadar gitmektedir. O dönemlerde İran platosunda hâkim olan devletler ile Orta Asya’da kurulmuş olan çeşitli Türk devletleri arasında başlayan karşılıklı ilişkiler bazen işbirliği bazen çatışma olmak üzere farklı şekillerde tezahür etmiştir.¹ Mesela, Mazdek isyanı sırasında İran’da hakim olan Sasaniler’in Şahı Kavad bu isyanın bastırılmasında bir Türk devleti olan Ak-Hunların yardımını almıştır.² Sasani dönemi İran’ının meşhur şahlarından Anuşirvan, başka bir Türk devleti olan Gök-Türklerle anlaşarak Ak-Hunlara karşı bir ittifak kurarak Ak-Hunları yıkmışlar; Ak-Hun topraklarını kendi aralarında bölüşmüşlerdir. Gök-Türklerin bu sayede İpek Yolu’na hakim olmaları nedeniyle Sasaniler ile Gök-Türkler arasında mücadele başlamış ve Gök-Türkler bu mücadelede Bizans devletinden yardım istemişlerdir. İzleyen dönemlerde, özellikle 19 yıl süren, 571-590 yıllarında ortaya çıkan Sasani-

¹ Bkz. Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, ss.1-2.

² E. Şakibapour, **Berkhorde Endişeha**, Tahran, Eşragi, 1970, ss.1-17.

Bizans savaşları sonunda yenilen Sasaniler büyük ölçüde yıpranmış, böylece izleyen zamanlarda Arap-İslam ordularının İran'ı istilası kolaylaşmıştır.³

M.S. 634-644 yılları arasında Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Arap-İslam orduları İran'a girmiştir ve böylece İran'ın İslamlaşma süreci başlamıştır. Ancak bu süreç büyük mücadeleler sonunda ve zoraki bir şekilde başladığı için İranlıların Müslümanlaşması ve İslam kültürünü benimsemeleri kolay olmamıştır.⁴

İran'ı ele geçiren İslam orduları Orta Asya'da bulunan Ceyhun nehrine kadar uzanıp Türklerle temasa geçmişlerdir. O yıllarda Gök-Türk devleti bunalım içindeydi ve daha kuvvetli bir devlet kurma isteğindeydi. Gök-Türk devletinin yerine yeni kuvvetli bir Türk devletinin kurulmasını istemeyen Çinliler iyice kuvvetlenmeden onları yıpratmaya çalışıyordu. Diğer taraftan Maveraünnehir'e kadar gelmiş olan İslam orduları da Çinlileri telaşlandırmıştır. Nihayet 751 yılında ortaya çıkan Talas Savaşı'nda Türklerin Müslümanların yanında yer almasıyla Çinliler mağlup edilmiş ve bundan sonra Türklerin İslamlaşma süreci başlamıştır.⁵

İranlıların tersine Türkler İslamiyet'i çok rahat kabul etmişler ve Türklerin İslamiyet'e girişleri belki de tarihin en önemli olaylarından biri sayılabilir. Çünkü Müslüman olan Türkler hem bu dinin koruyucusu hem de yayıcısı olmuşlardır ve kısa zamanda İslamiyet'in bayraktarlığını da yapmışlardır.⁶

Türklerin İslam'ı benimsemeleri ile Batıya doğru hareket etmeleri eşzamanlı olmuştur. Batıya doğru giden Türkler, İran platosuna gelmişler ve Sasanilerin İslam orduları tarafından yıkılışından sonra merkezi yönetimin kurulamadığı İran'da etkili siyasi aktörler haline gelmişlerdir. İran platosunun büyük bir kısmı, Abbasilerin yıkılmasının ardından 10. asrın sonlarında Gazneli Müslüman Türk devletinin idaresine geçmiştir. Gaznelilerden sonra

³ Saray, a.g.e., s.4.

⁴ Saray, a.g.e., s.4.

⁵ Saray, a.g.e., s.7.

⁶ Saray, a.g.e., s.8.

İran, Oğuz Türkleri tarafından kurulan Selçuklu Devleti'nin kontrolüne geçmiştir. Bu dönemde Türkler gruplar halinde İran'a yerleşmişler ve bu şekilde İran neredeyse yarı yarıya Türk nüfusa sahip bir ülke haline gelmiştir. Öyle ki, 20. yüzyıla kadar İran'da kurulmuş olan hemen hemen her devlet bir Türk hanedanı tarafından yönetilmiştir.⁷

11. asrın ikinci yarısından itibaren Oğuz Türkleri Anadolu ve Azerbaycan'a yerleşerek buraları da Türk ülkesi haline getirmişlerdir. Ancak bu devirlerde İslamiyet İran'a tam yerleşmiştir. 13. asırdaki Moğol istilası hem İslamiyet'e hem de Türklere maddi manevi büyük darbeler vurmuştur. Büyük Selçuklu Devleti'nin Moğol istilası sonucunda yıkılmasıyla İran'da merkezi yönetim bir kere daha ortadan kalkmıştır.⁸

İran platosunda merkezi yönetimin yeniden tesisi ancak 16. yüzyılda yine Türkler tarafından Safevi Devleti'nin kurulmasıyla olmuştur. Safeviler, Şiiliği İran'ın resmi dini ilan etmiş ve İran büyük oranda Şiileşmiştir. Bundan sonra Şiilik İran siyasi tarihindeki en önemli unsurlardan birisi haline gelmiştir. İranlıların özellikle Hz. Ömer zamanında İslam ordusuna mağlup olmalarından sonra zorla Müslüman olmaları, Hz. Ali'den önceki üç halifeyi meşru kabul etmemeleri ve siyasi ve dini liderliğin Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ali'nin hakkı olduğu düşüncesinden hareketle İranlılar, Şiiliğe sıkı bir şekilde bağlanmışlardır.⁹

2.2. Osmanlı – Safevi İlişkileri

Safevilerin sahneye çıkışlarından önce Şii Akkoyunlu Türkmenleri bugünkü Azerbaycan merkez olmak üzere İran'ın kuzeyinde ve Anadolu'nun kuzeydoğu kısmında hâkimiyet kurmuşlardı. Onların rakibi olan Sünni Karakoyunlu Türkmenleri, bugünkü İran sınırlarının kuzeybatısı ile Anadolu'nun güneydoğusunda hâkim olan bir devlet kurmuşlardı.

⁷ (Erişim) http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye-%C4%B0ran_ili%C5%9Fkileri , 01/05/2008.

⁸ V.V. Barthold, **Turkistan: Down to the Mongol Invasion**, Londra, Munshiram, 1968, ss.475-479; V.F. Minorsky, "Persia: Religion and History," **Iranica; Twenty Articles**, Tahran [yayınevi yok], 1964.

⁹ Saray.M, **a.g.e.**, s.12.

Akkoyunlularla akraba olan Safeviler bu devleti ele geçirmişler ve kısa bir süre sonra da Karakoyunluları ortadan kaldırarak Osmanlılarla karşı karşıya gelmiştir.

Safevi hanedanının kurucuları aslında Türk asıllı ve Sufi bir tarikatın liderleri ve izleyicileri de büyük ölçüde Anadolu'dan gelen Türkmenler olmasına rağmen zamanla "İranlılaşmış",¹⁰ hatta modern İran kimliğinin şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Safeviler özellikle Şiiliğin ve Farsçanın yayılmasında ve İran edebiyatının canlanışında önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlılarla – Safevilerin ilk karşılaşmaları 1514 tarihinde Çaldıran Savaşı ile olmuştur. Safevilerin, Osmanlı topraklarının doğusunda güçlü bir şekilde ortaya çıkması ve Anadolu'da Şiileştirme faaliyetlerine hız vererek taraftar toplaması üzerine Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim güçlü bir ordu ile İran üzerine yürümüş ve Safevilerin kurucusu Şah İsmail'i Çaldıran'da yenilgiye uğratmıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı – Safevi savaşları zaman zaman tekrarlanmış; bugünkü Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Irak topraklarının bir kısmı Safeviler ve Osmanlılar arasında sürekli el değiştirmiştir.

Batıda Osmanlılar ile mücadele eden Safeviler Doğuda da Özbeklerle mücadele ediyorlardı. Safevilerin en güçlü Şahı I. Abbas (1587-1629), öncelikle Türkistan'daki taht kavgalarının yarattığı problemleri de kullanarak Horasan'ı Özbeklerden almıştır. Daha sonra Doğu Anadolu'da otorite boşluğundan yararlanarak Osmanlı üzerine sefer hazırlıklarına başlamıştır.¹¹ Bu sırada Osmanlı ordusunun Avusturya harbi ile meşgul olması ve eski

¹⁰ Tarihçiler arasında bu hususta farklı yorumlar vardır, fakat genellikle birçoğu Safevi hanedanının Türk asıllı olduklarında görüş birliğindedir. Faruk Sümer'e göre Safevi devletinin kurucusu Şah İsmail'in ataları olan Şeyh Cüneyd ve onun oğlu Şeyh Haydar ilk müritlerini Anadolu'da Tekeli vilayetinden bulmuşlardır. Bu insanların yaşam tarzı eski İran görüşlerine dayanırdı ve inançlarının temelinde Zerdüştilik vardı. H.R. Hoseyni, "Rişehaye Şekl Giriye Menafei Mellî dar Diplomasi ve Revabete Beynelmelel," İran-ı Emruz, Haziran 2008.

¹¹ Şah Abbas'ın bu çalışmalarında askeri hususlarda iki İngiliz kardeşten (Robert ve Anthony Sherley) aldığı yardımlar sonucu harekete geçtiği iddia edilmektedir. Bkz. M. Saray, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler, 1775–1875**, İstanbul, Türk Tarih Kurumu, 1984, s.7.

gücünü kaybetmeye başlamasından da istifade ederek Şah Abbas Osmanlı'ya karşı Avrupa'dan müttefik arayışına girmiştir. Bu sayede İran, hem Avrupa ülkelerinde Osmanlı düşmanlığını ayakta tutacak, hem de siyasi ve askeri başarısının yanında iktisadi ve ticari (ipek ve baharat ticareti) menfaatlerini de geliştirecekti. Fakat Şah, bu girişimlerinden bir sonuç alamamıştır. Buna rağmen Anadolu'da Celali isyanlarının yoğunlaştığı zamanlarda Van ve Şirvan yağma edilmiş, Tebriz de 22 günlük bir kuşatmadan sonra Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun yenilmesiyle Safevilerin eline geçmiştir. Bu fırsattan yararlanan Azerbaycan'daki müfrit Şii isyan etmiş ve buradaki birçok Sünni Müslüman'ın katledilmesine sebep olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti bu olaylar yaşanırken pasif kalmıştır ki bu durum İran Şah'ını bile şaşırtmıştır. Bunun temel sebebi Doğu Anadolu halkının her türlü ihtiyacını karşılayacak şekilde Osmanlı idaresinin teşkilatlanmamış olmasıdır. Osmanlılar, Şii ve Şii ulemanın doğuda yaratabileceği tehlikeleri Hıristiyan Batı dünyasının yarattığı problemlerin büyüklüğü yüzünden ciddiye alamamıştır.¹² Bu gelişmeler üzerine Osmanlı ordusu ikiye bölünmüş; bir grup Avusturya ile savaşa devam ederken Sinan Paşa komutasındaki diğer grup Doğu cephesinde savaşmaya gitmiştir ancak başarılı olamamıştır. 1612'de imzalanan barış anlaşması ile işgal ettikleri toprakların Safeviler'de kalmasına karar verilmiştir. Ancak Şah Abbas, bu kazanımları ile yetinmeyerek Bağdat'ı da alma çabasına girişmiş ve 12 Ocak 1624'te Bağdat İranlıların eline geçmiştir.

Bu esnada Osmanlı padişahı olan IV. Murat (1623-1640) önce Hafız Ahmed Paşa komutasında hazırlanan bir ordu ile tekrar Bağdat'ı almak istemişse de Osmanlı ordusu başarılı olamamıştır; sonrasındaki girişimler de yine Osmanlı Devleti aleyhine olmuştur. Nihayet IV. Murat, devleti ve kendisini uzun zamandır uğraştıran İran ile bizzat hesaplaşmak ve Bağdat'ı mutlaka kurtarmak için Şark seferine çıkmaya karar vermiştir ve seferini Revan'dan başlatmıştır. Önce Tebriz sonra da Revan'ı geri alan Osmanlı padişahı, ikinci seferini Bağdat üzerine düzenlemiş ve 25 Aralık 1638'de muvaffak olmuştur.

¹² Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s.49.

Bunun üzerine Osmanlılar ile Safeviler arasında 17 Mayıs 1639'da Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmıştır. Günümüzdeki Türkiye-İran sınırının önemli bir kısmını belirleyen bu antlaşmaya göre; 1) Bağdat'ta Bedre, Cessan, Mendeli'ye kadar uzanan yerler Osmanlılarda kalacak; 2) Safeviler Kars, Van, Bağdat hududuna saldırıda bulunmayacak; 3) Van ve Kars boş tampon arazi olarak kalacak; 4) Safeviler Sünniliği kötüleyici propagandalardan vazgeçecekti.¹³

Bu yıllardan sonra Osmanlı-İran ilişkilerinin dostane ilerlediği görülmektedir ve bu iyi ilişkiler Şah Süleyman dönemine (1666-1694) kadar devam etmiştir. Ancak Osmanlı Devletinin II. Viyana seferi ile bozguna uğradığını gören İran Şahı Basra Körfezi'ne yönelmiştir ve 1694'te Basra'yı işgal etmiştir (Sonrasında Basra yine Osmanlı hâkimiyetine girmiştir).

18.yüzyılın başlarına gelindiğinde Safeviler oldukça zayıflamışlardı. Öyle ki 1722'de ortaya çıkan Afgan isyanını bastıramamış, Afganlar Safevi başşehri İsfahan'ı ele geçirmiştir. Osmanlılar bu karmaşadan istifade ederek topraklarını Safeviler aleyhine genişletmişlerdir. Fakat Nadir Afşar'ın komutasındaki İran güçleri bir süre sonra kaybettikleri yerleri geri kazanmışlardır. 1736'da Nadir Afşar'ın Safevileri tahttan indirerek kendini Şah ilan etmesiyle İran'da Safevi dönemi sona ermiştir.

Osmanlı – Safevi mücadelesinin en önemli unsuru Safevilerin Anadolu topraklarında yaptıkları Şii propagandasıdır. Buna karşılık Osmanlılar ise Safevileri İslam şeriatını tahrif etmekle suçlamışlardır. Mesela bu hususta Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman 1554'te Nahcivan seferine çıkmadan önce dönemin İran Şahı Tahmasp'a din kurallarını değiştirip şeriatı alaya aldığı konulu mektup yazmıştır. Osmanlı – Safevi mücadelesinde dikkat çeken diğer bir husus ise Safevilerin, Osmanlı ile mücadelelerinde Avrupa devletleri ile anlaşmaktan hiç çekinmemiş olmasıdır. Ancak, Safevilerin Osmanlı aleyhine Avrupalılar ile ittifak arayışları başarılı olamamıştır. Bunun iki nedeni vardır; ilk olarak, bu talep Avrupalılar için geç gelmiş bir taleptir. Zira

¹³ Saray, **Türk-İran İlişkileri**, ss.55-57.

bu istek Avrupa'daki Hıristiyanların Osmanlı baskısından bunaldığı bir anda gelmemiştir. İkincisi, böyle bir talep varlığında mesafenin uzaklığı dolayısıyla müşterek bir harekâtın gerçekleşmemesidir.

Nadir Afşar İran Şahı olduktan sonra Şiiliğin İran'daki Sünnilik karşıtı uygulamalarında bazı reformlara gitti. Kendi ordusunun büyük bir kısmı Şii olan Nadir Şah, Sünniliğe çok yakın olan Caferi mezhebini benimsedi; Hz. Ali dışındaki halifelere küfür edilmesini yasakladı. Kendisi de "dört halifeyi" tanıdığını gösteren bir başlık giyen Nadir Şah, Sünni komşuları (Osmanlılar, Özbekler ve Babürler) ile ilişkilerinde mezhep farklılıklarından kaynaklanan ihtilafları çözmeye çalışmıştır.¹⁴ Osmanlılar, İran'da hakimiyetini pekiştirdikten sonra Osmanlılar üzerine yürüyen Nadir Şah'ın Caferiliğin hak mezhep olarak kabul edilmesi talebini reddetmişler, fakat İranlı hacıların Mekke'yi ziyaretine izin vermişlerdir.¹⁵

Nadir Şah meşhur İran seferinin ardından tekrar Osmanlı ile savaşa girmiş, taraflar arasında 1746'da Kerden Antlaşması (II. Kasr-ı Şirin) imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlılar ve İranlılar Kasr-ı Şirin antlaşmasında belirlenen sınırlara çekilmişlerdir.¹⁶ Bu antlaşmadan sonra Osmanlı-İran ilişkileri hep yakın olmuştur. Öyle ki Afganistan lideri Ahmed Şah, İran'a karşı mücadelesinde Osmanlılardan yardım istemiş fakat aradığı desteği bulamamıştır. İran platosunda Afşarlardan sonra Zendler, daha sonra Kaçarlar hâkimiyet kurmuşlardır.

19. yüzyılda Kafkasya'da süregelen Osmanlı – İran mücadelelerine yeni bir oyuncu eklenmiştir; Ruslar güneye doğru Osmanlılar ve İran aleyhine ilerlemeye başlamıştır. Rusların önce İran'ı (1813), daha sonra Osmanlı'yı (1828) ağır şekilde mağlup etmesine rağmen bu cephede (Kafkas cephesi) Osmanlı ve İran birbirleriyle ittifak veya yardımlaşma yoluna gitmemişlerdir.

¹⁴ K.Yans, **IV Murat Devrinde Osmanlı Safevi Münasebetleri**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Aralık 1997, ss.115-116.

¹⁵ A. Djafar-Pour, **Nadir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Aralık 1997, ss.135-136.

¹⁶ Saray.M, **a.g.e.**,s.72.

Böyle bir fırsatı değerlendiremedikleri gibi, Van ve Bağdat cephelerinde birbirleriyle sürtüşmeye girmişlerdir.

Ancak 1820'li yıllarda Osmanlı-İran ilişkilerinin biraz daha geliştiği ve dostane bir havaya büründüğü görülmektedir. 16 Şubat 1824'te imzalanan Erzurum antlaşması ile Osmanlı hükümeti İran hacılarının Kerbela, Mekke ve Medine'yi serbestçe ziyaretlerine izin vermiştir. Buna ek olarak daha önceleri sürekli problem olan hudut boyunca yaşayan kabilelerin arasındaki anlaşmazlıklarını sulh yoluyla çözmeye karar verdiler ve kendi ülkelerinde diğer ülkenin devamlı elçilerini bulundurma kararı aldılar. Ancak Kaçar Şahı Bağdat civarında Osmanlı idaresindeki aşiretlerin sorununa karışarak sulh antlaşmasını bozmuştur. İran'ın bu tutumu iki ülke arasında sürtüşme sebebi olsa da Osmanlı meseleyi fazla büyütmeyle sulhu tercih etmiştir.¹⁷

Rusya ve İngiltere Osmanlı-İran arasındaki münasebeti bildiği için bu ülkelere bir teklifte bulunmuş ve dördü bir hudut komisyonu oluşturulmasını istemiştir. Ancak bir neticeye ulaşamamışlardır. Bu sırada Rusya'nın İran'ı teşvik ettiğini gören İngiltere Osmanlı'ya yanaşmıştır. Fakat bu kutuplaşma Osmanlı-İran ilişkilerinde artı bir hareket olmamıştır. Aksine Rusya tarafından desteklenen İran, Azerbaycan'a bir ordu göndermiştir. Bu durumdan hoşnut olmayan Osmanlı Devleti bir protesto mektubu göndermiş fakat İran'dan istediği cevabı alamamıştır. Buna karşılık olarak Bağdat valisi Reşit Paşa komutasındaki orduların takviye edilmesiyle İran Osmanlı hududunda herhangi bir harekete girişmeyeceğine dair teminat vermiştir. Bu olayların ardından Osmanlı hükümeti İran'a karşı tutumunu gözden geçirip çeşitli tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu tedbirlerden en önemlisi Şii hacılarının Kerbela gibi ziyaretlerinde çıkan sorunların Türk mahkemeleri tarafından çözülmesine karar verilmesidir. Böylece Osmanlı Devleti, Şiiler için önemli olan yerlerin kontrolünü bizzat kendisi almıştır.¹⁸

¹⁷ Heribert Busse, **History of Persia Under Qajar Rule**, New York, Columbia University Press, 1972, s.169.

¹⁸ Saray.M, a.g.e.,s.85.

Bu sıralarda İran'da meydana gelen kıtlık ve takiben veba salgını sonrası İran (Kaçar) Şahı Nasireddin bu kötülükten kurtuldukları vakit, Kerbela ve Necef'teki kutsal olan yerleri ziyaret edeceğini vaat etmiş ve bunun için Osmanlı hükümetinden izin istemiştir. Alınan tedbirlerden sonra İran Şah'ının Kerbela'yı ziyaretine izin verilmiş ve 16 Kasım 1870'de Tahran'dan çıkan Şah, ziyaretinden ve kendisine gösterilen misafirperverlikten son derece memnun bir şekilde 1871 Ocak başında geri dönmüştür. Bu ziyaretin sonrasında Şii ölümlerin mezar problemlerini çözmek amacıyla 9 Ocak 1871'de Mithat Paşa ile Nasireddin Şah arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre İranlıların cenazeleri öldükleri yere gömülecek, isteyenlerin kemikleri ölümünden üç yıl sonra mukaddes yerlere gömülebilecektir.¹⁹ Böylece iki devlet arasındaki münasebetler daha dostane bir hale bürünmüştür. Ancak 93 Harbi'nin (1877-78) yarattığı gerginlikler yüzünden bu dostluğa gölge düşmüştür.

93 Harbi sırasında gerçekleşen Şeyh Ubeydullah isyanı Türk-İran ilişkilerini kötü yönde etkilemiştir. Buna önlem almak isteyen Osmanlı Devleti'nin gönderdiği orduya karşı İranlılara sığınan Ubeydullah onlardan yardım istemiştir. Ancak aradığını bulamayan Ubeydullah Osmanlı Devletinden özür dilemiş ve affını istemiştir.²⁰ Bu sırada zayıflamakta olan İran-Osmanlı ilişkileri İngiltere ve Rusya'nın bu iki devlet üzerinde emellerini ortaya çıkarmıştır. Bir taraftan Rusya Türk-İran toprakları üzerinde bir Ermenistan devleti kurmasını desteklerken, öbür yandan İngiltere Şeyh Ubeydullah başkanlığında Doğu Anadolu'da bir Kürdistan devleti kurmayı amaçlamıştır. Bunun tek sebebi daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki otoritesini tam olarak kuramayışıdır.

Bunların yanında 1683 Viyana bozgunu ile başlayıp 1774 Küçük Kaynarca felaketi ile devam eden Hıristiyan devletlerin saldırıları, Osmanlı devleti içinde yaşayan diğer Hıristiyanları ayaklandırmalarıyla devam etmiştir.

¹⁹Saray.M, a.g.e.,s.89.

²⁰Saray.M, a.g.e.,s.92.

Nitekim bunun sonrasında Pan-Germenizm (doğu Alman birliği), İtalyan birliği, Pan-Slavizm (Slav birliği) gibi çeşitli akımlar Osmanlı'da hareket kazanmıştır. Buna karşılık olarak Osmanlı kendi varlığını devam ettirebilmek ve ülkesindeki Müslümanları koruyabilmek için Pan-İslamizm (İslam birliği) fikrine sarılmıştır. Ancak Osmanlı'nın Pan-İslamizm politikası sadece Hıristiyan toplulukların değil İran'ın da tepkisini çekmiştir. İran'ın karşıtlığının temel sebebi eskiden beri süregelen Şiiliği koruma çabası ve Türk hâkimiyetine girmeme isteğidir.

Pan-İslamizm düşüncesinin mimarlarından olan Cemaleddin Afgani İran'ın bu tutumundan rahatsız olmuş ve İran'ı İslam birliği kurmaya çalışan Osmanlılarla işbirliğine sokmak için faaliyete geçmiştir, yalnız bu durum Nasireddin Şah tarafından hoş karşılanmamıştır. Dönemin Osmanlı padişahı Sultan II. Abdülhamit Afgani'yi İstanbul'a davet etmiştir ve onun rahatını sağlamıştır.²¹

İslam birliği fikrine açıkça muhalefet eden İran, Şiiliği yayma faaliyetlerine hız vermiştir. Rusya'nın ve İngiltere'nin de kışkırtmasıyla Kerbela gibi kutsal yerlerde Ahund adı verilen Şii propagandistlerle Şiiliği yayma çabalarına başlamıştır. Hatta Osmanlı askerleri arasında Şiilere karşı savaşmanın haram, Sünnilere karşı savaşmanın ise vacip olduğu düşüncesini yaymaya başlamışlardır.²² Böylece Şiilik halk arasında yayılmaya başlamıştır ve Osmanlı devleti buna karşılık olarak çeşitli tedbirler almıştır. Sünni inancı kötüleyip Şiiliği yayanların cezalandırılmasına karar verilmiş; Şii ailelerinin çocuklarına Sünni ilimler tahsil ettirilmiş ve halkı aydınlatmak amacıyla en küçük yerleşme merkezlerinde bile medreseler açılmıştır.²³ Bu tedbirler sayesinde ilk defa Doğu Anadolu'ya el uzatılmıştır ve halkın Ermeni saldırılarından da korunmaları sağlanmıştır. Ancak bu kararlar tam olarak uygulanamamıştır ve II. Abdülhamid'in Pan-İslamizm çerçevesinde aldığı kararlar uygulanamadığı için tesirsiz kalmıştır.

²¹ M.R. Nasiri, **Nasireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1897)**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1977, s.225; N. Keddie, **An Islamic Response to Imperialism, Political and Religious Writings of Jamaladdin al-Afghani**, Berkeley, University of California Press, 1968, s.54.

²² Saray.M, a.g.e.,s.98.

²³ Saray.M, a.g.e.,s.100.

İran'da Nasireddin Şah'tan sonra başa geçenlerin devlet işlerine gerekli ilgiyi göstermemeleri Kuzey ve Orta İran'ın Rus, Güney İran'ın ise İngilizlerin nüfuzuna girmesine sebep olmuştur. Öbür yandan Osmanlı, I. Dünya Harbine Almanya yanında girmeye karar vermiş ve Türklüğü koruma çabalarına devam etmiştir. Bu sırada Rusya, I. Dünya Harbi ile birlikte Ermenilerle daha fazla ilgilenmeye başlamış ancak 1917 Bolşevik İhtilali dolayısıyla I. Dünya Harbinden çekildiğini açıklamıştır (Türkiye ile Brest-Litovsk antlaşması). Bu durumdan yararlanmak isteyen Nuri Paşa komutasındaki Türk orduları Azerbaycan'ı kurtarma harekâtına başlamışlardır ve 1918'de Azerbaycan'ın kurtuluşunu ilan etmiştir.²⁴

I. Dünya Savaşının ardından 30 Ekim 1918'de Osmanlılar ile İtilaf devletleri arasında Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Buna göre İran ve Azerbaycan İngilizlerin kontrolüne girmiş; böylece Türk-İran münasebetleri kısa bir süreliğine sona ermiştir.

I. Dünya Harbi sonucunda zorla imzalanan Sevr Antlaşması ile Türkiye neredeyse haritadan siliniyordu. Bir yandan Misak-ı Milli hudutları ile Türk milletinin sınırlarının Mustafa Kemal Paşa tarafından yeniden çizilmesi düşünülürken öbür yandan Ermeniler Sevr antlaşmasının kendilerine verdiği hakları Doğu Anadolu'da uygulamak için yankıları günümüze kadar süren çeşitli zulümler uygulamışlardır. 1920 sonlarında imzalanan Gümrü antlaşması ile Ermenilerin bu isteklerden vazgeçmeleri sağlanmıştır.

Öbür yandan, Güneydoğu sınırları hariç Misak-ı Milli hedefleri Mustafa Kemal tarafından sağlanmıştır. Güneydoğu'daki bu sorunun sebebi ise Musul civarındaki petrol rezervlerini keşfeden İngilizlerin bölgeden çekilmek istememesidir. Daha sonrasında Mustafa Kemal Musul meselesinden dolayı harbe girmenin gereksiz olduğunu düşünerek Musul ve Kerkük'ü milli sınırların dışında bırakmıştır.

²⁴ Ş. S. Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya: Enver Paşa**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1972, cilt III, ss. 381-499.

29 Ekim 1923'te imzalanan Lozan Sulh antlaşmasından sonra kurulan yeni Türk devletinde Cumhuriyetin ilan edilmesi ve her alanda yapılan devrimler Türk milletinin Orta Doğuda yeniden etkin olacak bir kuvvet haline geldiğinin göstergesi olmuştur.

Osmanlı topraklarında / Türkiye'de bu gelişmeler olurken İran'da Kaçar hanedanı iyice zayıflamış; İran toprakları İngiltere ve Rusya arasında nüfuz alanlarına bölünmüştür. Bolşevik Devrimi'nden kısa bir sonra Rus askerlerinin İran'dan çekilmesine rağmen, Sovyet Rusya İran'ın kuzeyindeki azınlıkları ve ihtilal hareketlerini merkezi hükümete karşı desteklemiştir. Uzun süren bir kaos döneminin ardından Rıza Han komutasındaki askerlerle darbe yapmış ve merkezi hükümetin etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Nihayet 1925 yılında Kaçar hanedanına son verilmiş; Rıza Han taç giyerek Pehlevi Hanedanını kurmuştur. Böylece 1920'lerde hem Türkiye'de hem de İran'da yeni bir dönem başlamıştır.

2.3. Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri

Atatürk'ün kurduğu yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde birçok reform yapılmıştı ve bu devletin en büyük özelliği laik oluşuydu, yani din ve devlet işleri birbirinden ayrılıyordu. Rıza Şah Pehlevi de benzer devrimleri ve yenilikleri İran'da yapmak istiyordu. Rıza Şah'ın kendine Mustafa Kemal'i örnek alarak yapmayı planladığı inkılâplar sonrasında Türk-İran ilişkileri farklı boyutlar kazanmıştır.²⁵

1925'te inkılâp hedeflerini faaliyete geçirmek isteyen Rıza Şah, kendisine engel olmaması için Şii ulemaya baskı uygulamaya ve çeşitli tedbirler almaya başladı. Bunlardan biri Şii ulemanın Kum şehrine hapsedilmiş olmasıdır. Bunun yanında ulemanın mali yönden gelişmesini engellemek amacıyla din adamlarının mahkemeler için tescil verici yetkilerini ellerinden almıştır. Buna karşılık olarak din adamları, Şah aleyhinde önce gizlice daha sonra aleni şekilde propagandalarda bulunmaya başladılar. Hatta 1935 yılında

²⁵ Saray, M.a.g.e., ss.108-110.

Şah'ın tedbirlerini eleştirmek için İmam Rıza Camii'nde toplanmaya karar verdiler fakat bundan haberdar olan Şah, toplananları dağıtmak için askeri kuvvete başvurmuştur ve bu olayda Şah ile ulema arasında ilk kanlı arbede yaşanmıştır. Burada Şah'ın en büyük hatası, laikliği yaymada baskıcı olarak davranması ve ulemayı karşısına almış olmasıdır.

Bu arada emperyalist devletlerin de kışkırtmalarıyla ayaklanan Kürt kabileleri, Türk hâkimiyetini tanımadıklarını iddia etmişler (1925 Şeyh Said isyanı) ve İran'a sığınmışlardır. Bunun üzerine Türkiye, İran hükümetine baskı yaparak bu insanlara yardım etmemesi konusunda ultimatoma vermiştir. Bu hadiselerle son vermek için 22 Nisan 1926'da iki ülke arasında 'Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması' imzalanmıştır.²⁶

Bu antlaşmanın temel maddesi "her ülke içinde diğer ülkenin kamu güvenliğini bozmak ya da hükümetini devirmek amacını güden örgütlere ev sahipliği yapmamak ya da onların yerleşmesine izin vermemektir. Ancak bu antlaşmanın pek uygulamayı geçmemiştir. Şöyle ki, yeniden isyan eden Kürt kabileleri İran, Irak ve Suriye'ye sığınmıştır. Türkiye bu ülkeleri uyarmışsa da bu durum, İran ile ilişkilerde sorun yaratmıştır. Söz konusu dönemde kendi ülkesindeki Azeri Türklerinin isyan etmesinden korkan İran, Türkiye'ye gözdağı vermek için bu Kürt hareketini desteklemiş ve antlaşmaya aykırı hareketlerde bulunmuştur. Türkiye'nin İran'ı uyarmasıyla taraflar arasında 1926 antlaşmasına ek olarak 15 Haziran 1928'de yeni bir protokol imzalanmıştır. Dönemin başbakanı İsmet İnönü bu antlaşmanın her iki ülke içinde hayırlı olacağını ifade etmiştir.²⁷

Buna benzer olaylar 1930'da da yaşanmıştır. Türk hükümeti İran hükümetine Tahran büyükelçisi vasıtasıyla bir protesto notası vermiştir.²⁸ İran hükümeti bu protestoya karşılık olarak Türkiye'nin asayişini bozacak bu tip hareketlere asla destek vermediklerini ve Türkiye'nin emniyetine ve

²⁶ **Düstur**, Üçüncü Tertip, c.7, İkinci Baskı, s.926; İ. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Ankara, TTK, 1983, c.I, ss.276-278.

²⁷ A. Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, TTK, 1991, ss.192-193.

²⁸ **Cumhuriyet**, 05/07/1930.

dostluğuna önem verdiklerini açıklamıştır.²⁹ Türkiye'nin İran'a yaptığı bu baskılar sonucu İran Şahı Rıza Pehlevi Kürt gruplarına karşı operasyon başlatmıştır. Bu hadiseler sonucunda Türkiye ile İran arasındaki soğukluk tamamen yok olmuştur. Bu dostluğun pekişmesi için önce 23 Ocak 1932'de Türkiye-İran sınırının yeniden belirlendiği bir antlaşma ve sonrasında 14 Mart 1932'de sınır güvenliği ile ilgili bir antlaşma imzalanmıştır. 5 Kasım 1932'de de bunlara ek olarak 'Dostluk, Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomi İşbirliği Antlaşması' imzalanmıştır.³⁰

Rıza Pehlevi'nin 1934'te Ankara'yı ziyarete gelmesiyle Türkiye-İran münasebetleri iyice gelişmiştir ve yapılan görüşmelerde ve konuşmalarda Türk-İran dostluğu vurgulanmıştır. Bu dostlukla Atatürk aynı zamanda milletlerarası barışın korunmasına da yardımcı olmuştur. Türkiye, İran ile Afganistan ve İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlıklarının çözülmesine katkıda bulunmuştur. Bu dört devlet 8 Temmuz 1937'de Sadabad Paktı'nı imzalamışlardır. Bu dönem Türk-İran ilişkilerinde en parlak dönemlerden birisi olmuştur.

1939'da başlayan II. Dünya Savaşı sırasında İran, yine Sovyetler'in ve İngiltere'nin kontrolü altına girmiş ve Rıza Şah, müttefiklerin baskısıyla oğlu Muhammed Rıza lehine tahttan çekilmiştir. Vazifesine genç yaşıta başlayan Muhammed Rıza Şah, öncelikle Şii ulema ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında işgalci devletler İran'dan ayrılmışlardır, fakat İran'da Azerilerin ve Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerde Sovyet destekli özerk yönetimler kurulmuştur. ABD ile SSCB arasında Soğuk Savaşın başlamasından sonra ABD'nin desteğini alan İran merkezi yönetimi Azeri ve Kürt yönetimlerini ortadan kaldırmıştır. Bunun üzerine halkın Şah'a olan desteği artmıştır.³¹

²⁹ Cumhuriyet, 7 Temmuz 1930.

³⁰ Soysal, a.g.e., ss.420-421.

³¹ G. Lenczowski, **Russia and the West in Iran, 1918-1948, A Study in Big-Power Rivalry**, New York, Cornell University Press, 1949, s. 284.

Bu durumdan istifade eden Şah, babasının döneminde yaptığı yenilikleri geliştirmeyi amaçlamıştır. Ancak dönemin ileri gelenlerinden Ayetullah Humeyni yazdığı eserlerinde Şah Rıza'yı gaspçı ilan etmiş ve Muhammed Rıza Şah da bunlardan nasibini almıştır; din adamlarının tenkitlerine hedef olmuştur. 1950–1953 arası dönemde başbakan Muhammed Musaddık'ın İran petrollerini millileştirmesi bu olayların önüne geçmiştir. Buradaki asıl amaç petrolerin yabancı ülke ve şirketlerce sömürülmesini engellemektir. Bu karar SSCB, İngiltere ve Amerika tarafından tepki ile karşılanmış olsa da Musaddık İran'da milli kahraman haline gelmiştir. Bu ülkeler, özellikle İngiltere kendi menfaatlerini korumak maksadıyla Şahlığın tehlikede olduğunu ve İran'ın komünizme doğru kaydığını iddia etmiştir. Nihayet Musaddık Ağustos 1953'te ABD, İngiltere ve Şah'ın işbirliği ile yapılan bir darbe ile vazifeden uzaklaştırılmıştır.

Şah, ülkenin petrol zenginliğini kullanarak diğer ülkelerle anlaşmıştır ve İran'ın petrol geliri eskiye kıyasla daha fazla olmuştur. Ekonomik açıdan rahatlayan hükümet 1960'larda ülkede çeşitli reformlar yapmaya başlamıştır. Bu reformların en önemlisi toprak reformudur; bu sayede İran'da geleneksel güç sahibi toprak ağalarının otoriteleri kırılırken çok sayıda topraksız köylü toprak sahibi olmuştur. Bu durum kendi de toprak sahibi olan ulemanın da tepkisini çekmiş, reformlar ile İran üzerinde Avrupa'nın ve Amerika'nın nüfuzunun artacağını iddia eden Ayetullah Humeyni isyan etmiştir. Durumu düzeltmek isteyen Şah, reformlarının halka sunulması ve kabulünün ardından iyice cesaretlenmiş ve Amerikan hükümetinin ricası ile Amerikan personeline dokunulmazlık hakkı veren bir kanun çıkarmıştır. Ancak Ayetullah Humeyni bu durumdan daha fazla rahatsız olmuştur ve Kum şehrinde yaptığı konuşmada bunun adil bir anlaşma olmadığını, Şah'ın ülkeyi sattığını savunmuştur.³² Humeyni'nin bu çıkışları halkın bir kısmı tarafından desteklenmiş ve İran hükümeti zor durumda kalmıştır. Bunun ardında Şah, Ayetullah Humeyni'yi sürgüne göndermiştir. Humeyni Kasım 1964'te Türkiye'de, Bursa şehrinde bir

³² H. Algar, *Islam and Revolution: Writings and Declarations of Imam Khomeini*, Berkeley, Mizan Press, 1981.

müddet kaldıktan sonra 1965 yılında Irak'a, önemli Şii merkezlerinden birisi olan Necef'e gitmiştir.³³

Yapılan bu reformlar sayesinde eğitim ve sağlık yönünden büyük ilerlemeler sağlanmışsa da ülkenin siyasi yönden geri kalmışlığı devam etmiştir; halkın siyasi süreçlere katılımının önü açılmamıştır. Genel olarak artan ekonomik zenginliğe karşın ülkede zengin kişiler ve fakir kişiler arasında fark kapatılamamıştır.

İran hükümeti Ulemanın Şah'a karşı düşmanlığının önünü almak ve halka Şah'ın iyi bir Şii olduğunu göstermek için bir takım hamlelerde bulunmuştur. Bu hamleleri birisi Türkiye'ye ve Irak'a Şiilik propagandacılarının gönderilmesidir. Bu propagandacılar Doğu Anadolu'daki Alevi kasabaları ziyaret ederek onları Kum şehrine götürmüşlerdir ve aralarında Şiiliği yaymayı amaçlamıştır. Ancak daha sonraları durumun anlaşılacağından korkan Şah, Türk gençlerini derhal sınır dışı etmiştir.³⁴

Türkiye – İran ilişkileri Rıza Şah ve Atatürk'ten sonra da iyi bir seyir izlemiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra hem Türkiye hem de İran Sovyetlerin baskılarına maruz kalmışlardır. Bu durum, Atatürk'ün öncülüğünde kurulan Sadabad Paktının ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya girmesiyle Sovyet tehdidinden kaynaklanan güvenlik endişeleri bir ölçüde giderilmiştir ancak bölgeye ve İran'a yönelik Sovyet tehdidi devam etmiştir. Türkiye, Sovyet tehdidinin bertaraf edilmesi için Batı'nın İran politikasını ve Şah rejimini desteklemiştir.

İlerleyen zamanlarda ABD'nin de desteğiyle 2 Nisan 1954'te Orta Doğu'ya yönelik Sovyet tehdidini engellemek için öncesinde sadece Türkiye ve Pakistan'ın dâhil olduğu 'Dostluk ve İşbirliği Antlaşması' imzalanmıştır. Sonrasında Irak ile 25 Şubat 1955'te Bağdat Paktı imzalanmıştır. Bu Pakta daha sonra İngiltere, Pakistan ve İran da dâhil olmuştur. Bu Pakt ile İngiltere

³³ Humeyni'nin sürgün hayatı yaklaşık on beş yıl sürmüştür. Ekim 1978'de Irak'ı terk etmesi istenen Humeyni Paris'e gitmiştir. Baqer Moin, **Son Devrimci: Ayetullah Humeyni**, İstanbul Elips Yayıncılık, 2005.

³⁴ Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s.128.

ve İran arasındaki petrol sorunu da çözülmüştür ve petrolden gelen kârın %50'sinin İran'da kalmasına karar verilmiştir. Bağdat Paktı aynı zamanda üye ülkelerin savunma ve ekonomik işbirliğinin sağlanmasını kapsıyordu. Ancak 1958'de Irak'ta rejimin devrilmesi üzerine 24 Mart 1959'da Irak Pakttan ayrıldığını duyurmuştur. Irak'tan sonra İngiltere de Bağdat Paktı'ndan ayrılmıştır ve bu durum üzerine Bağdat Paktı yerine 18 Ağustos 1959'da Türkiye, İran ve Pakistan'ın dâhil olduğu Merkezi Anlaşma Örgütü-CENTO (Central Treaty Organization) kurulmuştur.³⁵

CENTO'dan sonra Türkiye, İran ve Pakistan kendi aralarında 21 Temmuz 1964'te Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Örgütü'nü (Regional Cooperation for Development - RCD) kurmuştur. Bu teşkilatın amacı üye ülkeler arasında ortak projelerin hazırlanması ve çeşitli alanlarda işbirliğinin sağlanmasıdır.³⁶ Gerçekten de bu dönemde Türkiye-İran ilişkileri ve işbirliği oldukça gelişmiştir. Çok sayıda İranlı öğrencinin Türkiye'de, Türk öğrencilerin de İran'da eğitim görmeleri bunun en önemli göstergesidir.

2.4. İran İslam Devrimi ve Türkiye – İran İlişkileri

İran'da 1970'lerin sonlarında ortaya çıkan gelişmeler ve gösteriler devrimci bir harekete yol açmış, Muhammed Rıza Şah 15 Ocak 1979'da İran'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Şah'ın ülkeyi terk etmesinden on beş gün sonra devrimci hareketin liderliğini üstlenen Ayetullah Humeyni sürgünde olduğu Paris'ten İran'a dönmüştür. Humeyni yandaşı güçler İran'da 11 Şubat 1979 itibarıyla kontrolü tamamen ellerine geçirmişlerdir. Humeyni'nin ilk işi karar alma mercii olarak "İslam Devrim Konseyi"ni kurmak olmuştur. Bunun ardından da devrim sırasında ortaya çıkan ve bu süreçte etkin roller oynayan silahlı komitelerin kontrol altına alınması maksadıyla Merkezi Komite kurulmuştur. Humeyni yandaşı güçler iktidarı tamamen ele geçirmelerinin ardından "Devrim Mahkemeleri" kurmuştur. Bu mahkemeler marifetiyle

³⁵ M. Gönübol ve Ö. Kürkçüoğlu, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, c.I, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1987, ss.305-307.

³⁶ Bu teşkilat daha sonra İran'ın isteği ile 1985'te Ekonomik İşbirliği Örgütü-ECO (Economic Cooperation Organization) şeklinde değiştirilmiştir ve bu örgüte Afganistan, Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri de üye olmuştur.

öncelikle Şah rejiminin destekçilerinden başlamak üzere Humeyni ve İslam devriminin muhaliflerini en başta idam olmak üzere çeşitli yöntemlerle tasfiye edilmiştir.³⁷

Devrimden sonra kurulan yeni rejimin adı ise ‘İran İslam Cumhuriyeti’ olarak ilan edilmiştir. Ayetullah Humeyni Mehdi Bazergan’ı geçici bir hükümet kurmakla görevlendirmiştir. Bunların yanında devrimci komiteler ve devrim mahkemeleri Şah rejiminde üst düzey görevlerde bulunan bir çok kişiyi ve subayı “yargılayıp” bir kısmını idam ederken bir kısmını da ağır hapis cezalarına mahkum ettiler. Bu arada devrimci komiteler Geçici Hükümetin kontrolüne girmediği gibi yaptıkları bir sürü aşırı davranış hem halkın hem de hükümetin tepkisini çekmiştir. Böylece, Başbakan olan ama ülkeye tam olarak hâkim olamayan Bazergan, bir grup radikal öğrencinin ABD Büyükelçiliğini işgal ederek içeridekileri rehin alması ve Humeyni’nin de öğrencileri desteklemesi üzerine 6 Kasım 1979’da istifa etmiştir.

Bu süre zarfında Humeyni’nin takipçisi olan din adamları ve radikal İslamcılar, hem devlet yönetiminde tecrübe kazanmışlar hem de yeni anayasa yapmakla görevlendirilen Uzmanlar Konseyi’nde çoğunluğu sağlayarak Ayetullah Humeyni’nin fikirleri doğrultusunda bir anayasa hazırlamıştır. Bu anayasaya göre devlet İslami prensiplere göre idare edilmesi ve din adamlarının idari işlerde önemli görevler almaları karara bağlanmıştır. Yeni rejimin en tepesinde ise “veli-yi fakih” ünvanıyla bir din adamının (Ayetullah Humeyni) bulunması kabul edilmiştir.

Devrimden sonra hem Şah rejiminden kalan kişilerin hem de rakip grupların tasfiyesi belirli bir zaman almıştır. Nihayet 1981’in sonlarında Humeyni taraftarlarından Huccetülislam Ali Hamaney’in cumhurbaşkanlığı görevine gelmesi ve yakın arkadaşlarından Huccetülislam Haşimi Rafsancani’nin Meclis Başkanlığı’na gelmesiyle birlikte İran’da İslamcılar iktidarlarını pekiştirmişlerdir. İslamcıların iktidarlarını pekiştirme sürecinde en

³⁷ Amnesty International, **Law and Human Rights in the Islamic Republic of Iran**, London, Amnesty International Pub., 1980, ss.170-193.

büyük destekçileri Ayetullah Humeyni'yi destekleyen gençlerin kurduğu Devrim Komiteleri ve Devrim Muhafızları gibi zorlım yetkisine sahip güçler olmuştur.

Orta Doğu'nun en büyük askeri güçlerinden birisi olan Şah'ın ordusu devrim sürecinde etkisiz kalmış, 11 Şubat 1979'da ülkede farklı gruplar arasındaki mücadelede tarafsızlığını ilan etmiştir. Devrimden sonra ordunun bütünlüğünün korunmasına rağmen Humeyni taraftarları orduya hiçbir zaman güvenmemiş ve ordudaki üst düzey subayları aşamalı olarak tasfiye etmiştir. Orduya güvenmeyen Humeyni taraftarları İslamcı militanları örgütleyerek İslam Devriminin Muhafızları Ordusunu (Devrim Muhafızları) kurmuşlardır. Sadece Humeyni'ye sıkı sıkıya bağlı olan gençler bu orduya alınmıştır.³⁸ Devrim Muhafızları'nın yanı sıra çoğunlukla köylerden ve kasabalardan gelen, düşük eğitilmiş, İslam devrimine bağlı her yaşta insanın gönüllü olarak seferber edilmesiyle oluşturulan *Besic* (Gönüllüler Ordusu) güçleri Humeyni taraftarlarının iktidarlarını pekiştirmelerinde önemli roller oynamıştır. Bu güçler, tüm yerleşim birimlerinde polis görevlerini, devrim karşıtı gruplara karşı her türlü mücadelenin yürütülmesini, tüm yayın organlarının denetlenmesini üstlenmişler, İran'daki İslami rejimin sürekliliğinin sağlanması ve endüstriyel/tarımsal alanlarda halkın bilinçlendirilmesine katkıda bulunmuşlardır.³⁹

Ayetullah Humeyni'nin liderliğinde yeni rejimin kurulmasından sonra İran ne yazık ki siyasal istikrara tam olarak kavuşamamıştır. İçeride rejim muhaliflerinin sindirilmesine devam edilmiştir. İdareyi büyük ölçüde din adamları ele geçirmiş; laik güçler başta olmak üzere kendi iktidarlarına tehdit olarak gördükleri hiçbir siyasi akıma müsaade etmemişlerdir. Rejimin İslami olduğu iddiasından hareket ederek kendilerine karşı gelenleri Allah'a ve İslam'a karşı olmakla suçlamışlardır. Yeni rejim de Fars milliyetçiliği yaparak azınlıkların kendi dillerini özgürce kullanmalarına izin vermemiştir. Bu yüzden

³⁸ Nikola B. Schahgaldian, *The Iranian Military under the Islamic Republic*, (Santa Monica: RAND, 1987), ss.17-26.

³⁹ Schahgaldian, *a.g.e.*, ss.74-75.

İslami Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra Azeri, Kürt, Türkmen, Arap azınlıkların yaşadığı bölgelerde isyanlar baş göstermiştir. Diğer taraftan ekonomik alanda da iyileşme sağlanamamıştır. Şah döneminde uygulanan ekonomi politikalarından vazgeçilmiş, popülizme gidilmiştir. Kayırmacılık ve yolsuzluklar devam ederken zenginlerle fakirler arasındaki uçurum kapatılamamıştır.

Devrimden sonra Humeyni taraftarlarının benimsediği radikal söylemler ve politikalar nedeniyle İran'ın hem Arap ülkeleri ile hem de Batılı ülkelerle ilişkileri büyük zararlar görmüştür. İran bu yüzden dünyadan izole edilmiş; Batı İran'a ekonomik ve siyasi yaptırımlar uygulamıştır. İran'ın 1980'lerin ortalarında Batı ile ilişkilerini yeniden tesis etmeye çalışması üzerine bazı Avrupa devletleri (Fransa, İngiltere, Almanya gibi) İran'da daha önce kapattıkları diplomatik temsilciliklerini tekrar açmışlardır.

İran devrim süreci ile çalkalanırken Türkiye, siyaset adamlarının kısır kavgaları sebebiyle ekonomik ve sosyal açıdan darboğaza sürüklenmiş ve bu olaylar nihayetinde ordu yönetime el koymuştur. Türkiye İran'daki bu gelişmelere ilişkin olarak tamamen tarafsız bir tutum almıştır. Zira Türk hükümeti bu gelişmelerin İran'ın kendi iç meselesi olduğunu ve Türkiye'nin dâhil olmaması gerektiğini düşünmüştür. Bununla birlikte Ayetullah Humeyni İran'da kontrolü tamamen ele geçince Türkiye, İran ile Humeyni döneminde de dostça ve iyi ilişkiler kurmak maksadıyla yeni İran rejimini kısa bir süre içinde tanımıştır.⁴⁰ Başbakan Bülent Ecevit 13 Şubat'ta Türkiye'nin İran'daki yeni rejimi meşru bir yönetim olarak tanıdığını ilan etmiş ve Türkiye'nin yeni rejimle iyi ilişkiler geliştirme niyetinde olduğunu belirtmiştir. Ecevit, Türkiye'nin İran'ın iç işlerine müdahale etmeyeceğini ve diğer ülkelerin de bu şekilde davranmaları gerektiğini söylemiştir. Ayrıca, Türkiye, ABD ve Batı ülkelerinin İran'a karşı aldıkları ambargo kararına uymamıştır.⁴¹ Buna rağmen İran devrim ihraç etme politikası çerçevesinde Türkiye'de Hizbullah gibi radikal İslamcı

⁴⁰ Saray, **Türk-İran İlişkileri**, ss.136-137.

⁴¹ Ünal Gündoğan, "Islamist Iran and Turkey, 1979-89: State Pragmatism and Ideological Influences," **Middle East Review of International Affairs**, cilt 7, no.1 (Mart 2003).

örgütleri desteklemeye başlamıştır. Ayrıca Türkiye’de bu dönemde ortaya çıkan PKK terör örgütünün en önemli destekçilerinden birisi olmuştur. Bu iki konu Türkiye – İran ilişkilerini yıllarca meşgul etmiştir.

Devrimin İran ile ilgili en önemli sonuçlarından birisi Irak ile arasında sekiz yıl süren bir savaşın çıkması olmuştur. Elbette bu savaşın çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerden birisi İran ile Irak arasında yıllardır süren sınır anlaşmazlığıdır. Dicle ve Fırat’ın birleşmesi sonucu ortaya çıkan Şatt’ul Arap nehri Basra körfezine (Fars körfezi) dökülmektedir. Bu nehrin doğu kıyısından itibaren denize dökülen kısmında İran hak iddia etmiştir, ama Irak bu hakkı kabul etmeyip tamamen ret etmiştir. Osmanlı devleti döneminde de İran bu bölgede hak iddia etmişse de bu hakkı kazanamamıştır. 1913 yılında İstanbul protokolünün imzalanmasıyla İran’ın istekleri engellenmiştir. I. Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devletinin bölgeden çekilmesiyle İran tekrar hak iddiasında bulunmuştur ancak İngilizlerin baskısı üzerine bu talebinden vazgeçmiştir.

Irak’ta 1968 yılında iktidara gelen Baas Partisi komünist ülkelere, özellikle SSCB’ye yönelerek bu ülkeden bol miktarda silah ve mühimmat almış ve ordusunu böylece güçlendirmiştir. Bu durumdan memnun kalmayan İngiltere ve ABD Irak’ın kuzeyindeki Kürtleri Bağdat yönetimine karşı kışkırtmışlardır. O zaman İran da Kürtleri desteklemiş, onlara silah ve mühimmat yardımında bulunmuştur. Irak’ın kuzeyinde kanlı çarpışmalar olurken Cezayir devlet başkanı Bumedjen’in arabuluculuğu ile İran ve Irak 1974’te bir anlaşmaya varmışlardır. Cezayir Anlaşması ile İran Kürtlere destek vermektен vazgeçmiş, Irak da Şatt’ul Arap üzerinde İran’ın egemenliğini kabul etmiştir. Bu anlaşma İran’da 1979’da Ayetullah Humeyni’nin iş başına gelmesi üzerine o zamanın Irak devlet başkanı Saddam Hüseyin tarafından bozulmuştur. Humeyni rejiminin komşu ülkelere devrim ihraç etme politikası Irak ile İran arasındaki ilişkileri bozmaya başlamıştır. Nüfusunun çoğunluğu Şii olan ancak yönetimde çoğunlukla Sünnilerin hakim olduğu Irak hükümeti, İran’ın devrim ihracı politikasından çok rahatsız olmuştur. İran’ın Iraktaki Şiiileri Bağdat yönetimine karşı ayaklanmaya çağırmasına karşılık Irak, İran’ın

güneyinde yaşayan Arapları Tahran aleyhine kışkırtmaya başlamıştır. Bütün bunların üzerine Eylül 1980'de Saddam Hüseyin'in İran topraklarına saldırmasıyla sekiz yıl sürecek bir savaş başlamış ve her iki ülkeye maddi ve manevi açılardan çok büyük zararlar vermiştir.⁴² İran-Irak savaşının başlamasıyla İran Şah döneminin politikasını uygulamaya başlamış; Irak'taki Kürtleri her alanda Bağdat'a karşı desteklemiştir.⁴³

İran ile Irak arasında savaş başlaması üzerine Türkiye iki ülke arasında ateşkesin ve barışın sağlanması için çaba harcadıysa da başarılı olamamış ve "aktif tarafsızlık" politikasını izlemeye başlamıştır. Savaşın İran aleyhine geliştiği bir dönemde İran ile Türkiye arasındaki ilişkiler iktisadi açıdan ilerleme kaydetmiş, iki ülke arasındaki ekonomik mübadeleler artış göstermiştir. Türkiye'nin savaştan önce İran ile ticaret hacmi, petrol hariç, birkaç yüz milyon doları geçmezken bu oran savaş esnasında 1–2 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. Öyle ki 1981 yılı itibariyle İran'ın Türkiye'den yaptığı dış alım miktarı iki yıl içinde on kat artmıştır.⁴⁴ Öte yandan 1981 yılının Eylül ayında iki ülke arasında imzalanan karşılıklı ticarete ilişkin protokol anlaşması gereğince İran 1982 yılında Türkiye'den mal ithal eden birinci ülke olma konumuna yükselmiştir.⁴⁵

Bu dönemde Türkiye'nin İran'dan iki isteği olmuştur. Bunlardan birincisi Irak-Türkiye ticaretinin zarar görmemesi talebidir. Çünkü bu dönemde Irak petrolü dünya pazarlarına Türkiye üzerinden, özellikle Kerkük-yumurtalık boru hattı ile ulaşıyordu. Diğer taraftan Türk malları Habur kapısından Irak'a ihraç ediliyordu. Türkiye Irak ile olan bu ticari ilişkilerinin tehlikeye atılmamasını istemiştir. Türkiye, İran ile ticari ilişkilerinin zarar görmemesi için Irak'tan da aynı şeyi talep etmiştir. Türkiye Irak'tan özellikle İran-Türkiye arasında ticari mallarının taşımacılığında çok önemli rol oynayan demiryollarının vurulmamasını istemiştir.

⁴² Saray, **Türk-İran İlişkileri**, ss.152-53.

⁴³ Baskın Oran (der), **Türk Dış Politikası**, c.2 (1980-2001), İstanbul, İletişim Yayınları, s. 153.

⁴⁴ Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s.155.

⁴⁵ (Erişim) <http://www.irankulturevi.com/turkce/iran/iran.htm>.

Türkiye'nin İran'dan ikinci isteği PKK'ya destek verilmemesi olmuştur. PKK terör örgütünün 1980'lerde silahlı eylemlerine başlaması ve Irak'ın kuzeyini sığınmak için kullanması üzerine Türkiye ile Irak arasında Ekim 1984'te teröristlerin kuzey Irak'ta takip edilebilmesi için bir anlaşma (sıcak takip anlaşması) imzalanmıştır. Türkiye benzer bir anlaşmayı İran'la da yapmak istemiş ancak İran bu isteği reddetmiştir. Üstelik Türkiye'nin Irak'la yaptığı anlaşmayı tarafsızlığa aykırı bulduğunu açıklamıştır. Çünkü bu sıcak takipte İran'ın Irak topraklarındaki müttefikleri olan Iraklı Kürtler zarar görebilir ve zayıflayabilirdi. Bununla birlikte İran ile Türkiye arasında Kasım 1984'te bir güvenlik işbirliği anlaşması imzalanmış; İran, Türkiye'ye karşı faaliyetlerinde PKK'ya İran topraklarını kullandırmayacağına garanti ederek Türkiye'yi rahatlatmıştır.⁴⁶

İran'ın devrim sonrası bölgede İslam devrimini ihraç etmeye çalışan bir güç olarak ortaya çıkıp Ortadoğu-İslam ülkelerini etkilemeye çalışırken Türkiye çoğunluğu Müslüman bir ülke olmasına rağmen laikliği benimsemiş ve Ortadoğu ülkeleri için laik ve demokratik bir model oluşturmuştur. Böylece Türkiye ve İran devletlerarası ilişkiler açısından karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca İran kamuoyunda laikliğin, Türkiye kamuoyunda şeriatın tehlikeli kabul edilmesi iki devleti kamuoyları nezdinde de karşı karşıya getirmiştir. Özellikle Türk basınında İran aleyhine, İran basınında da Türkiye karşıtı yayınların yapılması iki ülke arasında "basın savaşlarına" neden olmuştur. Buna İran yönetiminin Türkiye'de hem İranlı rejim muhaliflerine karşı yürüttüğü gizli politikalar hem de radikal İslamcılarını desteklemesi eklenince İran – Türkiye ilişkilerinde devrimden sonra ideolojik farklılık önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Türkiye – İran ilişkileri zaman zaman krize girmiştir.

İran – Irak savaşının Temmuz 1988'de sona ermesinin ardından İran'ın ekonomik yönden daha çok Avrupa'ya (özellikle Almanya'ya) yönelmesi Türkiye ile olan ticari ilişkilerinde gerilemeye sebep olmuştur. Bu sıralarda petrol fiyatlarının düşük olması nedeniyle İran'ın petrol gelirlerinin azalması da Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmini olumsuz etkilemiştir.

⁴⁶ Oran, a.g.e., ss.153-154.

Haziran 1989'da Ayetullah Humeyni'nin ölümünün ardından Ayetullah Seyyid Ali Hamanei İran'ın yeni dini lideri (veli-yi fakih) seçilmiş ve Haşimi Rafsancani de İran'ın yeni cumhurbaşkanı olmuştur. Bu dönemde Türkiye – İran ilişkilerinde daha çekişmeli bir süreç başlamıştır.⁴⁷

Bu arada uluslararası sistemde de önemli değişiklikler olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Türkiye'nin Batı için stratejik önemin azaltması, dolayısıyla Türkiye'nin Batının muhtelif konulardaki desteğinden mahrum kalması ihtimali Türkiye'de kaygı yaratmıştır. Ancak 1990–91 Körfez Krizi ve Körfez Savaşı, Türkiye ile ABD arasında stratejik işbirliği kavramını tekrar ön plana çıkarmıştır. Ancak İran, ABD-Türkiye ilişkilerindeki yakınlaşmanın kendi aleyhine olduğunu düşünüyordu. Ayrıca, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeni bağımsız olan Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan için Türkiye'nin mi, yoksa İran'ın mı model olacağı konusu Türkiye-İran ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmış iki ülke bu coğrafyada rekabete girişmiştir. Bu rekabet özellikle Azerbaycan üzerinde yoğun olarak görülmüştür. Şöyle ki, Batı tarafından da desteklenip model olarak gösterilen Türkiye'nin dilsel ve coğrafi yakınlığı olan Azerbaycan'a olan ilgisi artmıştır. Buna karşılık olarak da İran, Azerbaycan ile ortak mezhep ilişkilerine dayanarak Azerbaycan üzerindeki etkisini artırmaya çalışmıştır. Ancak, Azerbaycan'ın bağımsız olmasının İran'daki Azerileri de milli bir kalkışmaya teşvik etme ihtimali İran'ı endişelendirmiştir. Bu nedenle Ermenistan – Azerbaycan savaşının başlaması üzerine Türkiye Azerbaycan ile ilişkilerini artırırken, İran Ermenistan ve Rusya ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır.

Orta Asya ve Kafkasya'da Türkiye – İran rekabeti 1990'ların ortalarına kadar devam etmiştir. Buna rağmen Türkiye – İran ilişkilerinde belirli düzeyde bir işbirliği süreci de yaşanmıştır. Bu işbirliğinin en önemli göstergesi Türkiye ve İran'ın anlaşarak 1985'te (Pakistan'ın da katılımıyla) aralarında kurdukları Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Afganistan ve Azerbaycan ile Orta Asya Cumhuriyetleri'ni dahil etmeleridir. Böylece, Türkiye ile İran arasındaki ticaretin

⁴⁷ M.B. Altunışık, **Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik**, İstanbul, Boyut Yayınları, 1999, ss.77-78.

de artırılarak 1980'lerdeki iyi düzeylere tekrar çıkarılması amaçlanmıştır. Türkiye ve İran bu dönemde güvenlik alanında da işbirliğini artırmışlardır. Her iki ülke de Saddam Hüseyin'in rejimini desteklemeseler de Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması için işbirliği yapmış; Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devletinin ortaya çıkmasını engellemeye çalışmışlardır.⁴⁸

İki ülke arasında bir yanda rekabet, bir yanda işbirliği yaşanırken, 1980'lerde Türkiye – İran ilişkilerine hakim olan unsurlar (İran'ın Türkiye'deki gizli faaliyetleri ve iki ülke arasındaki “basın savaşları”) 1990'larda da devam etmiş ve Türkiye – İran ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bunun en çarpıcı örneği Uğur Mumcu cinayetinin Türkiye – İran ilişkilerine yaptığı olumsuz etkidir.

Gazeteci, yazar ve araştırmacı olan Uğur Mumcu 24 Ocak 1993'te Ankara'da Karlı Sokak'taki evinin önünde, arabasına konan C-4 tipi plastik bombanın patlaması sonucu yaşamını yitirmiştir. Yeni Ortam, Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinde köşe yazarlığı yapmış olan Uğur Mumcu'nun birçok araştırmaya yönelik kitabı da bulunmaktadır. Mumcu, ölmeden kısa bir süre önce, 8 Ocak 1993 tarihinde Cumhuriyet Gazetesinde yayımlanan “Ültimeatom” başlıklı yazısında istihbarat örgütleri ile Kürt milliyetçileri arasındaki bağlantıları açıklayacağını yazmıştı. Mumcu, 24 Ocak 1993 tarihinde uğradığı bombalı saldırı sonucu hayatını kaybetmeden önce polis-mafya-siyaset ağının derin boyutlarını araştırıyordu.⁴⁹ Mumcu'nun yazılarında radikal İslamcılarla ilişkili hususlar da dikkat çekiyordu.

Suikasttan hemen sonra basın bu olayda İran'ın parmağı olduğunu iddia etmeye başlamış ve bazı devlet adamları da alenen İran'ı suçlamıştı. İran'daki rejimi devirmeye çalışan Halkın Mücahitleri Örgütü “Uğur Mumcu'yu İran destekli 'Müfreze 5000' isimli örgüt mensuplarının öldürdüklerini” ileri sürmüştü. O zamanki İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin “İki ülke arasında iyi ilişkiler olmasını istemeyen bazı güçlerin İran'a karşı bir propaganda savaşı yürüttüklerini” ve “bu tür olaylarla İran'ın ilişkisi bulunduğu

⁴⁸ Altunışık, a.g.e., ss.82-86.

⁴⁹ (Erişim) http://tr.wikipedia.org/wiki/U%C4%9Fur_Mumcu

iddialarının asılsız olduğunu” söylemesine rağmen bu sözler Türkiye’de bir itibar görmemiştir. Bu gelişmelerin yarattığı olumsuz hava yüzünden önceden planlanmış olan üst düzey ziyaretler iptal edilmiştir.⁵⁰

1996 yılında, Türkiye’de “siyasal İslam”ın en güçlü temsilcisi olan Refah Partisi’nin büyük koalisyon ortağı olarak hükümet kurması ile Türkiye – İran ilişkileri yeni bir ivme kazanmıştır. Başbakan ve Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan ilk resmi ziyaretini Ağustos 1996’da İran’a yapmıştır. Bu dönemde İran’dan kaynaklanan PKK saldırılarında artış olması üzerine Erbakan, İranlı muadillerini PKK’ya destek vermemeleri hususunda bir kere daha uyarmıştır. Bununla birlikte bu ziyaret sırasında Türkiye ile İran arasında 20 yıllık doğal gaz anlaşması yapılmıştır.⁵¹ Bu anlaşma hem İran’a yaptırım uygulayan ABD’nin hem de İran’ın PKK’yı açıkça desteklediğini düşünen askeri çevrelerin ve Dışişleri Bakanlığı’nın tepkisini çekmiştir.⁵²

Ancak Refah – Yol iktidarı döneminde ortaya çıkan bir olay hem Refah Partisi’nin iktidardan uzaklaştırılmasına hem de Türkiye – İran ilişkilerinde büyük bir gerilime yol açmıştır. Şubat 1997’de Ankara-Sincan’da Refah Partili Belediye Başkanının düzenlediği “Kudüs Gecesi”ne katılan İran Büyükelçisi M. Rıza Bagheri’nin şeriat propagandası yapması büyük tepkiye neden olmuştur. Bu olayların ardından Sincan’da zırhlı birliklerin tanklı geçişleri olmuştur ve çok geçmeden İran Büyükelçisi ve İstanbul Başkonsolosu Türkiye’yi terk etmek zorunda kalmıştır. Buna karşılık Türkiye’nin İran’daki Büyükelçisi de Türkiye’ye dönmüştür. Mart 1997’de İran Dışişleri Bakanı Velayeti iyi niyet mektubu yolladıysa da ikili ilişkilerde bir ilerleme sağlanamamıştır. Üstelik bu dönemde PKK’ya karşı yapılan Çekiç Operasyonunda da pek çok PKK’lının İran’a sığındığının görülmesi ilişkilerdeki gerginliğin tırmanmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Türkiye’yi ziyarete gelen İran dışişleri bakanı yardımcısı Burucerdî, PKK’nın İran’da barınmasını engelleyeceklerini temin etmiştir. Haziran 1997’de, D-8’in kuruluş zirvesi münasebetiyle Türkiye’de

⁵⁰ **Cumhuriyet**, 5, 6, 7, 8/02/1993 ve **Turkish Probe**, 23/02/1993.

⁵¹ Altunışık, **a.g.e.**, ss.90-92.

⁵² **Sabah**, 03/12/1996.

bulunan Rafsancani'nin, İran'ın PKK'ya verdikleri desteği inkar etmesi ve PKK lideri Öcalan'ın da İran'ın kendilerine desteğini kestğini açıklaması sonrası Türkiye-İran ilişkileri normale dönmeye başlamıştır. Mayıs 1997'de İran'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Muhammed Hatemi'nin Ağustos ayında işbaşına gelmesi ile Türkiye – İran ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştır.⁵³

⁵³ Altunışık, **a.g.e.**, ss. 92-96.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HATEMİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ

İran’da cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda Muhammed Hatemi’nin başa gelmesiyle sadece İran için büyük değişiklikler yaşanmamış aynı zamanda İran dış politikasında da önemli değişiklikler olmuştur. Hatemi prensip olarak içte “daha fazla özgürlük ve hoşgörü”, dışta ise “daha aktif ve taze bir yaklaşımı” benimsemiştir. Hatemi’nin İran dış politikasına getirdiği Batı ile diyalog ve komşularla yakınlaşma prensiplerine dayanan yeni bakış, İran dış politikasındaki değişikliğin katalizörü olmuştur.

Bu bölümde Hatemi’nin İran’a getirdiği yeni dış politika yaklaşımının Türkiye – İran ilişkileri üzerindeki etkilerinin nasıl olduğu incelenmiştir. Hatemi Cumhurbaşkanı seçildiğinde iki ülke arasındaki ilişkiler büyükelçilerini geri çekecek kadar gergindi ve ülke ilişkilerinin gündeminde ideolojik çatışmalar, rejim ihracı tartışmaları, iç işlerine müdahale tartışmaları ve terör örgütleri ile ilişkiler ağırlıklı bir yer tutuyordu. Ekonomik ilişkilerin ise ikili ilişkilerde kayda değer bir ağırlığı yoktu. Hatemi’nin yeni yaklaşımının böylesine gergin meselelerin hâkim olduğu Türkiye – İran ilişkileri üzerinde nasıl bir etki yapmıştır?

Hatemi Mayıs 2001’de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini tekrar büyük bir farkla kazanarak iki dönem, Ağustos 1997’den Ağustos 2005’e kadar olmak üzere toplam sekiz yıl cumhurbaşkanlığı yapmıştır.¹ Bu süre zarfında Türkiye’de siyasal istikrarsızlık hâkim olmuş sekiz yıl içinde beş

¹ İran siyasal sistemine göre Cumhurbaşkanı aynı zamanda hükümet başkanıdır. İran Anayasası’na göre cumhurbaşkanlığı ülkedeki en yüksek ikinci siyasi mercidir, birinci merci Yüce Rehberlik Makamı’dır. İran’ın Rehberi Ayetullah Ruhullah Humeyni’nin Haziran 1989’da ölümünden beri Ayetullah Seyyid Ali Hamaney’dir. Ancak İran dış politikasında uygulanan protokole göre diğer ülkelerde Rehber’in muadili yoktur, diğer ülkelerin devlet başkanlarının muadili İran cumhurbaşkanı, başbakanların muhatabı İran cumhurbaşkanı birinci yardımcısıdır.

hükümet, dört başbakan (Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit, Abdullah Gül ve R. Tayyip Erdoğan) görev yapmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in görev süresi Mayıs 2000'de dolmuş, onun yerini A. Necdet Sezer almıştır.

Bu bölümde Hatemi döneminde Türkiye – İran ilişkileri siyasi ilişkiler, güvenlik ilişkileri ve ekonomik ilişkiler olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Çalışmanın neticesinde Hatemi'nin görev süresinin sonuna doğru ideolojik tartışmaların ve güvenlik meselelerinin iki ülke arasındaki ilişkilerde öneminin giderek azaldığı ve onların yerini ekonomik ilişkilerin aldığı sonucuna varılmıştır.

3.1. Hatemi'nin Cumhurbaşkanı Olması Ve Türkiye – İran İlişkileri

İran'da 23 Mayıs 1997'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini, reformcu aday Hucetülislam Seyyid Muhammed Hatemi toplam oyların yüzde yetmişine yakınına alarak ezici bir çoğunlukla kazandı. Birçok gözlemci ve İran uzmanı analizci bu seçimleri İran tarihinde bir dönüm noktası olarak tanımlamış ve bu seçimlerin ardından muhafazakârların güçlerinin oldukça azaldığını iddia etmiştir.²

Seçimlerde favori gösterilmemesine rağmen Hatemi'nin böyle büyük bir çoğunlukla seçilmesinin sebebi, temel olarak, insanların Hatemi'yi geleceklere için bir umut olarak görmeleri olmuştur. Hatemi'nin samimi bir şekilde ve halkın diliyle konuşması, ülkenin içinde bulunduğu sorunları ve eksiklikleri kabul etmesi yüksek oy almasını sağlamıştır. Hatemi seçim propagandaları, özgürlük, kalkınma ve Batı ile diyalog vaatleri özellikle gençlerin ve kadınların ilgisini çekmiştir.

Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçildiği tarih olan 23 Mayıs (2 Hordad / Dovvome Khordad) bazıları tarafından İran devriminin sonu olarak görülürken

² Mesela bkz. Geneive Abdo, "The fragility of Khatami's Revolution," *The Washington Quarterly*, cilt 23, no.4 (Güz 2000), ss.55-62.

bazıları bunu devrim sürecinin devamı ve bir parçası olarak görmektedir.³ Buna göre Şahlık rejiminin yıkılışından 23 Mayıs 1997'ye kadar olan süre devrimin ilk kısmıdır. Bu onsekiz yıllık süre siyasi karmaşa, güvenlik meseleleri ve İran – Irak savaşının İran'da neden olduğu tahribat ve yıkımın onarılması ile geçmiştir. Bu yüzden devrimin siyasi, kültürel ve ekonomi politikaları istenildiği gibi uygulanamamıştır. Hatemi'nin işbaşına gelmesinin gerçek devrimci fikirlerin uygulanacağı beklentisine yol açmıştır. Bu İran'ın devrim ekseninden çıkmadan kimi politikalarında bir takım değişiklikler yapması anlamına gelmiştir.

“İçeride reform, dışarıda barış” vaat ederek seçimi kazanan Hatemi, “medeniyetler arası diyalog” çağrısıyla bütün dünyanın dikkatini çekmeyi başarmıştır. Hatemi, kendinden önceki İran liderlerinin aksine, toplumlar ve ekonomiler arasında “karşılıklı bağımlılığı” kabul etmiştir ve diğer ülkeler İran'ın bağımsızlığını tanıdıkları ve İran'a yönelik saldırgan politikalar izlemediği sürece şiddet dışı ve dostane ilişkileri öne çıkaran bir söylem geliştirmiştir. Hatemi döneminde, İran Körfez'deki Arap komşularıyla ilişkilerini geliştirmiş, Kafkasya ve Orta Asya'da “yapıcı” roller üstlenmiş ve Avrupa Birliği ile ilişkilerini tamamen düzeltmiştir. İran'ın uluslararası imajını “serseri devletten” “medeniyetler arası diyalog” sponsoru bir devlete dönüştürmeye çalışan Hatemi, İran dış politikasına üç ilke getirmiştir: medeniyetler arası diyalog, komşularla “détente” ve uluslararası örgütlerle işbirliği.⁴

Hatemi'nin Cumhurbaşkanı olması, İran'da muhafazakârların etkisinin yok edildiği ve güçlerinin kırıldığı anlamına gelmemiştir. Şöyle ki, yargı büyük ölçüde muhafazakarların kontrolünde idi ve Hatemi'nin göreve gelmesinden kısa bir süre sonra “Salam” gazetesi gibi “reformcu” sayılan 17 gazete mahkemeler tarafından kapatılmıştır. Bu durum muhafazakârların etkisinin İran'da hala ne kadar güçlü olduğunu göstermiştir.

³ H. Razzagi & M. Armin, **Bimha ve Omidha**, Tahran, Hamshahri Yay., 1999.

⁴ Bayram Sinkaya, “Devrimden Günümüze İran Dış Politikası'nın Dönüşümü”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, cilt 247, sayı 5-6 (Nisan ve Mayıs 2005).

Böyle bir ortamda Hatemi'nin birçok icraatı ve girişimi muhafazakârların tepkisi ve engellemesi ile karşılaşmıştır. Mesela Onun Avrupa'ya açılması ve modernliğe yönelmiş olması da mollaların tepkisini çekmiştir. Bunun üzerine Hatemi "Bizim tamamen modernizm içine girmek gibi bir niyetimiz yoktur ancak, modernizmin sosyal, bilimsel ve siyasal başarılarını görmezden gelemeyiz" demiştir.⁵

İktidarında muhafazakârların tepkisi ve engellemesi ile karşılaşan Hatemi seçimler öncesindeki vaatlerinin birçoğunu yerine getirememiştir. Hatemi'nin seçim döneminde yaptığı vaatleri yerine getirememesi, ülkedeki yönetimin çok başlılığından ve muhafazakârların engellerinden dolayı verdiği sözleri uygulayamaması ilk önce İran'daki genç nüfusun tepkisini çekmiştir ve öğrenciler Hatemi hükümetine karşı ilk ayaklanmayı gerçekleştirmişlerdir. Bunun arkasından kadınlar (başörtüsüyle ilgili verdiği sözlerden dolayı) ve insan hakları savunucuları ayaklanmıştır.⁶

Muhammed Hatemi işbaşına geldiğinde İran – Türkiye ilişkileri kritik bir dönemden geçiyordu. Şöyle ki, Sincan olayı sonrası, Türkiye'de ordunun başı çektiği 28 Şubat olayları yaşanmış ve Türkiye-İran arasındaki ipler gerilmiş, her iki taraf büyükelçilerini geri çekmişlerdi. Diğer taraftan Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde PKK'ya karşı askeri operasyonları devam ediyordu ve bu durum İran'ın tepkisini çekiyordu. O dönemde İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti Türkiye'nin bu tutumunun uluslararası hukuka aykırı olduğunu savunmuş bölgedeki diğer ülkelerin de Türkiye'yi protesto ettiğini belirtmiştir.⁷ Hatta İran da sınıra asker yığmıştır. Seçimlerden çok kısa bir süre sonra bu durumu nasıl değerlendirdiği kendisine sorulunca Hatemi, Türk ordusunun Kuzey Irak'a girmesini kınayarak cevap vermiştir.⁸

⁵ Patrick L. Smith, "The Indigenous and the Imported: Khatami's Iran," **The Washington Quarterly**, cilt 23, no.2 (Bahar 2000), ss.35-53.

⁶ Jahangir Amuzegar, "Khatami: a Folk Hero in Search of Relevance," **Middle East Policy**, cilt 11, no.2 (Summer 2004), ss.75-93.

⁷ "İran, Türkiye'ye Kafa Tutuyor," **Milliyet**, 29/05/1997.

⁸ "İran Türkiye'yi Tehdit Etti," **Milliyet**, 28/05/1997; Ali Sirmen, "Hatemi Ne Yapabilir?" **Milliyet**, 29/05/1997.

Ayrıca, Hatemi'nin işbaşına geldiği dönemde Türkiye – İran ilişkileri güvenlik açısından da kritik bir dönemde idi. Şöyle ki, terör örgütü PKK'nın İran'da sığındığı iddiası hala sıcaklığını ve gündemdeki yerini koruyordu. Bu dönemde Genelkurmay Başkanlığı'nın 11 askerin şehit olduğu helikopterin düşürülmesi olayında İran bağlantısı olma ihtimalini açıklamasıyla İran'a ciddi uyarılarda bulunulmuştur. İran'ın PKK'ya olan desteğinin artık son bulması ve topraklarındaki PKK kamplarının ortadan kaldırılması söylenmiştir.⁹ Ancak İran bütün bu iddiaları her seferinde reddetmiştir. İran'la yapılan daha sonraki görüşmelerde Dışişleri Bakanı yardımcısı Alaeddin Burucerdî'nin Cumhurbaşkanı Rafsancani'den getirdiği mesaj ile Kuzey Irak'tan dolayı gerilen ilişkiler yumuşatılmıştır.¹⁰ Burucerdî İran'da PKK kampı olmadığını ileri sürerek Türk yetkilileri İran'a davet etmiş ve PKK kampı bulamayacaklarını iddia etmiştir.¹¹

Türkiye-İran arasındaki diplomatik ilişkiler de siyasi ve güvenlik sorunlarından kaynaklanan gerginliğin etkisinde kalmıştır. 14 Haziran 1997'de Türkiye'de yapılacak olan D-8 zirvesinde dönemin Dışişleri Bakanı Tansu Çiller İranlı meslektaşı Ali Ekber Velayeti ile ikili görüşme yapmayı planlamıştır ancak bu görüşme gerçekleşmemiştir.¹² Refah-Yol hükümetinin İran ile imzaladığı Türkiye'ye doğalgaz tahsisi ile ilgili anlaşma bu dönem içinde son haline gelmiştir. ABD'nin İran ve Libya'ya uyguladığı ekonomik ambargo nedeniyle Türkiye'nin İran ile imzaladığı doğalgaz anlaşmasından ötürü Amerikan yaptırımlarına uğrayacak olması Türkiye'yi tedirgin ediyordu. Ancak ABD, Türkiye'de Refah Partisi'nin iktidardan düşürülmesi ve Anasol-D koalisyonun başa gelmesi, İran'da da Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Türkiye'ye böyle bir yaptırım uygulamayacağını açıklamıştır.¹³

⁹ "İran'a Sert Uyarı," **Hürriyet**, 07/06/1997.

¹⁰ "Tahran'dan Yumuşama Mesajı," **Hürriyet**, 11/06/1997.

¹¹ "İran'dan Pkk'yı Vur Emri," **Hürriyet**, 12/06/1997.

¹² "D-8'de İran Türkiye Zirvesi," **Hürriyet**, 10/06/1997.

¹³ "ANASOL - D Dışta Rahatlıyor," **Milliyet**, 28/07/1997.

3.2. Hatemi Döneminde Türkiye – İran Siyasi İlişkileri

İran'da Hatemi'nin cumhurbaşkanı olmasıyla Türkiye'de hükümet değişikliğinin aşağı yukarı eşzamanlı olması iki ülke siyasi ilişkilerinin normalleşmesi için bir fırsat sunmuştur. Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi Türkiye'de İran politikalarının radikallikten uzaklaşıp normalleşeceği beklentisiyle olumlu karşılanmıştır. Türkiye'de bu sırada olan hükümet değişikliği de ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açmak için uygun bir ortam yaratmıştır. Böyle bir ortamda Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesini gönderdiği iyi niyet mektubu ile kutlamıştır.¹⁴ Bu dönemde Türkiye – İran ilişkilerinin normalleşmesini sağlayan başka bir faktör ise ABD'nin Türkiye – İran doğalgaz anlaşmasına itirazını geri alması ve İran ile ABD arasındaki ilişkilerin yumuşama eğilimine girmesidir. Hatemi, göreve gelmesinden kısa bir süre sonra, Ocak 1998'de, CNN'de kendisi ile yapılan bir röportajda Tahran'daki ABD elçiliğinin basılması (Kasım 1979) ve içeridekilerin rehin alınmasından dolayı üzüntülü olduğunu belirtmiş, ABD halkının manevi değerlerine saygı duyduğunu söylemiştir. Hatemi, İran ve ABD halkları arasında diyalog gelişmesinin, her iki tarafın lehine olacağını da sözlerine eklemiştir. İran-ABD ilişkilerinin ilerlemesi ihtimali, Türkiye'yi İran ile ilişkilerini geliştirme hususunda rahatlatmıştır.¹⁵

3.2.1. Diplomatik İlişkilerin Düzeltilmesi

Yeni dönemde iki ülke ilişkilerinde ki en öncelikli sorun Sincan olayı ile gerginleşen ilişkileri normalleştirmek olmuştur. Hatırlanacağı gibi Sincan olayından sonra her iki taraf da görevde bulunan büyükelçilerini geri çekmişlerdi. Hatemi'nin kurduğu hükümette Dışişleri Bakanı olan Kemal Harrazi ile Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem birkaç defa bir araya gelerek iki ülke arasında elçi krizinin sona erdirilmesi gerektiğine dair düşüncelerini

¹⁴ “İran'la Yeni Dönem,” *Sabah*, 07/09/1997.

¹⁵ Sami Kohen, “Karşılıklı “Monolog”,” *Milliyet*, 10/01/1998.

belirtmişlerdir. Karşılıklı görüşmeler sonucunda, Ekim ayı (1997) sonunda karşılıklı olarak yeni büyükelçilerin atanmasına karar verilmiştir.¹⁶

Bununla birlikte Türkiye ve İran arasındaki gerginlik hemen yumuşamamış, gerginliğin etkisi 9 – 11 Aralık 1997’de Hatemi’nin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile ilk defa bir araya geldiği İslam Konferansı Örgütü Zirvesi’nde yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Zirveden hemen önce yapılan İKÖ Bakanlar Konseyi’nde Türkiye’nin Kuzey Irak’a yaptığı sınır ötesi operasyonu ve İsrail’le ilişkilerini kınayan iki karar tasarının kabulü, Demirel’i daha Ankara’dayken endişelendirmişti. Demirel Türkiye’nin Irak’a müdahalesinin gerekçelerini, üstü kapalı olarak Suriye’nin terörü desteklediğini, terörizme karşı ortak mücadeleyi anlattı. Türkiye’nin İsrail ile olan işbirliğine değindiği konuşmasında, hiç bir ülkenin Türkiye’nin dış politikasına karışamayacağı mesajını verdi. Demirel’in Tahran’daki tüm çabalarına rağmen, Arap ülkelerinin ortaklaşa verdikleri Kuzey Irak ve İsrail kararları, içinde ‘Türkiye’ adı geçirilmeden de olsa kabul edilmiştir. Bunun üzerine Demirel, toplantının sonunu beklemeden Tahran’dan ayrılmıştır.¹⁷

İran’ın yeni Ankara Büyükelçisi Muhammed Hüseyin Lavasani Mart 1998’de Türkiye’ye gelmiştir.¹⁸ Lavasani, göreve geldiği andan itibaren Türk-İran ilişkilerinin gözden geçirilmesi konusunda çalışmalarda bulunmuş ve tüm milletvekillerine ilişkilerde yeni bir sayfa açılmasının gereğini belirttiği beş sayfalık mektup göndermiştir.¹⁹ Buna karşılık olarak da yeni Türk Büyükelçisi Sencer Özsoy aynı dönemde Tahran’a gönderilmiştir. Aynı dönemde o zamanın Dışişleri Bakanı İsmail Cem Katar’ın başkenti Doha’da yapılan İslam Konferansı Örgütü’nün (İKÖ) toplantısında İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi ile görüşmüş ve Türk-İran ilişkilerinde yeni adımlar atılmıştır.

İki ülke büyükelçilerinin karşılıklı olarak görevlerine başlamalarına rağmen 11 Mayıs 1998’de, Kazakistan’ın başkenti Almatı’da düzenlenen

¹⁶ “İran: Elçi Krizi Bitsin,” **Milliyet**, 16/09/1997; “İran’la Normale Dönüş,” **Milliyet**, 23/09/1997.

¹⁷ “İKÖ’ye Mükemmel Zamanlama (!),” **Aksiyon**, 13/12/1997; “Demirel erken döndü,” **Milliyet**, 11/12/1997.

¹⁸ “İran’ın Yeni Elçisi,” **Hürriyet**, 14/03/1998.

¹⁹ “İran’dan TBMM’ye Sürpriz Mektup,” **Hürriyet**, 23/07/1998.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'nde ikinci kez bir araya gelen Demirel ve Hatemi arasındaki tartışma Türkiye – İran ilişkilerinin düzelmesinin kolay olmayacağını göstermiştir. İran'ın isteği üzerine gerçekleşen ikili görüşmede Hatemi, Türk-İsrail Askeri İşbirliği Anlaşması'nı gündeme getirerek "İran bu konuda çok hassas" demiştir. Hatemi'nin bu sözlerine Demirel "İsrail'i biz mi kurduk?" diye tepki göstermiştir. Ermenistan'ın da gündeme gelmesiyle gerginleşen hava, iki cumhurbaşkanının ülkeler arasında daha iyi ilişkiler kurulması isteğini dile getirmesiyle yumuşamış, Demirel ve Hatemi büyükelçilerin yeniden görevlendirilmesinden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir.²⁰

3.2.2. Bölgede Rakip Kutuplaşmalar ve Türkiye – İran İlişkileri

Hatemi'nin cumhurbaşkanı olmasından sonra Türkiye ve İran diplomatik ilişkilerini tekrar büyükelçilik düzeyine çıkarıp ikili ilişkilerini onarmaya başlamıştır; fakat iki ülkenin bölgeye yönelik politikalarında önemli bir değişiklik olmamış ve izledikleri politikalar birbirlerinin tepkisini çekmeye devam etmiştir. Bu dönemde bölgede adeta Türkiye ve İran'ın etrafında iki rakip kutup (Türkiye, İsrail, Azerbaycan / İran, Suriye, Yunanistan, Ermenistan) ortaya çıkmıştır.

Bu rakip kutuplaşmanın iki ekseni vardır; Türkiye – İsrail ilişkileri ve Türkiye –Azerbaycan – İran ilişkileri. Türkiye'nin İsrail ile 1990'larda ilişkilerini artırması ve 1996'da askeri işbirliği anlaşması yapması, İsrail'i meşru bir devlet olarak tanımayan İran'ın (ve Suriye'nin) tepkisini çekmiştir. İran 1990'larda Azerbaycan'ın bağımsızlığını kendi toprak bütünlüğüne bir tehdit olarak görmüş ve Türkiye ile Azerbaycan'ın yakınlaşmasına karşı Ermenistan ile ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. Türkiye ve İran liderleri her platformda birbirlerini bu ilişkiler üzerinden suçlamıştır ve bu uzun bir süre böyle devam etmiştir.

²⁰ "Demirel'in diyemediği laf," **Sabah**, 12/05/1998.

Bölgesel kutuplaşmaların ve politikaların (İran – İsrail gerginliği ve İsrail – Türkiye yakınlaşması) iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin düzeyinin düşmesine neden olan Sincan olayında da önemli bir etkisi olmuştur. Ankara'daki İran Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri'nin Kudüs gecesinde yaptığı konuşmadan dolayı Dışişleri Bakanlığı'na çağrılmasının ardından Bagheri "Kudüs gecesine sekiz yıldır katılıyorum ve her seferinde de İran'ın Siyonist rejimine karşı durumunu açıkça belirtiyorum" diyerek aslında konuşmasında yeni bir şey olmadığını söylemiştir. Dışişleri Bakan Yardımcısının "siz Türkiye Cumhuriyetinde İsrail'e saldırıyorsunuz ve bu uluslararası anlaşmalara aykırıdır" ikazı üzerine Bagheri İsrail Büyükelçisi'nin Türkiye'de İran aleyhinde konuşmalar yaptığını ancak Türkiye'nin buna hiç itiraz etmediğini ileri sürmüştür.²¹

Yine, örneğin, Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 5. zirve toplantısı için İran ve Türkiye cumhurbaşkanları Kazakistan'da bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıda Hatemi, Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerini eleştirirken; Demirel de İran'ın Irak ve Azerbaycan konusundaki çelişkili yaklaşımlarına işaret etmiştir. İran'ın Irak konusunda toprak bütünlüğünden bahsederken öbür yandan Azerbaycan konusunda aynı hassasiyeti göstermemesi Demirel'in İran'a yönelttiği eleştiriler arasında yer almıştır. Hatemi'nin Türkiye'nin İsrail ile olan askeri ilişkilerinden yakınmasına ise Demirel, Türkiye'nin bağımsız bir devlet olduğunu, bu ilişkilerin üçüncü bir ülkeye zararı olmayacağını belirterek karşılık vermiştir. Ayrıca Demirel, diğer ülke liderlerinden artık KKTC'yi artık tanımalarını istemiştir.²²

İranlı yetkililer hemen her kademede, Türk muhatapları ile birlikte oldukları zamanlarda dahi Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini eleştirmişlerdir.

²¹ "Türk Dışişleri Bakanlığının Kudüs gecesine itirazına İran Büyükelçisinin tepkisi," Hamshahri, 5 Şubat 1997. İran tarafı bu gerginliğin temelinde Bagheri'nin Kudüs Gecesi'nde İsrail aleyhindeki sözleri olduğunu ileri sürerken Türkiye, Bagheri'nin konuşmasında diplomatik nezakete uymayan bir üslupla ABD ve İsrail'i düşman ilan ettikten sonra şeriat propagandası yaptığına dikkat çekmiştir. Nitekim, Bagheri konuşmasında; "bize fundamentalist demelerinden korkmayalım. Fundementalist, hizbullahi, şeriatçi insanlar en akil ve en çağdaş ve en mümin insanlardır. Allah onlara müjde vermiş, zafere ulaşacaklar" diyerek cihat benzeri bir çağrı yapmış ve "Allahımız inşaallah başka zaferler de verecektir" demiştir. Bkz. "Sincan'da Şeriat Sesleri," **Sabah**, 02/02/1997.

²² "Demirel'den Hatemi'ye İsrail Resti," **Milliyet**, 12/05/1998.

Örneğin, İran Yol ve Taşımacılık Bakanı Mahmoud Haceti'nin Çankaya köşkü ziyaretinde de bu husus gündeme gelmiş; Haceti, bu ilişkilerin İran'ı rahatsız ettiğini dile getirmiş ancak Demirel'in sert tepkisine maruz kalmıştır. Demirel, Türkiye'nin de İran'ın Yunanistan ve Suriye ile olan ilişkilerinden rahatsız olduğunu, ancak bunun İran ile görüşmelerini etkilemediğini belirtmiştir. Ayrıca İsrail ile olan anlaşmaların İran'a karşı bir yönü olmadığını ve karşılıklı menfaate dayandığını söylemiştir.²³

Türkiye'nin Ermenistan ve Yunanistan ile gergin ilişkileri de iki ülke arasında zaman zaman soğuk rüzgârlar esmesine neden olmuştur. İsmail Cem'in Tahran ziyaretinden önce, İran'ın Yunanistan ve Ermenistan ile üçlü toplantı yapmasına Cem tepkili davranmış; Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı bir haçlı seferi düzenlediğini, bu amaçla Müslüman asker toplama niyetinde olduğunu ileri sürmüştür. Yunanistan'ın Türkiye ile komşuları arasında sorunlar yaratmak niyetinde olduğunu belirten Cem'e Kemal Harrazi'nin cevabı yapılmış olan toplantının Türkiye ile ilgili olmadığı şeklinde olmuştur.²⁴

Bu dönemde Türkiye – Suriye ilişkileri, Suriye'nin PKK'yı desteklemesi üzerine oldukça gerilmiş, iki ülke 1998'in sonbaharında adeta savaşın eşiğine gelmiştir. İran bu defa kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Kemal Harrazi Türkiye'nin Suriye ile olan ilişkilerini düzeltmek için arabuluculuk yapmıştır. Ekim 1998'de önce Şam'a daha sonra Ankara'ya giden Harrazi, Cumhurbaşkanı Hatemi'nin iki ülke arasındaki sorunların diplomatik yollarla çözülebileceği mesajını iletmiştir. Harrazi Ankara'ya, Suriye'nin Şam'daki PKK varlığını kabul ettiğini ancak ona yardım etmediği ve PKK lideri Öcalan'ı da sınır dışı edecekleri mesajını getirmiştir. Türkiye dostça yaklaşımları için İran'a teşekkür etmiş ve temasların devam edeceğini kaydetmiştir.²⁵ Kısa bir süre sonra Suriye Öcalan'ı sınır dışı etmiş ve Türkiye ile Suriye arasında imzalanan Adana mutabakatı ile Türkiye – Suriye ilişkileri yeni bir döneme girmiştir.

²³ “İranlı Bakana Soğuk Duş,” **Milliyet**, 11/09/1998.

²⁴ “Atina, Haçlı Seferi İstiyor,” **Milliyet**, 14/09/1998.

²⁵ “Şam'dan Geri Adım,” **Cumhuriyet**, 10/10/1998. Harrazi'nin arabuluculuk girişimi siyasi çevreler tarafından genellikle olumlu karşılanırken bazıları buna tepki göstermiştir. Bkz. Altınur Kılıç, “Suriye'den Kosova'ya,” **Türkiye**, 12/10/1998.

Ancak bu dönemde ne Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri, ne de İran'ın bu ilişkiye tepkisi sona ermiştir. İran, İsrail Başbakanı Ehud Barak'ın Ekim 1999'da Türkiye'yi ziyaret etmesini, iyi şekilde yorumlamamış ve bu olayı kınamıştır.²⁶ İran – İsrail gerginliğinin Türkiye ile ilişkilerine yansımalarının bir başka şekli de İsrail'in İran'dan Suriye'ye gidecek uçakların Hizbullah'a silah taşıyacağını ileri sürmesi ve Türkiye'den, hava sahasına giren İran uçaklarını kontrol etmesini istemesi olmuştur.²⁷ Dışişleri Bakanlığı kaynakları Türkiye'nin yalnızca İsrail istediği için değil Ortadoğu Barış Sürecinde tarafların güvenini sağlayan Türkiye'nin silahların üzerinden geçtiği transit bir ülke konumunda olmak istemediği için İran'dan Suriye'ye giden bütün uçakların rasgele aranması yönünde bir karar aldığını bildirmiştir.²⁸ Ancak bazen silah taşıdığı iddiasıyla indirilen uçaklarda askeri malzemeye rastlanamaması İran'ın tepkisine ve Türkiye ile İran arasında soğukluğa neden olmuştur.²⁹ Ancak bu hep böyle olmamış, gerçekten silah taşıyan uçaklar da bu sayede tespit edilmiştir. Örneğin, Ocak 2001'de silah taşıyan bir uçak Türk hava sahasına girince indirilmiş ve İran bu konuda uyarılmıştır.³⁰

İran'ın Azerbaycan üzerinde baskı kurma çabaları da iki ülke arasında zaman zaman sorunlara yol açmıştır. Temmuz – Ağustos 2001'de, Hazar Denizi'nde bulunan bazı petrol yataklarında (Araz-Alov-Sharg bölgesi) Azerbaycan'ın arama başlatması üzerine İran bu bölgenin kendisine ait olduğunu iddia ederek, söz konusu bölgeler üzerinde kendi uçaklarıyla uçuş yapmış ve bu durum Türkiye'nin tepkisini çekmiştir.³¹ Türkiye, İran'ı uyararak komşularıyla olan problemlerini tehdit yoluyla değil, diyalogla çözmesini istemiştir.³²

²⁶ “İran Haddini Aştı,” **Hürriyet**, 27/10/1999.

²⁷ “Türk Jetleri İran Uçağını İndirdi,” **Milliyet**, 01/11/2000.

²⁸ “Uçağı F-16'lar indirmede!” **Sabah**, 02/11/2000.

²⁹ Mesela 30/10/2000'de silah taşıdığı iddiasıyla İran'dan Suriye'ye giden yolcu uçağı Diyarbakır'a indirilmiş ve aranmış ancak her hangi bir askeri mühimmata ve malzemeye rastlanmamıştır. Türkiye Sivil Havacılık Kurallarına göre böyle bir yetkisinin olduğunu savunmuştur. “Uçağı F-16'lar indirmede!” **Sabah**, 02/11/2000; “Gerekirse yine indiririz,” **Milliyet**, 02/11/2000.

³⁰ “Gözler Yine İran'da,” **Radikal**, 27/01/2001.

³¹ “Tahran'a Nota: Türkiye'den İran'a Azerbaycan Notası,” **Hürriyet**, 13/08/2001.

³² “Ankara: Nota Değil Uyarı: Ankara'dan Tahran'a Uyarı,” **Cumhuriyet**, 14/08/2001.

Türkiye bu kriz esnasında İran'ı uyarmakla kalmamış, Azerbaycan'a destek gösterisinde bulunmuştur. Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun Bakü'ye gitmesi ve Türk F5'lerinin Hazar Denizi hava sahasına uçuş yapmaları İran'ın tepkisini çekmiş ve İran Türkiye'yi kışkırtıcılıkla suçlamıştır.³³

3.2.3. Irak'ın Durumu ve Türkiye – İran ilişkileri

1990'lı yıllar boyunca ve Hatemi döneminde de Irak'taki gelişmeler bir yönüyle Türkiye ile İran arasında işbirliğine neden olurken, diğer yönü ile Türkiye – İran ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Körfez Savaşı'ndan (1991) kısa bir süre sonra Irak'ta isyan eden Şiileri ve Kürtleri bastırmak için Saddam Hüseyin'in aşırı askeri güç kullanması üzerine Irak'ın kuzeyinde ve güneyinde Irak uçaklarının uçuşa yasak bölgeler ilan edilmiştir. Kuzeydeki bölgede Kürtlerin örgütlenerek devlet kurma teşebbüsleri hem İran'ı hem Türkiye'yi endişelendirmiş; iki ülke temsilcileri hemen her platformda Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasından yana olduklarını belirtmişlerdir. Bu iki ülkeye bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasından endişe eden Suriye de katılmış ve üç ülke aralarında toplantılar yaparak bu meseleyi müzakere etmişlerdir. Üçlü toplantılar, Türkiye ile Suriye arasındaki gerginliklerden dolayı 1995 yılında sona ermiş ancak, Türkiye ile İran arasındaki görüşmeler devam etmiştir. Diğer taraftan PKK'nın Irak'ın kuzeyindeki otorite boşluğundan yararlanarak buraya yerleşmesi ve Türkiye'ye saldırılarını sürdürmesi üzerine Türkiye'nin zaman zaman bu bölgeye yaptığı askeri harekâtlar İran'ın tepkisini çekmiştir.

11 Eylül 2001'den sonra ABD'nin saldırıları gerçekleştiren el-Kaide terör örgütü ile ilişkisi olduğu ve kitle imha silahları ürettiği iddialarıyla Irak'a saldırma ihtimalinin artması Türkiye, İran ve Suriye arasında yeni bir diplomatik hareketliliğe yol açmıştır. Bu üç ülke arasında artan bu diplomatik hareketliliğin amacı Irak'a karşı bir savaşın önlenmesi, Irak'ın bütünlüğünün korunması – böylece Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devletinin ortaya çıkmasının önlenmesiydi.

³³ "Tahran Tırmandırıyor," *Milliyet*, 22/08/2001.

Irak'a karşı Amerikan saldırısı ihtimalinin iyice ciddileşmesi üzerine Türkiye Başbakanı Abdullah Gül savaşın önlenmesi böylece bölgede bir Kürt devletinin kurulmasının önlenmesi amacıyla Ocak (2003) ayının ortalarında Ortadoğu gezisine çıkmıştır. Gül'ün bu gezi sırasında en önemli duraklarından birisi Tahran olmuştur. Gül İran cumhurbaşkanı Hatemi ile bir araya gelmiştir. İki lider, olası bir savaşın trajik sonuçlarına işaret ederek Irak'ta barışı sağlamak için herkesin çaba sarf etmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Hatemi Gül'e bu konuda işbirliği için ellerinden geleni yapacaklarını söylemiştir.³⁴

ABD'nin 20 Mart 2003'te Irak'a savaş açması ve kısa bir süre içerisinde bütün Irak'ı kontrolü altına alarak işgal etmesi bölgedeki dengeleri büyük ölçüde değiştirmiştir. İran ABD'nin bu savaşı yaparak açıkça BM kararlarını ihlal ettiğini ve BM'nin barışı ve güveni sağlamak için harekete geçmesi gerektiğini açıklamıştır. ABD'nin Irak'a savaş açması ve Irak'ı işgal etmesi İran'ı iki nedenle huzursuz etmiştir. Birincisi ABD, Irak'a karşı yönelttiği suçlamaların aynısını (terörizmi desteklemek, kitle imha silahları üretmek – şer ekseninin parçası) bir süredir İran'a da yöneltiliyordu ve ABD'nin İran'a da saldırma ihtimali açıkça tartışılmaya başlanmıştı. İkincisi, İran, Irak'ın parçalanarak bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasından endişe etmiştir. İran'ın bu endişesi onu Türkiye ile işbirliği yapmaya zorlarken Türkiye'nin hala Irak'a müdahil olması ihtimali de İran'ı kaygılandırıyordu. Türkiye ise hem Kürt devletinin kurulmasından hem de Iraktaki Şiileri kullanarak İran'ın burada nüfuzunu artırmasından endişe etmiştir.

Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Harrazi'nin ziyareti sırasında iki taraf da, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini belirtmişlerdir. Harrazi, İran'ın daha önceleri Irak lideri Saddam Hüseyin'den dolayı çok zarar görmüş olmasına rağmen, bu savaşın tarafı olmadıklarını ve Irak'ın geleceğinin Irak halkına bırakılması gerektiğini

³⁴ “Aklını Başına Al Durum Çok Vahim,” **Hürriyet**, 13/01/2003; “Gül: Silahsız Çözüm İçin Hala Umut Var,” **Milliyet**, 13/01/2003.

söylemiştir.³⁵ Harrazi ayrıca, her ne kadar Türkiye'nin savaşta aktif rol oynamasını tercih etmediklerini belirtmişse de böyle bir durumda kendilerinin de savaşta yer alacağını söylemiştir. Suriye ve İran ile temaslarını devam ettiren Gül ise üç ülkenin de aynı amaçta birleştiklerini ifade etmiştir.³⁶ Harrazi, Türkiye'nin savaşa girmesinden duyduğu rahatsızlığı, herhangi bir Kürt devleti kurulma durumunda İran tarafının da söyleyecek sözü olduğunu söyleyerek dile getirmiştir. Gül ise, Harrazi'yi rahatlatmak ve aradaki yanlış anlaşılmalara önlemek için, Türkiye'nin savaşta aktif rol oynamasının ancak bölgede olabilecek göç, terör ya da istikrarsızlık varlığında olabileceğini söylemiş ve Irak'ın geleceğini tartışmak için Suriye'nin de fikrini almak için Şam'a gideceğinin sinyallerini vermiştir.³⁷

Irak meselesi ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra da Türkiye – İran ilişkilerindeki gündemini korumuştur. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Ocak 2004'te Tahran'da yaptığı görüşmelerin ardından her iki taraf, Irak'ta etnik ya da dine dayalı bir ülke kurulması taraftarı olmadıklarını açıklamıştır. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi de Irak'ın bütünlüğünün korunması ve Irak yönetiminin Irak'ın gerçek temsilcilerine devredilmesi gerektiğini söylemiştir.³⁸

Savaşın ardından Irak'ın toprak bütünlüğü korunarak yönetimin yeniden tesisi ve Irak'ın imarı, hem Türkiye'nin hem de İran'ın tercih ettiği bir durum olmuştur. Bu durum, Irak'ın bütünlüğünün korumasında yardımcı olacak, Kürt devletinin de kurulma ihtimalini azaltacak ve her iki taraf için söz konusu olan güvenlik sorunlarının çözülmesine yardımcı olacaktır. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, Türkiye'yi ziyaretinde bu konu üzerine Başbakan Erdoğan ile görüşmüştür. İki taraf da Irak'ta yapılanma sürecini hızlandırmak amacıyla seçimlerin en yakın zamanda en yüksek katılımı altında yapılması gerektiğini düşündüğünü belirtmiştir.³⁹

³⁵ “Türkiye Ve İran Kürt Devletine Karşı : İran'la Kaygılar Ortak,” **Yeni Şafak**, 07/04/2003.

³⁶ “Siz Giderseniz Biz De Gireriz,” **Akşam**, 07/04/2003; “Krizsavar Gül : Türkiye, Abd İçin Arabulucu,” **Halka ve Olaylara Tercüman**, 07/04/2003.

³⁷ “İstikrar Bozulursa Biz De Konuşuruz,” **Milliyet**, 07/04/2003.

³⁸ “İran'la Irak Dayanışması,” **Radikal**, 11/01/2004.

³⁹ “Irak'ta Gecikmeden Seçim,” **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25/12/2004.

3.2.4. İdeolojik Farklılıklar ve İran – Türkiye İlişkileri

Türkiye – İran ilişkilerinde ideolojik farklılık ve bunun ikili siyasi ilişkilere olumsuz yansımaları, tarih boyunca hemen her devirde olduğu gibi bu dönemde de etkili olmuştur. İran'ın kendi rejimini komşu ülkelere yaymak istemesi, Türkiye – İran ilişkilerinin gidişatı üzerinde önemli bir faktör olmuştur. Türkiye İran'ın İslami rejimini eleştirirken, İran da Türkiye'nin laik rejimi konusundaki olumsuz düşüncelerini dile getirmekten çekinmemiştir. Ancak, Hatemi İran dış politikasında önemli bir değişikliğe imza atarak rejim ihracını bir dış politika yöntemi ve aracı olmaktan çıkarmıştır. Buna rağmen ideolojik farklılık ve çatışma, etkinliğini bir ölçüde kaybetmekle birlikte Türkiye – İran ilişkilerinde önemli bir unsur olmaya devam etmiştir.

Komşularla iyi ilişkiler kurma ve içişlerine müdahale etmeme prensibi çerçevesinde Hatemi yönetimi Türkiye ile İran arasındaki ideolojik farklılığın ikili ilişkileri olumsuz etkilemesinin önünü almaya çalışmıştır. Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi bu konuda Türkiye'nin rejiminin Türkiye ile ilgili olduğunu ve bu tarz iç işlerine karışma sorunlarının artık ön planda olmayacağından söz etmiştir.⁴⁰ TBMM Başkanı Hikmet Çetin ve İran Meclis Başkanı Natiq Nuri'nin görüşmelerinde de vurgulanan konulardan biri, her iki tarafın da birbirlerinin rejimine saygılı olması olmuştur.⁴¹

Buna rağmen zaman zaman İranlı yetkililer Türkiye'deki laik rejimi eleştiren beyanlarda bulunmaya devam etmişlerdir. Örneğin, İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Masume Ebtekar, Türkiye'de laikliğin fazlaca abartıldığını, kişilerin özgürlüğünü kısıtladığını belirtmiştir. Ebtekar, bu kısıtlamadan en çok Müslüman kadınların etkilendiğini, istedikleri ortamda başörtülerini kullanamadıklarını söylemiştir.⁴²

Hatemi döneminde ideolojinin iki ülke ilişkilerinde en etkili olduğu olaylardan biri Merve Kavakçı olayıdır. Türkiye'de Nisan 1999'da yapılan

⁴⁰ “Türkiye'nin Rejimi Türk Halkını İlgilendirir,” **Hürriyet**, 07/10/1997.

⁴¹ “Tahran İlişkilerin Zayıflığından Yakındı,” **Cumhuriyet**, 31/01/1999.

⁴² “Laikliği Fazla Kaçırdınız,” **Radikal**, 17/09/1998.

genel seçimlerde Fazilet Partisi'nden (FP) İstanbul milletvekili seçilen Merve Kavakçı 2 Mayıs'ta TBMM'deki yemin törenine başörtülü olarak girmiştir. Kavakçı'nın bu tutumu diğer milletvekillerinin tepkisini çekmiş ve Kavakçı geri adım atarak yemin edemeden Meclisten ayrılmak zorunda kalmıştır. Türk medyası da bu konuda, Kavakçı'ya karşı durmuştur. Kavakçı yemin edemediği için resmen milletvekili olmadığı gibi önceden izin almaksızın ABD vatandaşlığına geçtiği ortaya çıkınca Bakanlar Kurulu tarafından Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından da çıkartılmıştır.⁴³

Bu olay İran'da tepkilere neden oldu ve bir grup kadın ve üniversiteli kız sokaklarda Kavakçı'nın fotoğraflarını taşıyarak ona destek verdiler ve Türkiye'yi kınadılar. Göstericiler "türban kadını inzivaya çekmez, kadını güçlendirir" pankartları da taşıdılar. Bu doğrultuda çeşitli örgütler tarafından yapılan yazılı açıklamalarda da Türkiye protesto edilmiştir. İran İslami Şura Meclisi'ndeki kadın milletvekilleri, Kavakçı'ya desteklerini bildiren bir mektup yazdılar ve Milletvekili Merziye Destcerdi eylemcilerin huzurunda bu mektubu okudu. Ayetullah Cenneti de Cuma Hutbesinde Merve Kavakçı'yı destekleyerek Türkiye'nin laik düzeninin aleyhine konuşmalar yaptı. Türk hükümetini ikiyüzlülükle suçlayan Cenneti, "nasıl bunlar özgürlükten dem vurup ama yarım metre kumaşı kadınların kafasında kabullenemiyorlar?" diyerek Türkiye'ye tepkisini göstermiştir.⁴⁴

İran'ın Merve Kavakçı'ya destek vermesi ve İran'da Kavakçı için yürüyüşler düzenlenmesi Başbakan Bülent Ecevit tarafından Türkiye'nin iç işlerine karışma olarak değerlendirilmiş ve İran'ın kendi rejimini ihraç etme çabasının bir parçası olarak gösterilmiştir. Ecevit, Hatemi'nin reform hareketlerini desteklediğini ancak İran'da farklı iktidar odakları olduğunu, rejim ihraç etme isteklerinin de buradan kaynaklandığını söylemiştir.⁴⁵ Gerçekten de

⁴³ R. Olson, **Türkiye-İran İlişkileri, 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik**, İstanbul, Babil Yayıncılık, 2005, s.53.

⁴⁴ Kavakçı İran'dan gelen desteği "benim kadınlarımı zorla kapatan ve demokrasiye saygı duymayan bir ülkenin himayesine ihtiyacım yoktur" diyerek reddetmiştir. "Merve Kavakçı," <http://abchinus.blogspot.com/2006/07/merve-kavakci.html> ; "Voroude Seg ve bahejab mamno'e," <http://bibimonavvar.wordpress.com>, 28/01/2009.

⁴⁵ "Ecevit, İran'a Sert Çıktı," **Milliyet**, 10/05/1999.

çoğu üniversiteli olan genç kızlar tarafından yapılan Kavakçı'ya destek yürüyüşlerinde, Cumhurbaşkanı Hatemi'nin değil dini lider Ayetullah Seyit Ali Hamaney'in taraftarlarının olduğu anlaşılmıştır. Mollaların bu çabalarının sebebi, ezici bir çoğunlukla hükümetin başına geçen Hatemi'nin önüne set oluşturmak ve diğer ülkelerle ilişkilerini zedelemektir. Bu sayede, İran derin devleti, hem Türkiye'nin iç işlerine karışmış olacak, hem de kendi devrimlerini diğer ülkelere yaymış olacaktı. Merve Kavakçı olayı, bunların sergilenmesi için iyi bir ortam hazırlamış ve yürüyüşü düzenleyenler için de kendi düşüncelerini ifade etme olanağı vermiştir.⁴⁶

Merve Kavakçı olayının İran'da tepkiyle karşılanmasının ve yürüyüşler yapılmasının ardından, Türkiye bu davranışları iç işlerine karışma olarak algılamıştır. Dışişleri Bakanlığı'na çağırılan Büyükelçi Lavasani'ye İran'ın Kavakçı'yı destekleyerek Türkiye'nin iç işlerine karışmama prensibinden saptığını söylenmiştir. Lavasani ise buna karşılık olarak, İran'ın iç işlerine karışmama ilkesine sadık kaldığını söylemiştir. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, Başbakan Ecevit'in olay hakkındaki yorumlarına, İran'ın Türkiye ile ilişkilerine değer verdiğini, ilişkilerin birbirlerinin iç işlerine karışmama üzerine olduğunu söyleyerek, İran'ın Türkiye'de olanlarla ilgisi olmadığını eklemiştir.⁴⁷ İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamid Rıza Asefi de destek yürüyüşüyle ilgili olarak, İran hükümetinin bu gösterilerle bağlantısının olmadığını ve yürüyüşleri düzenleyenlerin bağımsız hareket ettiğini söylemiştir.⁴⁸

İranlı yetkililerin Türkiye'nin içişlerine karışmadıklarını ve İran'da düzenlenen Kavakçı'ya destek yürüyüşlerinin hükümet ile alakasının olmadığını açıklamalarına rağmen İran'ın işçi örgütü, İşçi Evi, Türkiye'yi "çalışma yerlerinde siyasi inanç, din ve mezhebe dayalı ayırım yaptığı" iddiasıyla Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) şikayet etmesi İran ve Türkiye arasındaki gerginliği tırmandırmıştır. Büyükelçi Lavasani'nin tekrar Dışişlerine çağırılmış ve İran Türkiye'nin iç işlerine karışmaması konusunda bir kere daha

⁴⁶ Semih İdiz, "Zorda Kalan Mollalar Merve'yi Kullanıyor," **Star**, 10/05/1999.

⁴⁷ "İran dışişleri bakanının Türkiye başbakanının sorumsuz sözlerine cevabı," **Hamshahri**, 12/05/ 1999.

⁴⁸ "Tahran'ın Merve Açıklaması," **Radikal**, 19/05/1999.

uyarılmıştır.⁴⁹ İran da Lavasani'nin Dışişlerine çağrılmasına misilleme olarak, Türkiye Büyükelçisi Sencer Özsoy'u İran Dışişlerine çağırarak Türk güvenlik güçlerinin İran topraklarına girerek yedi vatandaşı öldürdüğünü iddia edip, uyarıda bulunmuştur. Özsoy iddiayı tamamen yalanlayarak İran'ın güvenlik konusunda Türkiye ile işbirliğinden kaçındığını söylemiştir.⁵⁰

İran hükümet yetkilileri Kavakçı'ya alenen destek vermekten kaçınsa da İran'da etkin diğer merciler Kavakçı'yı destekleyip Türkiye'yi eleştirmiştir. Mesela yukarıda da bahsi geçen, Cuma hutbesinde Türk yöneticileri Merve Kavakçı'nın Meclise türbanlı girmesine izin vermedikleri için eleştiren Ayetullah Cenneti Anayasa'yı Koruyucular Konseyi Genel Sekreteridir. Keza Meclisteki kadın milletvekilleri gösterilere aktif olarak katılmış ve Kavakçı'ya destek mektubu yazmıştır. Bunun üzerine Lavasani, Dışişlerine tekrar çağırılarak uyarılmıştır.⁵¹

Türk yazarlara göre bu gelişmeler Türkiye – İran arasındaki ilişkilerin ne denli inişli-çıkışlı olduğunu göstermiştir. Mesela bu olayı Sincan olayına benzeten Sami Kohen, İran'ın müdahaleci tavırlarının kimi zaman ilişkilerde gerginlik yarattığını belirtmiş ve iki farklı kuvvetle yönetilen İran'ın, dini lider Ayetullah Hamaney'in etrafındaki "radikal" dinci kesimin etkisinde kalması durumunda bu tarz inişli çıkışlı ilişkilerin devam edeceğini iddia etmiştir.⁵² Bir başka yazar ise Merve Kavakçı'nın bu kadar cesaretlenebilmesinin sebebini İran'dan aldığı desteğe bağlamıştır ve amaçlarının Atatürk ilkeleri aleyhinde birleşmek olduğunu yazmıştır.⁵³

3.2.5. Hatemi Döneminde Türkiye – İran İlişkilerinin Seyri

Yukarıda kısaca görüldüğü gibi Türkiye – İran ilişkilerinde etkili bir çok faktör vardır ve çoğu zaman bunları birbirlerinden ayırtmak çok zordur. İki ülke arasında temsilcilerin görüşmelerinde ya da iki ülke liderlerinin basına da

⁴⁹ "İran Tırmandırıyor," **Cumhuriyet**, 14/05/1999.

⁵⁰ "İran'dan Elçi Misillemesi," **Hürriyet**, 14/05/1999.

⁵¹ "İran'la Yine Bozuştuk," **Star**, 16/05/1999.

⁵² Sami Kohen, "İran'la İlişkiler İnişli - Çıkışlı..." **Milliyet**, 12/05/1999.

⁵³ Faruk Güçlü, "Komşumuz İran," **Hürses**, 13/05/1999.

yansıyan tartışmalarında bu faktörler iç içe geçmektedir. Bu faktörlerin birlikte tesiri sonucunda iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin tekrar büyükelçilik düzeyine çıkarılmasından yaklaşık bir buçuk yıl sonra, 1999 yılının ortalarında Türkiye – İran ilişkileri tekrar büyük bir bunalımın içine girmiştir.

Temmuz (1999) ayında, İran'da Salam ve Hordad gazetelerinin kapatılması üzerine öğrenciler ayaklanmış ve rejime olan tepkilerini göstermişlerdir. Öğrencilerin gösterilerine tepki olarak rejimin sıkı savunucuları olan Hizbullahçıların 8 Temmuz gecesi polis eşliğinde öğrenci yurtlarını basıp öğrencilere kötü muamele (şiddet, dayak, vb) etmeleri, ayaklanmaların şiddetini artırmış ve gösteriler ülke çapına yayılmıştır. Bu dönemde Türkiye – İran ilişkilerinin güvenlik nedenleriyle zaten gergin olması, giderek yaygınlaşan gösterilerde Türkiye'nin parmağı olduğunun iddia edilmesine neden olmuştur. İran basınında çıkan haberlerde Türkiye'nin her zaman bu tarz provokasyonlarda bulunduğu ileri sürülmüştür. Bunun üzerine Başbakan Ecevit, konunun daha detaylı araştırılması için İran Büyükelçisi Hüseyin Lavasani'ye ortak bir komisyon kurulmasını önermiştir.⁵⁴ Bununla birlikte Ecevit'in öğrenci ayaklanmalarını haklı bulduğunu söylemesi, bunu da İran'daki baskıcı rejime bağlamış olması İranlı yetkililerin tepkisini çekmiş, Türkiye'nin İran'ın içişlerine karışması olarak algılanmıştır. Öğrenci ayaklanmalarıyla ilgili olarak tutuklanan iki kişinin, Türkiye ve ABD'de çeşitli toplantılara katıldıklarını iddia etmeleri sonucu Türkiye'ye yöneltilen suçlamalar artmıştır.⁵⁵

Öğrenci olaylarının etrafındaki tartışmaların ardından 18 Temmuz'da Türk uçaklarının yanlışlıkla bazı İran köylerini vurması; 22 Temmuz'da sınırı yanlışlıkla geçen iki Türk askerinin İran makamlarınca tutuklanması ve Türk basınında İran'ın PKK'yı desteklediğine dair haberlerin çıkması iki ülke arasında büyük bir gerilime neden olmuştur. Bununla birlikte, Kavakçı olayının ve güvenlik tartışmalarının iki ülke arasında estirdiği soğuk rüzgârların ardından Türkiye'de Gölcük'ün merkez üssü olduğu 7,4 şiddetindeki

⁵⁴ “İran'la İpler Gerildi,” **Radikal**, 20/07/1999.

⁵⁵ “İran Düşmanını (!) Buldu,” **Hürriyet**, 21/07/1999.

depremden sonra İran'ın desteği de gözlemlenmiştir. Hatemi'nin temsilcisi olarak gönderilen İran Sağlık Bakanı Muhammed Ferhadi, İçişleri Bakanı Sadettin Tantan ve Sağlık Bakanı Osman Durmuş'u da ziyaret etmiş ve çeşitli yardımları iletmiştir.⁵⁶

21 Ekim 1999'da, İran'da eğitim gördükleri iddia edilen çok sayıda Hizbullah militanının yakalanmasından bir gün sonra Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı'nın öldürülmesi ve faillerinin İran ile ilişkilendirilmesi üzerine bir ideolojik çatışma bir kez daha Türkiye – İran ilişkilerinin gündemine girmiştir. Cinayetin ardından üç İranlı cinayetle ilgileri oldukları şüphesiyle gözaltına alınmıştır.⁵⁷ Cinayet ile İran arasında ilişki kurulmasının başka bir nedeni ise Kışlalı'nın son derece laik, Kemalist ve şeriat düşmanı olması nedeniyle İranlı radikallerin hedefinde olduğunun düşünülmüş olmasıdır.⁵⁸ İran bu iddiaları reddetmiş ve İranlıların tutuklanmasını protesto etmiştir. İran Cumhurbaşkanı Hatemi, Kışlalı cinayetinde İran'ın adının anılmasından duyduğu rahatsızlığı Cumhurbaşkanı Demirel'e Büyükelçi Lavasani aracılığıyla gönderdiği mektupta dile getirmiştir.⁵⁹

17–18 Ocak 2000 tarihlerinde İran Dışişleri Bakanı Harrazi Türk muhatabı ile görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve Harrazi iki ülke Dışişleri Bakanlıkları arasında düzenli siyasi istişare mekanizması kurulmasını öngören bir Mutabakat Muhtırası'na imza atmışlardır. Buna göre iki ülke dışişleri bakanlıkları arasında müsteşarlık seviyesinde bir çalışma grubu oluşturulmasına; bu çalışma grubunun yılda en az iki kez toplanmasına ve çalışmalarının sonuçlarını dışişleri bakanlarına iletmesine karar verilmiştir. Beş yıllık bir süre için imzalanan Mutabakatın bu sürenin bitiminden itibaren tekrar uzatılabileceği belirtilmiştir.⁶⁰

Harrazi, Ankara'daki temasları sırasında Cumhurbaşkanı Demirel tarafından da kabul edilmiştir. Demirel, İran'ın 1999 depreminde Türkiye'ye

⁵⁶ “Hatemi'den Demirel'e Mesaj,” **Hürriyet**, 01/09/1999.

⁵⁷ “5 Robot Resim Çizildi,” **Cumhuriyet**, 24/10/1999.

⁵⁸ Semih İdiz, “Kışlalı Cinayeti Ve İran Boyutu,” **Star**, 26/10/1999.

⁵⁹ “Demirel'e İran Mektubu,” **Radikal**, 30/10/1999.

⁶⁰ “İran'la Mutabakat İmzası,” **Hürriyet**, 19/01/2000.

gönderdiği yardım ve verdiği destekten dolayı Harrazi'ye teşekkür etmiş ve iki ülkenin sadece komşuluk çerçevesinde değil D-8, ECO ve İKÖ örgütlerinin üyeleri olarak da devamlı yardımlaşmalarının gerektiğini vurgulamıştır.⁶¹

Türkiye – İran ilişkilerine 2000 yılında tekrar gerginlik hâkim olmuştur. İlk olarak Harrazi'nin Ankara'daki temasları sırasında, 17 Ocak'ta, Türk güvenlik güçleri Hizbullah'a karşı büyük bir operasyon başlatmıştır. Türk güvenlik makamları operasyonların ardından Hizbullah'ın İran ile ilişkilerine dikkat çekmişler; operasyonda ele geçirilen silahların bir bölümünün İran'dan getirildiğini belirtmişlerdir.⁶² Hizbullah operasyonu sırasında yakalanan kişiler ifadelerinde İran ile ilişkilerini detaylı bir şekilde anlatmışlardır.

2000 yılında iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesinin ikinci nedeni Başbakan Ecevit'in İran seçimleri hakkındaki değerlendirmesi olmuştur. Şubat ayında (2000) İran'da yapılan 6. Dönem İslami Şura Meclisi seçimlerinde reformcu adaylar Meclisteki sandalyelerin çoğunu kazanmıştır. Seçimler hakkında değerlendirme yapan Türkiye Başbakanı Ecevit, "İran'da devrim sona erdi ve devrim sonrası dönem başladı" şeklinde açıklama yapmıştır. Ecevit'in bu açıklaması İran'ın tepkisini çekmiş, Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Turan Moralı, İran Dışişleri Bakanlığı'na çağırılmıştır. Dışişleri Bakan Yardımcısı Eminzade, Büyükelçi Moralı ile görüşmesinde Ecevit'in açıklamalarından İran'ın duyduğu "derin üzüntüyü" dile getirerek Türkiye'yi protesto etmiştir. Görüşmede "Türkiye Başbakanı'nın söyledikleri açık bir şekilde içişlerimize karışmak, İran halkı ve İran İslam Cumhuriyeti düzenine hakarettir" iddiasında bulunan Eminzade, Ecevit'in söylediklerinin Türk yetkililerinin İran'la iyi komşuluk konusundaki açıklamaları ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine aykırı olduğunu da ileri sürmüştür.⁶³

Ecevit'in açıklamasına tepki olarak Düzenin Yararını Teşhis Heyeti Başkanı Rafsancani, Cuma Hutbesi'nde çok sert ifadelerle Ecevit'in sözlerine cevap vermiştir. Rafsancani, "Siz İran halkını ve İslam'ı tanımıyorsunuz,

⁶¹ Hamshahri, 19/01/2000.

⁶² "Mermiler İran Kaynaklı," Milliyet, 16/02/2000,

⁶³ Hamshahri, 26/02/2000.

Halkın devrime olan aşkını bilmiyorsunuz, İran'da devrim hiçbir zaman sona ermez. Kazananlar da devrimi ve halkı tanısınlar ve milli birlik ve 3 erk arasında uyum sağlamak yolunda çalışsınlar” demiştir. “Özellikle Amerika ve İsraililerin yanlış yorumlar yaptıklarını” söyleyen Rafsancani, “Bazı yetkililer küstahça konuşmalar yapıyorlar” diye eklemiştir.⁶⁴

Son olarak Türkiye’de yürütülen Umut Operasyonu Türkiye – İran ilişkilerinde büyük bir bunalıma sebep olmuştur. Hizbullah’a karşı Ocak ayında başlatılan operasyondan sonra Türkiye’de birçok aydının öldürülmesine karıştıkları iddiasıyla Tevhid-Selam örgütü üyesi çok sayıda kişi tutuklanmış ve yargılanmıştır. Bu kişiler ifadelerinde İran ile ilişkilerini açıklamışlardır. Bu kişiler ifadelerinde İran’a giderek ideolojik ve askeri eğitim aldıklarını, Türkiye’ye döndükten sonra da İran’dan silah yardımı aldıklarını belirtmişlerdir. Söz konusu kişiler ayrıca Türkiye’deki İran ajanlarıyla bağlantıda olduklarını ve bir çok eylemi onların talimatları ve bilgileri dahilinde yaptıklarını itiraf etmişlerdir.⁶⁵

Umut operasyonu kapsamında Türkiye’de bulunan çok sayıda İranlının gözaltına alınması İran’ın sert tepkisine neden olmuştur. İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamid Rıza Asefi, basına yaptığı açıklamada, “Bazı Türk yetkililerin yakın dönemdeki uygulamaları, özellikle de İstanbul’daki İran yurttaşların gözaltına alınması, İran için kabul edilebilir bir şey değildir. Biz bu girişimleri uluslararası ilişkiler ve diplomatik geleneklere aykırı ve çirkin girişimler olarak görüyoruz. Bu girişimleri, aynı zamanda iki ülkenin iyi komşuluk ilişkilerinde saygısızlık olarak değerlendiriyoruz” demiştir.⁶⁶ Ayrıca, Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Turan Moralı, Dışişleri Bakanlığı'na çağrılarak gözaltına alınanların derhal serbest bırakılması ve gözaltıların durdurulması istenmiştir.

Hizbullah ve Umut operasyonunun ardından Başbakan Bülent Ecevit, İran’ın Türkiye’deki terörü desteklediği yolunda “kesin kanıtlar” olduğunu

⁶⁴ **Ettelaat**, 26/02/2000.

⁶⁵ “Bombaları biz koyduk,” **Milliyet**, 19/05/2000; “Bomba yapmayı İran öğretti,” **Milliyet**, 13/06/2000.

⁶⁶ “Tahran gerilimi tırmandırıyor,” **Cumhuriyet**, 23/05/2000.

söylemiş ve bu nedenle İran ile ilişkilerin gözden geçirilebileceğini belirtmiştir. Ecevit, "bir komşu yakınlığı göstermeyen İran'ın, yıllardan beri topraklarında teröristleri barındırdığını" anlatmıştır. Başbakan; "Türkiye'nin İran'ın devrim ihracı politikasından rahatsız olduğunu" belirtmiş ve "Somut kanıtlar ortaya çıktıkça İran'la ilişkilerimizi ona göre değerlendireceğiz" demiştir. Ecevit Hatemi'nin çağdaş bir devlet adamı olduğunu ancak İran'daki iç dengeler yüzünden ülke yönetiminde ne kadar etkili olduğuna dair kuşkuları olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷

Bu arada Türk İçişleri Bakanlığı'nın 17 Ocak'ta başlattığı Hizbullah operasyonunda elde ettiği İran bağlantısı ile belgelerin bulunduğu dosyanın diplomatik kanallarca Tahran'a ulaştırılmasında sorun olduğu ortaya çıkmıştır. İran, bu dosyayı iletmek için Türkiye'nin özel bir temsilci gönderme talebine, iki ülke arasında zaten altı ayda bir güvenlik toplantılarının yapıldığını, dolayısıyla böyle özel bir gündemle toplanmanın anlamsız olacağı şeklinde yanıt vermiştir.⁶⁸

Bu gelişmelerin ardından Türkiye'de, İran'ın hem PKK'ya hem de İslamcı terör örgütlerine verdiği desteğe karşılık nasıl bir tavır belirleneceği tartışılmaya başlanmıştır. Askeri kanat, PKK'ya verdiği destekten vazgeçmeyen İran'ın Hizbullah ve Umut operasyonlarında elde edilen bilgilere göre Türkiye'de içlerinde Mumcu ve Kışlalı'nın da bulunduğu birçok "laik ve Kemalist aydınının öldürülmesi olaylarında 'zanlı' durumuna düşmesi üzerine MGK'ya sunulmak üzere 'İran'a karşı alınacak tedbirler' başlıklı bir dosya hazırlamıştır. Böylece o güne kadar uygulanan 'İran'ı kazanma politikasına' askerin karşı olduğu ortaya çıkmıştır. 'Krizi tırmandırmama' ilkesiyle hareket edilmesinin sonuç vermediği tespitinde bulunan askeri kanat, İran'a karşı 'ilk aşamada' alınmasını önerdiği bir takım somut tedbirler belirlemiştir.⁶⁹ Askeri

⁶⁷ "Ecevit; İranla ilgili kanıt var," **Milliyet**, 18/05/2000.

⁶⁸ "İran'la İlişkilerde zorlu dönemeç," **Cumhuriyet**, 19/05/2000.

⁶⁹ "Askerin sabrı taşı," **Akşam**, 20/05/2000. "İran'a Karşı Alınacak Tedbirler" başlığı altında yedi maddelik bir paket hazırlanmıştır. Buna göre; 1) İran hakkında hazırlanan dosyalar ilgili uluslararası kuruluşlara sunulacak ve yaptırımlar uygulanması sağlanacak; 2) İran'ın, Azeri-Ermeni savaşında Ermenistan'ı her açıdan desteklediği, Türkiye'ye karşı Yunanistan ve Ermenistan ile anlaşmalar yaptığı, rejim aleyhtarı vatandaşlarını Türkiye dahil çeşitli ülkelerde öldürttüğü yolundaki bilgi ve belgeler,

kanadın İran'a karşı sert tedbirler alınması isteğine Dışişleri Bakanlığı öncelikle 'somut kanıt' sağlanması şartıyla destek vermiştir. Dışişleri Bakanlığı, somut kanıtlarla İran'ın karşısına çıkarak iki ülke arasındaki mekanizmaları işleterek bir noktaya gelinmesini istemiştir. Dışişleri Bakanlığı, bu yöntemle sonuç alınamaması durumunda İran'a karşı kademe kademe yaptırım uygulanması kararı almıştır.⁷⁰

Türkiye'de işlenen cinayetlerle bağlantılı olduğu iddialarını reddeden İran, Türkiye – İran ilişkilerinin devamı için Ankara'ya üç mektup göndermiştir. İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'den Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer'e bir kutlama mektubu getiren İran'ın Ankara Büyükelçisi Hüseyin Lavasani, İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'den Dışişleri Bakanı İsmail Cem'e, İran Dışişleri Müsteşarı Aminzade'den de Türk muadili Faruk Loğoğlu'na birer mektup iletmiştir.⁷¹ Hatemi'nin Sezer'e gönderdiği mektupta ise, yeni görevinden ötürü Sezer'i tebrik ederken, Türk-İran ilişkilerinin geliştirilerek devam ettirilmesi dileğinde bulunduğu öğrenilmiştir. Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, meslektaşı İsmail Cem'e gönderdiği mektupta son günlerde gazetelerde yer alan haberlerden duydukları rahatsızlıkları iletmiştir.

İsmail Cem Harrazi'ye cevabi mektubunu bir hafta sonra göndermiştir. Cem, mektubunda Türkiye'deki siyasi suikastlarla ilgili olarak ortaya çıkan delillerin İran'ı işaret etmesinden Ankara'nın duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir. Mektupta, Türkiye'nin İran ile ilişkilerine büyük önem verdiği belirtilerek İran'ın açık olarak suçlanmadığı ancak diplomatik bir dille bu ülkenin topraklarında Türkiye'nin aleyhine faaliyet gösteren irticai ve bölücü faaliyetlere izin vermemesi ve samimi şekilde işbirliği yapılması istenilmiştir.⁷²

İslam Konferansı üyesi ülkelere gönderilecek; 3) İran'ın, Azeri ve Kürt azınlığa yaptığı baskılar uluslararası platformda gündeme getirilecek; 4) Türkiye'de okuyan İranlı öğrenci sayısı azaltılacak; 5) Türkiye'de 'kimi çevrelerin' İran-terör ilişkisini hala görmezden gelmesi nedeniyle bu çevrelerin aydınlatılması için çeşitli faaliyetler yapılacak; 6) Türkçe yayın yapan Tahran radyosuna karşı, Türkiye'den de İran'a yapılan radyo yayınlarının içeriği yeniden düzenlenecek. İran'da yaşayan Azeriler'e yönelik programlar yayımlanacak; 7) İran'ın Türkiye aleyhindeki faaliyetlere devam etmesi halinde, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler yeniden gözden geçirilecektir.

⁷⁰ "Dışişleri kanıt bekliyor," **Akşam**, 20/05/2000.

⁷¹ "Tahran'dan Ankara'ya üç mektup," **Cumhuriyet**, 11/05/2000.

⁷² "Cem'den İran'a Terör Mektubu," **Hürriyet**, 19/05/2000.

“Umut Operasyonu” ile ilgili olarak ortaya atılan iddialar ve argümanlar henüz tartışılırken, Ahmed Behbahani adındaki İranlı istihbarat görevlisinin Türkiye’ye sığınması ve yaptığı bazı açıklamalar kuşkuları büsbütün artırmıştır.⁷³ Ancak, Emniyet Genel Müdürü Turan Genç, MİT tarafından sorgusu süren eski İran ajanı Behbahani’nin ciddi bilgiler vermediğini, “önemsenecek”biri olmadığını söylemiştir.⁷⁴

Bütün bu gerginliklerin ardından Mayıs 2000’de yeni cumhurbaşkanı seçilen A. Necdet Sezer, yoğun programını mazeret göstererek Haziran ayında Tahran’da düzenlenen Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Zirvesi’ne katılmayı reddetmiştir. İran’ın dini lideri Seyid Ali Hamaney, 10 Haziran’da toplanan EİT temsilcilerini tek tek kabul ederken, Türkiye’yi temsil den Devlet Bakanı Mehmet Keçeciler’i devre dışı bırakmıştır.⁷⁵ Hatemi Zirvenin açılışında yaptığı konuşmada, "Siyasi olaylar ve düşünceler ekonomik ilişkilere engel olmamalı. Bölgede gerginliğin üstesinden gelmeliyiz" demiş; Hatemi’nin bu sözü Sezer’in Tahran’a gelmeyişine tepki olarak yorumlanmıştır.⁷⁶ Hatemi daha sonra da birçok kez Sezer’i ülkesine davet etmesine rağmen Sezer, öncelikle İran’ın PKK’ya ve İslamcı teröre desteğini kesmesini istemiş, ilişkilerin ondan sonra düzeleceğini belirtmiştir.⁷⁷

İki ülke arasında son derece gerilen ilişkiler, Türkiye ve İran Dışişleri Bakanları’nın Eylül ayında BM çalışmalarına katılmak üzere buldukları New York’ta bir araya gelmelerinden sonra tekrar yumuşamaya başlamıştır.⁷⁸ İsmail Cem, Şubat 2001’de gerçekleştirdiği İran ziyareti iki ülke arasında kronikleşen psikolojik engellerin kırılması açısından oldukça etkili olmuştur. Cem, Türkiye’nin kendine ait laik bir rejimi olduğunu söylemiş ve İran’a Türkiye’nin içişlerine karışmaması mesajını vermiştir.⁷⁹ Cem’in bu gezisine beraberinde eşini de götürmesi ve eşinin temasları sırasında başörtüsü

⁷³ Sami Kohen, “Kafa Karıştıran Senaryolar ...” **Milliyet**, 08/06/2000.

⁷⁴ “Emniyet Behbahani’yi Önemsemiyor,” **Cumhuriyet**, 08/06/2000.

⁷⁵ “İran; Hizbullahçı öldürüyorlar,” **Milliyet**, 13/06/2000.

⁷⁶ “Hatemi Sezer’e Kırgın,” **Sabah**, 11/06/2000.

⁷⁷ “Sezer’in İran’a PKK Şartı,” **Hürriyet**, 24/08/2004; Zeynep Gürcanlı, “Hatemi’den Mektup Var,” **Star**, 01/11/2000.

⁷⁸ “Tahran’la Yumuşama,” **Milliyet**, 20/09/2000.

⁷⁹ Zeynep Gürcanlı, “İran’la Yeni Dönem,” **Star**, 12/02/2001.

takması Türkiye'nin İran rejimi ile bir sorunu olmadığını ve bu rejime saygı duyduğunu göstermiştir.⁸⁰ İran tarafı da "Atatürk'e düşman olmadığını" sergilemiştir; Kemal Harrazi Atatürk'ün Nutuk'undan bahsetmiş ve Farsçaya çevrilmesini önermiş, İran basınında Atatürk hakkında olumlu yazılara yer verilmiştir.⁸¹ Ayrıca, iki ülke arasında kültürel ilişkilerin artırılması amacıyla Kültürel Değişim Protokolü imzalanmıştır.

Cem'in gezisinin ardından Mayıs ayında İçişleri Bakanı Sadettin Tantan özellikle güvenlik meselelerini ele almak üzere İran'a gitmiştir. Tantan buradaki müzakerelerinin ardından İran makamları ile güvenlik protokolü imzalamıştır. Temaslarının ardından Tantan'ın İran İçişleri Bakanı Musavi Lari ile düzenlediği ortak basın toplantısında gazeteciler İran'la daha önce yapılmış olan anlaşmaların uygulamaya geçmediğini belirterek, burada alınan kararların da aynı akıbete uğrayıp uğramayacağını sormuştur. Lari bu soruya, söz konusu anlaşmaların uygulamaya geçmesi için gerekli çalışmaların yapıldığı ve bu konular üzerinde çalışıldığı şeklinde yanıt vermiştir. Tantan da, her iki ülkenin kendine düşen sorumlulukları yerine getireceklerini teyit etmiştir.⁸²

Bu tür karşılıklı ziyaretler ve anlaşmalarla iyi bir şekilde ilerleyen Türkiye – İran ilişkileri Temmuz-Ağustos (2001) aylarında Azerbaycan – İran krizinde Türkiye'nin Azerbaycan'a destek vermesi üzerine tekrar gerilmiştir.⁸³ Bu gerginliğin ardından Kasım ayında İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin İsmail Cem'i ziyareti, Türkiye-İran arasındaki buzları az da olsa eritmeyi başarmıştır. Ancak bu defa da Türkiye'nin Taliban'a karşı savaşmak üzere Afganistan'a giden uluslararası koalisyona askeri destek vermesi yeni bir problem yaratmıştır. Görüşmelerde Harrazi Türkiye'nin Afganistan'a asker göndermesini, ABD'nin Afganistan'da askeri üstünlük sağlamasının Irak'a saldırması ihtimalini güçlendireceği gerekçesiyle eleştirmiştir.⁸⁴

⁸⁰ Rahim Er, "Elçin Cem'in Basörtüsü," **Türkiye**, 16/02/2001.

⁸¹ Zeynep Güranlı, "İran Atatürk'ü Tanıyor," **Star**, 14/02/2001.

⁸² Saygı Öztürk, "Türkiye İle İran Arasında, Sözde 'Yeni Dönem' Başlıyor," **Star**, 10/05/2001.

⁸³ Zeynep Güranlı, "Tam Barıştıyorduk Ki..." **Star**, 29/08/2001.

⁸⁴ "Tek Pürüz Afganistan," **Radikal**, 07/11/2001.

2001 yılının sonunda Türkiye'nin İran'dan doğalgaz almaya başlaması ile ikili ilişkilerdeki pürüzlerden birisinin çözülmüş olmasına karşın Türkiye - İran ilişkileri 2002 yılına yine gerilimli başlamıştır. Türkiye'ye sığınmak isteyen fakat kabul edilmeyen İran uyruklu bir kişi İran'ın Ankara'daki Büyükelçiliğine molotof kokteyli ile saldırıda bulunmuştur. Ancak bu olayı görüntülemek isteyen Hürriyet gazetesi muhabiri Nurettin Kurt, İran Büyükelçiliği tarafından saldırıda bulunan kişinin işbirlikçisi ve 'ikinci terörist' olarak ilan edilmiştir. Bu olay sonrasında Büyükelçilik, Türkiye Dışişleri Bakanlığına nota vermiş ve Nurettin Kurt'un yakalanmasını istemiştir. Emniyette iki buçuk saat sorguya alınan Kurt, daha sonra serbest bırakılmıştır.⁸⁵

Bununla birlikte 2002 yılındaki gelişmeler Türkiye – İran ilişkilerinin ilerlemesinde çok önemli olmuştur. Öncelikle, Mart 2002'de Harp Akademileri tarafından İstanbul'da düzenlenen "Türkiye'nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulur?" konulu sempozyuma katılan MGK Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınç'ın İran ile ilgili sözleri kamuoyunda şaşkınlık yaratmıştır. Kılınç AB'nin Türkiye'nin sorunlarına kendi menfaatleri açısından baktığını ileri sürerek Türkiye'nin AB dışında ve Amerika'yı da göz ardı etmeksizin Rusya ve İran ile yeni bir işbirliği arayışına girmesi gerektiğini kendi şahsi görüşü olarak belirtmiştir.⁸⁶ Bu sözler Türkiye'de büyük bir tartışma yaratmıştır. Kamuoyunun bir kısmı Kılınç ile aynı fikirde olduğunu belirtirken, önemli bir kesim de Kılınç'ın bu açıklamalarına (İran ve Rusya'nın AB'nin alternatifi olamayacağı, İran'ın Türkiye'ye rejim ihraç etmeye çalıştığı, İran'ın PKK'yı desteklediği gibi gerekçelerle tepki göstermiştir. Tepkilere karşılık olarak Kılınç, bunların kendi siyasi görüşleri olduğunu söyleyerek, İran ile işbirliği konusunda ülkedeki molla rejimine atıfta bulunmadığını ve bu ilişkilerin daha çok ekonomik olması gerektiğini dile getirdiğini belirtmiştir.⁸⁷ İran ile işbirliği konusunda da, laik

⁸⁵ Emin Çölaşan, "İran Komedi," **Hürriyet**, 23/01/2002.

⁸⁶ "Ordu Zirvesinden İki Değişik Görüş: Ordu Zirvesinden İki Farklı Ses," **Hürriyet**, 08/03/2002; "MGK Paşası AB'ye Karşı," **Radikal**, 08/03/2002.

⁸⁷ "Kendi Düşüncemi Seslendirdim," **Hürriyet**, 09/03/2002; "Herkesin Merak Ettiği Sorular," **Hürriyet**, 13/03/2002.

Türkiye devletinin bir paşasının bir İran Molla rejiminden yana olamayacağını söyleyerek düşüncelerini aktarmıştır.⁸⁸

Kılınç'ın -- "Molla rejimi" ile işbirliğini kastetmediğini ve yalnızca "ekonomik anlamda" ilişkilerin ilerletilmesini kastettiğini söyleyerek -- açıklamasının tonunu düşürmeye çalışmış olmasına rağmen, Türkiye'de İran ile ilişkilere en mesafeli duran güvenlik bürokrasisinin İran'a bakışının değişmeye başladığını göstermesi açısından bu açıklama oldukça önemlidir. Nitekim İran'ın Ankara Büyükelçisi Muhammet Hüseyin Lavasani, Kılınç'ın sözlerine şaşırmadığını belirterek, iki ülke arasındaki ilişkilerin başta güvenlik alanı olmak üzere gün geçtikçe daha da ilerlediğini belirtmiştir.⁸⁹

Haziran 2002'de Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer'in İran'a resmi bir ziyaret yapması ikili ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Zira Sezer, göreve geldiği ilk zamanlarda, İran'ın PKK'ya verdiği destekten ötürü, İran'a ziyareti reddediyordu. Bu yüzden Sezer Haziran 2000'de Tahran'da düzenlenen Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'ne katılmamıştır. Sezer'in Hatemi'yi Tahran'da ziyaret etmesi sırasında ülkeyi diğer ziyaret eden liderlerin aksine dini lider Ali Hameney'i ziyaret etmemiş ve Hatemi'ye reformlarının arkasında olduğunu göstermiştir. Bu ziyaret sırasında Sezer, Allame Tabatabai Üniversitesi'nde Türk Dili Bölümü'nün açılışını yapmış ve burada Atatürk'ü konu alan bir ders vermiştir.⁹⁰ Bu ziyaret sırasında İran'ın, Türkiye'nin AB'ye üye olmasını desteklediğini ve bunun İran'ın da lehine olacağını ifade etmesi ile Sezer'in bir İran üniversitesinde Atatürk konulu ders vermesini İran'ın normal karşılaması, İran'ın Türkiye politikasında önemli bir değişikliğin işaretleri olarak yorumlanmıştır.⁹¹

⁸⁸ "Bir Paşa Molladan Yana Olabilir Mi?" **Hürriyet**, 16/03/2002.

⁸⁹ "Komutanlarla Görüşüyorum," **Milliyet**, 23/03/2002. Gerçekten de İran ile Türkiye arasında askeri diyalog artmaya başlamış, hatta Mart 2003'te İran Ordusu Komutanı Tümgeneral Salimi'nin Türkiye Genelkurmay Başkanlığı'nı ziyaret etmesi planlanmıştır. Ancak 1 Mart tezkeresinin ardından gerilen ABD-Türkiye ilişkilerinin daha kötüleşmemesi için Dışişleri Bakanlığı'nın "ABD yanlısı anlar" uyarısı ile ziyaret iptal edilmiştir. "İranlı General Gül'e Takıldı: İranlı Generale Veto," **Milliyet**, 18/06/2003.

⁹⁰ "Sezer'den İran'a Sıcak Mesaj: İran'a Sıcak Mesaj," **Yeni Şafak**, 18/06/2002.

⁹¹ Taha Akyol, "İran'da Değişim," **Milliyet**, 20/06/2002.

Bu değişimin temelinde iki faktörün etkili olduğu düşünölmektedir. Bunlardan birincisi Hatemi'nin Türkiye politikasının başarılı olmasıdır. Bu sayede İran Türkiye'ye yönelik ideolojik faaliyetlerden ve düşmanlıktan vazgeçmiş, güvenlik ve ekonomik konularda Türkiye ile işbirliği yapmaya başlamıştır. İki ülke arasında doğalgaz ticaretinin başlaması da bu süreci desteklemiştir. Değişimin ikinci nedeni ise 11 Eylül 2001'den sonra ABD'nin Ortadoğu politikasında önemli değişiklikler yapmış olmasıdır. ABD'nin Azerbaycan, Türkiye gibi İran'ın yakın komşuları ile olan ittifak ilişkisi ve halihazırda Basra Körfezi'nde bulunan Amerikan askeri gücüne ilaveten Afganistan'a askeri olarak yerleşmesi İran rejimi tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. ABD'nin İran'da rejim değişikliği politikası da bu tehdit algılamasını artırmıştır. Bu durumda İran Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamak ve etrafındaki kuşatmayı önlemek için Türkiye ile ilişkilerinin geliştirilmesine daha büyük bir önem vermeye başlamıştır.

Sezer ve Hatemi, ikinci kez Ekim ayında İstanbul'da düzenlenen Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'nde bir araya gelmişlerdir.⁹² Sezer'in ziyareti ile yeni bir aşamaya geçen Türkiye – İran ilişkileri 3 Kasım 2002 seçimlerinde AK Parti'nin Meclisteki sandalyelerin yaklaşık üçte ikisini kazanması ve tek başına iktidara gelmesi ile iyice perçinleşmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye ve İran arasında gerek ikili ilişkilere ilişkin olarak gerekse bölgedeki gelişmelerin değerlendirilmesine ilişkin olarak üst düzey karşılıklı ziyaretlerde bir artış kaydedilmiştir.

Ocak ayında Başbakan Abdullah Gül'ün İran ziyareti, Nisan başında İran Dışişleri Bakanı Harrazi'nin Ankara ziyaretinin ardından yine Nisan 2003'te İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Muhammed Rıza Arif Türkiye'de yapılan Karma Ekonomik Komisyon toplantısına katılmıştır. Arif bu ziyareti sırasında Başbakan Erdoğan ile görüşmüştür. Ticari ilişkilerin artırılmasını görüşen Arif ve Erdoğan iki ülkenin Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması konusunda hemfikir olduklarını açıklamıştır.⁹³ Arif ve Erdoğan

⁹² "ECO İstanbul Bildirisi," **Radikal**, 14/10/2002.

⁹³ "Fotoğraftaki Türk'ü Bulun: Anıtkabir Yerine Konya Ziyareti!" **Milliyet**, 26/04/2003.

yaklaşık bir ay sonra, yenilenen Gürbulak – Bazergan sınır kapısının açılışında bir araya gelmişlerdir.⁹⁴ Yine Mayıs 2003'te Tahran'da yapılan İslam Konferansı Örgütü toplantısında Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Abdullah Gül temsil etmiştir. Gül buradaki konuşmasında İslam ülkelerinin temel haklar ve özgürlüklerle beraber kadın-erkek eşitliğinin geliştirilmesi için çalışması gerektiğini söylemiştir.⁹⁵ İki ülke arasında ticari ilişkilerin teşvik edilmesi için Temmuz ayında İstanbul'da "İran İslam Cumhuriyeti Ticaret ve Sanayi Ürünleri Fuarı" düzenlenmiştir.

İran'ın nükleer projesi yüzünden Batı ve ABD ile ilişkilerinin tekrar gerilmesi üzerine İran, Türkiye'den destek istemiştir. Ağustos 2003'te konuya ilişkin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'le görüşen İran Yüksek Güvenlik Konseyi Genel Sekreter Yardımcısı Hüseyin Museviyan, Türkiye'ye nükleer programından bahsetmiş ve kendilerine uygulanan nükleer ambargo için Türkiye'den destek istemiştir. Museviyan, İran'ın nükleer programlarının barışçıl olduğunu, amaçlarının silah üretmek değil, tarımda ve kimyada kullanabilecekleri ürünler üretmek olduğunu söylemiştir.⁹⁶

Fakat İran'ın nükleer programının Batı ile ilişkilerinde problem yaratmaya başlaması Türkiye – İran ilişkilerini de olumsuz yönde etkisi altına almıştır. Aynı zamanlarda PKK'nın da yeniden yapılanmaya giderek ismini KADEK ve KONGRA-GEL olarak değiştirmesi ve İran'da da faaliyet göstermesi üzerine Türkiye – İran ilişkilerinin gündemine bu defa KADEK'in terör örgütü ilan edilmesi ve faaliyetlerinin engellenmesi meselesi girmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan bu meseleleri tartışmak için İran'a gitmeyi planlamış, fakat Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün (ve ABD'nin) telkinleri üzerine Erdoğan, İran gezisini ertelemiştir.⁹⁷ Erdoğan'ın geziyi iptal

⁹⁴ "Gürbulak'ı Açan Erdoğan, Farsça Teşekkür Etti: 'Gürbulak Sınır Kapısı'nı Devlet Yapsaydı 10 Yılda Bitiremezdi'," **Zaman**, 31/05/2003.

⁹⁵ Güngör Mengi, "Tahran Gösterisi," **Vatan**, 29/05/2003.

⁹⁶ "Mollanın Gözü Korktu," **Milliyet**, 27/08/2003.

⁹⁷ "Sakın, İran'a Gitme!" **Milliyet**, 16/09/2003.

etmesinden sonra, Erdoğan yerine Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen, iş adamlarıyla birlikte Tahran'a gitmeye karar vermiştir.⁹⁸

Tüzmen'in gezisi Ekim ayında gerçekleşmiş, gezide ekonomik konuların dışında, İran'ın PKK/KADEK'i terör örgütü ilan etmesiyle ilgili konu da konuşulmuştur. Tüzmen, Hatemi'ye Türkiye'nin bu konudaki hassasiyetini iletmiş, fakat Hatemi'den net bir yanıt alamamıştır.⁹⁹ Bu ziyaret sırasında, İran'ın KADEK'i terör örgütü olarak tanımlaması için Türkiye'nin tüm doğalgaz ihtiyacını İran'dan sağlamasını istediği ileri sürülmüştür.¹⁰⁰

Aralık 2003'te tarihi Bem kentinin 6.7 şiddetindeki deprem sonucunda yıkılması üzerine Türk yetkililer İranlı muadillerini arayarak başsağlığı mesajlarını ve yardım önerilerini iletmişlerdir. Cumhurbaşkanı Sezer Hatemi'yi arayıp başsağlığı dilerken, Başbakan Erdoğan İran Cumhurbaşkanı birinci yardımcısı Muhammed Rıza Arif'i arayıp gıda, ilaç, çadır vb. yardımlarının hazır olduğunu ve gerekli sayıdaki personelin İran'a gönderilebileceğini söylemiştir.¹⁰¹

Depremden bir süre sonra, Ocak ayında Dışişleri Bakanı Abdullah Gül temaslarda bulunmak üzere Tahran'a gelmiştir. Gül bu ziyareti sırasında Hatemi ile de görüşmüştür. Hatemi, Gül'e güvenlik sorunları konusunda garanti vermiş, kendilerinin de terörden çok çektiklerinden bahsederek "Türkiye'nin güvenliği bizim güvenliğimizdir" demiştir.¹⁰² Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması konusunda da hemfikir olduklarını beyan eden taraflar, KADEK konusunda bir sonuca varamadılar.¹⁰³

Cumhurbaşkanı Sezer D-8 Zirvesi'ne katılmak üzere 17 Şubat 2004'te ikinci kez Tahran'a gitmiştir. Sezer, Zirve öncesinde İran Cumhurbaşkanı Hatemi ile bir araya gelmiş ve Hatemi'yi Türkiye'ye davet etmiştir. Hatemi, PKK konusunda Sezer'e daha önce kaydettiği güven sözlerini yinelemiştir.

⁹⁸ "Erdoğan'ın Yerine Tahran'a Gidiyor," **Hürriyet**, 21/09/2003.

⁹⁹ "KADEK Talebine Net Yanıt Vermedi," **Hürriyet**, 04/10/2003.

¹⁰⁰ "İran'dan KADEK Pazarlığı: Doğalgazı Bizden Alın," **Hürriyet**, 09/12/2003.

¹⁰¹ "İran Ağlıyor," **Türkiye**, 27/12/2003.

¹⁰² "Güvenliğiniz Güvenliğimizdir," **Hürriyet**, 12/01/2004.

¹⁰³ "Hatemi-Gül Görüşmesi; İran Türkiye'ye 'Güvence' Verdi," **Cumhuriyet**, 12/01/2004.

Cumhurbaşkanlığı Dışişleri Başdanışmanı ve Özel Kalem Müdürü Sermet Atacanlı'nın yaptığı açıklamaya göre, iki cumhurbaşkanı Irak'ın bağımsızlığı, siyasi birliği konusunda ortak fikirlerini birbirlerine sunmuşlardır.¹⁰⁴ Ancak Hatemi'nin PKK/KADEK'i terörist olarak tanımlamaması dikkat çekmiştir.¹⁰⁵ Türkiye'nin, İran'ın PKK/Kongra-Gel'i terörist ilan etmemesinden kaynaklanan endişeleri İran'ın Ankara Büyükelçisi Firuz Devletabadi'nin yaptığı açıklamalarla giderilmeye çalışılmıştır. Devletabadi, Erdoğan'ın Tahran'a yapacağı ziyaret sırasında, hükümetlerinin Kongra-Gel'i terör örgütü olarak ilan etmeyi planladığını açıklamıştır.¹⁰⁶

Başbakan Erdoğan'ın Temmuz (2004) ayında gerçekleştirdiği İran ziyaretinin gündeminde üç konu vardı. Bunlardan ilki, İran'ın PKK/Kongra Gel'i terör örgütü ilan etmesine ilişkindir; diğer ikisi ise, doğalgaz fiyatıyla ve TAV ve Turkcell anlaşmalarıyla ilgilidir.¹⁰⁷ Bir Türk şirketi olan TAV, İran'da yeni inşa edilen İmam Humeyni Havaalanı'nın inşaatını tamamlamış ve işletme hakkını almıştı. Ancak Mayıs 2004'te Havaalanı hizmete açılırken Devrim Muhafızları Havaalanını işgal ederek TAV personelini alandan çıkarmış ve fiilen havaalanının işletimini üstlenmişti. Turkcell ise İran'ın ikinci GSM işletmesi için açılan ihaleyi kazanmıştı ancak anlaşma bir türlü yapılamamıştı, yine devrim muhafızları engelledi. ABD etkisi, Erdoğan'ın İran'daki temasları sırasında da kendini göstermiştir. İran doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya iletilmesine dair görüşmelere ilişkin olarak ABD'nin Ankara Büyükelçiliği, İran'a uygulanan ambargoları hatırlatarak Erdoğan'ı uyarmıştır.¹⁰⁸

Başbakan Erdoğan 29 Temmuz 2004'te ekonomik ve güvenlik konularını değerlendirmek amacıyla gittiği İran'da, Hatemi tarafından "ülkenize hoş geldiniz" şeklinde karşılanmıştır.¹⁰⁹ Görüşmeler sonunda İran PKK'yı,

¹⁰⁴ "Hatemi'den Sezer'e PKK Sözü," **Akşam**, 18/02/2004.

¹⁰⁵ "PKK'ya 'Terörist Örgüt' Diyemedi," **Hürriyet**, 18/02/2004.

¹⁰⁶ "Ankara Büyükelçisi Devletabadi: İran, Kongra-Gel'i Terörist İlan Edecek," **Cumhuriyet**, 21/07/2004.

¹⁰⁷ Zeynep Gürçanlı, "İran'dan PKK Jesti Beklentisi," **Star**, 28/07/2004.

¹⁰⁸ "Son Dakika Sürprizi: ABD Son Anda Uyardı," **Milliyet**, 28/07/2004.

¹⁰⁹ "Ülkenize Hoş Geldiniz," **Cumhuriyet**, 30/07/2004.

Türkiye Halkın Mücahitleri Örgütü'nü terörist ilan etmiştir.¹¹⁰ Erdoğan'ın ziyaretinin sonucunda, doğalgaz fiyatının aşağıya çekilmesine ilişkin olarak, iki taraf bakanlarının görüşmeleri Türk tarafının aleyhine sonuçlandı ve fiyatların indirilmesi konusunda bir sonuç elde edilmedi. İran gezisinin süresinin uzatılmasına rağmen, Rıza Arif'in bu konuyla ilgili yaptığı son açıklamada, anlaşmaların siyasi iradeye bağımlılığının geçtiğini ve bunun artık iki ülkenin gaz şirketlerinin görüşmelerine bağlı olduğunu belirtmiştir. İmam Humeyni Havaalanının işletmesiyle ilgili olarak TAV'ın içinde bulunduğu anlaşma da imzalanamamış ancak prensipte karar alınmıştır. Öte yandan, Turkcell'in İran'da telekomünikasyon işini almasıyla ilgili olarak da İran Telekomünikasyon Bakanı Mutemedi, anlaşma konusunda bir sorun olmadığını söylemiştir.¹¹¹

ABD Büyükelçisinin uyarısına rağmen Erdoğan, İran gazının Avrupa'ya açılması konusunda çalışmaların devam ettiğini ve iki taraftan da ilgili kişilerin bu konuyu değerlendirdiklerini söylemiştir. Erdoğan, hem İran'ın hem de Türkiye'nin aradaki ticaret hacmini 5 milyar dolara çıkarmak istedikleri konusunda hemfikir olduklarını da eklemiştir. ABD'nin yaptırımları hatırlatıldığında ise Erdoğan, bölgede barışı sağlamak için bu tarz ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir.¹¹²

Erdoğan'ın ziyaretinin ardından, İran Cumhurbaşkanı Hatemi de Türkiye'yi ziyaret etmeye karar vermiştir. Ziyaretini başörtüsü sorunundan dolayı eşsiz gerçekleştirmeyi planlayan İran Cumhurbaşkanı, daha önceki İran liderleri gibi Anıtkabir'i ziyaret etmeyecekti.¹¹³ Ancak Hatemi, Eylül ayında İran

¹¹⁰ Halkın Mücahitleri Örgütü, İran'da devrimden önce kurulmuş İslamcı – Marksist ideolojiye sahip bir gerilla örgütüdür. Halkın Mücahitleri devrimden sonra bir süre Humeyni'yi desteklemiş fakat 1981 yılından itibaren rejime karşı mücadele etmeye başlamıştır. İran'da şiddetle bastırıldıktan sonra Halkın Mücahitleri yurtdışındaki İranlılar arasında örgütlenmeye başlamıştır. İran, Türkiye ile ilişkilerinde Halkın Mücahitleri Örgütü'nün Türkiye'deki faaliyetlerine dikkat çekmiştir. İranlı yetkililer Türk muhatapları ile bir araya geldiklerinde Türkiye'den bu örgütün terörist olduğunu kabul etmesini ve örgütün faaliyetlerine izin vermemesini istemiştir.

¹¹¹ “Erdoğan 5.5 Saat Fazla Kaldı, İran Doğalgazı İndirmedi,” **Hürriyet**, 30/07/2004; Sami Kohen, “Kim Daha Kazançlı?,” **Milliyet**, 31/07/2004.

¹¹² Mustafa Karaalioglu, “İran Doğalgazında ABD'nin Tavrı, Türkiye'nin Hesabı,” **Yeni Şafak**, 29/07/2004.

¹¹³ “Çarşaf Jesti: İran'dan Çarşafsız Ziyaret,” **Milliyet**, 26/09/2004.

Meclisi'nde çıkarılan bazı yasaların TAV ve Turkcell meselelerinin çözümünü iyice zorlaştırması üzerine ziyaretini iptal etmek zorunda kalmıştır.¹¹⁴ Bu konuyla ilgili olarak Hatemi, Başbakan Erdoğan'ı arayıp ziyaretini gerçekleştiremediği için mahcup olduğunu belirtmiştir.¹¹⁵

Haziran 2005'de İran'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini radikal aday Mahmud Ahmedinecad kazanmış ve İran'da Hatemi dönemi kapanmıştır. Hatemi döneminde Türkiye ile İran arasındaki son üst düzey ziyaret İran Dışişleri Bakanı Harrazi'nin Şubat 2005'te Ankara'ya gelmesi olmuştur. Harrazi, Başbakan Erdoğan ile görüşmesinde ABD'nin nükleer mesele yüzünden İran üzerinde kurduğu baskının haksızlığını ifade etmiştir. Erdoğan, bölgenin güvenliği için, savaş taraftarı olmadıklarını söylemiş ve İran'ın nükleer çalışmalarıyla ilgili olarak da nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılması gerektiği tavsiyesini iletmiştir. Buna karşılık Harrazi İran'ın nükleer programlarının barışçıl amaçlı ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun denetiminde olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶

3.3. Hatemi Döneminde Türkiye – İran Güvenlik İlişkileri

İran'da Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden önce Türkiye – İran ilişkilerinin güvenlik boyutu çoğunlukla sınır güvenliği, PKK ve İslamcı terör örgütlerinin İran ile ilişkileri üzerinde yoğunlaşıyordu. Türkiye'nin İran'ın PKK'ya ve çeşitli terör gruplarına destek verdiğini iddia etmesi ve İran'ın karşı iddiaları iki ülke arasındaki ilişkilerin zaman zaman gerilmesine yol açmıştır. Türk ve İranlı yetkililer bir araya gelip güvenlik konusunda işbirliği yapmayı, birbirlerinin aleyhine faaliyet gösteren örgütleri kendi topraklarında barındırmamayı taahhüt etmiş hatta bu yönde bazı anlaşmalar yapılmış ve işbirliği mekanizmaları geliştirilmişse de bu husus Hatemi döneminde de bir süre daha Türkiye – İran ilişkilerinin gündemindeki yerini korumuştur. Karşılıklı üst düzey ziyaretlerde güvenlik meseleleri Türkiye – İran ortak ajandasındaki yerini korumuştur. Bir yandan Hatemi'nin İran dış politikasında işbirliği ve

¹¹⁴ “Meclis'e Kızdı Geziyi Ertelede: Molla Engel Oldu,” **Milliyet**, 27/09/2004.

¹¹⁵ “Çok Mahçubum Gelemiyorum,” **Hürriyet**, 27/09/2004.

¹¹⁶ “Bölgemizde Yeni Bir Çatışma İstemiyoruz,” **Hürriyet**, 09/02/2005.

diyalogu ön plana çıkarıp çatışmacı bir politikadan kaçınması; diğer taraftan Türkiye'nin Hatemi'nin cumhurbaşkanı olmasından sonra İran'ın rejimi ihracı konusunda artık eskisinden farklı bir politika izlediğine inanması, ikili ilişkilerin geliştirilmesi için yeni kapılar açmıştır. Böylece güvenlik sorunları Türkiye ile İran arasında bir çatışma unsuru olmaktan çıkıp işbirliği unsuru haline gelmiştir.¹¹⁷

İranlı ve Türkiyeli yetkililer güvenlik sorunlarını aşmak için zaman zaman çeşitli platformlarda bir araya gelmişlerdir. Bu platformların birisi yılda bir defa toplanan Türkiye – İran Yüksek Güvenlik Komitesi toplantısıdır. Türk İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Yahya Gür ve İran İçişleri Bakan Yardımcısı, Gulamhüseyn Bolandian 16 Haziran 1998'de böyle toplantıda bir araya gelmişlerdir. Gür, Türkiye'nin İran'ın rejimine müdahale etme gibi bir niyeti olmadığını ve komşularının güvenliğini zedeleyecek herhangi bir faaliyete önyak olmayacağını belirtirken, Bolandian ise İran'ın politikasının da bu yönde olduğunu, komşularıyla iyi geçinmek üzere kurulduğunu ve teröristlerin kendi topraklarından yararlanarak komşu ülkelere zarar vermelerine izin vermeyeceklerini bildirmiştir.¹¹⁸

İsmail Cem'in Eylül 1998'deki Tahran ziyaretinde de güvenliğe ilişkin konular gündemde olmuştur. Cem, İran'ın PKK'ya olan desteği konusunda Türkiye'nin duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş, Kuzey Irak'ta KDP dolayısıyla yer bulamayan PKK'nın İran'da barınmaması konusunda alınması gereken önlemlerden bahsetmiştir. Cem, PKK üyelerine Urumiye'de bulunan hastanelerde tedavi görme olanağının sağlanmasından şikayetçi olmuştur. Dönemin Başbakan vekili Bülent Ecevit, İran'ın PKK'yı Türkiye'ye karşı kışkırttığını ve PKK'ya sınır bölgelerinde Türkiye'ye girmek için imkânlar sağladığını, buradan da Türkiye'ye sızma imkânı bulan PKK'nın faaliyetlerine devam ettiği konusundaki rahatsızlığını sık sık dile getirmiş; bu durumdan Hatemi'nin de hoşnut olmayacağını söylemiştir.¹¹⁹

¹¹⁷ "İran'la İlişkilerde Kara Bulutlar Dağılıyor," **Radikal**, 06/08/1998.

¹¹⁸ "İran İle Türkiye Güven Tazeledi," **Akşam**, 17/06/1998.

¹¹⁹ "Hatemi de Rahatsız," **Zaman**, 29/09/1998.

Nitekim, İranlı yetkililer PKK'yı destekledikleri iddialarını her defasında reddetmişlerdir. Cumhurbaşkanı Hatemi Türk yetkililer ile görüşmelerinde kendi ülkesinin terörden çok çektiğini ve kendilerinin teröre destek olmak gibi durumların söz konusu olamayacağını kaydetmiş ve terör konusunda işbirliği yapılması gerektiğini belirtmiştir.¹²⁰ İran Meclis Başkanı Ali Ekber Natık Nuri de bu konuda, İran'ın hiçbir zaman PKK'yı desteklemediğini ve desteklemeyeceğini belirtmiştir. Nuri, eskiden var olan sorunları -Türkiye ve İran için sırayla PKK ve Halkın Mücahitleri - tartışıp değerlendirdiklerini ve bu sorunlar için komiteler kurduklarını söyleyerek bu tip sorunların artık söz konusu olmadığını yinelemiştir.¹²¹

Türk ve İranlı yetkililer Aralık 1998'de Tahran'da tekrar bir araya gelmişlerdir. Görüşmelerde Türk heyeti Öcalan'ın Suriye'den sınır dışı edilmesinin ardından PKK'nın dağılma ihtimaliyle yüz yüze olduğunu belirtip İran'dan PKK'ya sığınma ortamı sağlanmamasını ve konuya ilişkin istihbarat çalışmalarının hızlandırılmasını istemiştir.¹²² Basında çıkan, Öcalan'ın İran'a gönderilmesi ile ilgili talebini İran "komik ve şeytanca" şeklinde yorumlamıştır.¹²³

PKK'ya destek iddiaları üzerinde anlaşamayan Türkiye ve İran zaman zaman istihbarat alanında işbirliği yapmıştır. İran'da 1998 yılının sonbaharında ortaya çıkan, "zincirleme cinayetler" olarak bilinen ve İstihbarat Bakanlığı'nın elemanlarının dâhil olduğu bazı aydınların öldürülmesine ilişkin soruşturmalarda şüphelilerden birisi Türkiye'ye kaçmıştı. Bu kişi Türk istihbarat teşkilatı ve İran'ın ortak çalışmasıyla yakalanmıştır.¹²⁴

İran resmi yetkilileri İran'ın PKK ile ilişkilerini reddetmesine rağmen, Türkiye'de resmi makamlar zaman zaman İran – PKK ilişkisini belgelediklerini iddia ettikleri bir takım çalışmaları basına duyurmuşlar ve bazen de İranlı muadillerine iletmişlerdir. Mesela, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından

¹²⁰ "İran Güvence Verdi," **Posta**, 31/01/1999.

¹²¹ "PKK'yı Hiçbir Zaman Desteklemedik," **Cumhuriyet**, 02/06/1999.

¹²² "Tahran'a PKK İçin Üç Mesaj," **Milliyet**, 06/12/1998.

¹²³ "Fransa Apo'yu Sorguladı," **Zaman**, 10/12/1998.

¹²⁴ "MİT-İran İşbirliği," **Sağduyu**, 24/02/1999.

hazırlanan “Politik Askeri Durum Değerlendirmesi” adlı belgelerde, İran-PKK ilişkisinin yanı sıra, İran’ın irticai gruplara yardımlarından da bahsedilmiştir. Hatta, İran’ın Kuzey Kore ve Çin ile işbirliği yaparak ürettiği kitle imha silahlarını PKK’nın güçlenmesi için kullandığı; bu silahların kaçak yollardan Türkiye’ye sokulduğu ve güvenlik güçlerine saldırmak için kullanıldığı iddia edilmektedir. Ayrıca, İran’ın irticai faaliyetleri destekleyerek Türkiye’de teokratik bir devlet kurmayı amaçladığı belirtilmiştir.¹²⁵

Kavakçı olayı nedeniyle Türkiye’nin İran Büyükelçisini çağırıp uyardığı dönemde, Türkiye sınırına yakın bir yerde yedi kişinin cesedinin bulunması sebebiyle İran Türkiye’nin Tahran Büyükelçisi Sencer Özsoy’u Dışişleri Bakanlığı’na çağırmıştır. Özsoy’un çağırılmasının nedeni olarak Türk tarafının bu kişilerin ölüm nedenlerinin araştırılmasında yardımcı olmamaları bildirilmiştir. Büyükelçiden bu olayı Türkiye devletine iletmesi ve her türlü açıklamayı en kısa zamanda Dışişleri Bakanlığı’na bildirmesi istenilmiştir.¹²⁶

Türk basınında Haziran 1999’da çıkan haberlerde, Türkiye’nin PKK’ya desteğini kesmesi ve ortak operasyonlarda aktif rol oynaması için İran’a teklif götürdüğü belirtilmiştir.¹²⁷ “Sandviç operasyonu” olarak adlandırılan, PKK’nın Türkiye – İran ve Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) güçleri arasında sıkıştırılmasını planlandığı bir operasyonda Türkiye İran’dan teröristlerin kaçış yollarının tutulmasını istemiştir.¹²⁸ İran’ın ise bu teklifi önce reddedip sonradan kabul ettiği, fakat operasyonlar hakkında PKK’lılara önceden haber verdiği iddia edilmiştir.

Temmuz (1999) ayı Türkiye – İran ilişkilerindeki en zor dönemlerden birisi olmuştur. Yukarıda da anlatıldığı gibi Temmuz başında İran’da öğrenciler rejim aleyhine kitlesel gösterilerde bulunmuştur. İran’ın bu gösterilerde Türkiye’nin parmağının olduğunu iddia etmesi ve Başbakan Ecevit’in protestocu öğrencilere sempati göstermesi iki ülke arasında gerginliğe yol

¹²⁵ “İran’a Kilitlendik,” **Star**, 11/05/1999.

¹²⁶ “Türkiye Büyükelçisinin İran Dışişleri Bakanlığına çağırılması,” **Hamshahri**, 13/05/1999.

¹²⁷ “Sıra İran’a Geldi,” **Star**, 18/06/1999.

¹²⁸ “Tahran’a Sandviç Operasyonu Baskısı,” **Cumhuriyet**, 02/07/1999.

açmıştır. Bu gelişmelerin üzerine 18 Temmuz 1999'da PKK'ya karşı askeri operasyon sırasında Türk jetlerinin sınırı aşarak İran tarafındaki bazı köyleri ve Piranşehir sınır karakolunu bombalaması Türkiye – İran ilişkilerinde büyük bir bunalıma neden olmuştur.

Dört Türk savaş uçağının İran köylerini bombalaması sonucunda biri subay beş kişinin öldüğü ve üçü asker on kişinin de yaralandığı ileri sürülmüştür. Bu olay üzerine İran Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin, İran'ın sınır güvenliğini tehdit ettiğini ve söz konusu saldırının sorumlusunun Türkiye olduğunu belirterek Türkiye'nin özür dilemesini istemiştir.¹²⁹ Türkiye ise olayla hiçbir ilgisinin olmadığını; PKK'dan rahatsızlık duyduğunu ancak bunun hiçbir zaman İran karakollarını bombalamak gibi bir sonucu olamayacağını belirtmiştir.¹³⁰ İran Meclis Başkanı Ali Ekber Natık Nuri, Türkiye'nin yaptığı açıklamaları yeterli bulmamış ve Türkiye – İran ilişkilerinde dostluğu amaçlayan bir tarafın açıklamalarının daha makul olmasını beklediğini ifade etmiştir. Türkiye'nin PKK'yı bahane ederek İran topraklarını bombaladığını düşünen Nuri, bu davranışın cevapsız kalmayacağını söylemiştir.¹³¹ İran, aynı zamanda, Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Aykut Sezgin'i İran Dışişlerine çağırarak olayla ilgili açıklama yapmasını talep etmiştir.¹³²

Türk askeri yetkilileri Piranşehir'in bombalanmasında kullanılan mühimmatın Türk Hava Kuvvetleri'nde kullanılan bombalardan farklı olduğunu ileri sürmüştür; bu nedenle Türkiye'nin söz konusu saldırıyla ilgisinin olmadığını iddia etmiştir. Ancak İran bu açıklamaları tatmin edici bulmamış ve Türkiye'yi konuyla ilgili suçlamaya devam etmiştir.¹³³ İran'ın Kerman eyaleti milletvekili Muhammed Hüseyini, Türkiye ile İran arasında gerginliğe yol açan gelişmeleri, Türkiye'nin İran'ın iyi niyetini kötüye kullanması şeklinde değerlendirmiş ve

¹²⁹ "Türk uçaklarının İran topraklarını bombalamasının ardından İran Türkiye'yi uyardı, **Hamshahri**, 19/05/1999.

¹³⁰ "Kendine Gel Molla," **Hürriyet**, 19/07/1999.

¹³¹ "Bombardıman Cevapsız Kalmayacak," **Hürriyet**, 21/07/1999.

¹³² "Tahran'a PKK Dosyası," **Cumhuriyet**, 21/07/1999.

¹³³ "Yalanları Belgelendi," **Star**, 21/07/1999.

Türkiye'nin kamuoyunun dikkatini Kürt sorunundan farklı yönlere çekmek için bu tarz hareketlerde bulunduğunu ileri sürmüştür.¹³⁴

Türk Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, Hürriyet gazetesine bu konuda açıklamalarda bulunmuştur. Kıvrıkoğlu, TSK'nın vurduğu bölgenin kesinlikle Irak'taki PKK kamplarından biri olduğunu söylemiştir. Açıklamasında Kıvrıkoğlu, yapılacak atışın koordinatlarının, bilgisayarlar tarafından daha önceden ayarlandığını ve bunu istese bile pilotun dahi değiştiremeyeceğini belirtmiştir. Ancak, bombalanan bölgenin Irak toprakları içerisinde olduğundan emin olduğunu söyleyen Kıvrıkoğlu, bölgeden bombanın bir parçasının sekmiş olabileceğine ihtimal vermiş ya da İran'ın atıştan sonra sınırı kendi lehine göre değiştirmeye çalışmasının muhtemel olduğunu söylemiştir. Kıvrıkoğlu, İran'ın "gerilime yol açan" tavrının sebebini ise İran'ın dikkatleri kendi ülkesinde yaşanan karışıklıkların dışına çekmek istemesine dayandırmıştır.¹³⁵ Hava Kuvvetleri Komutanı Org. İlhan Kılıç, ise söz konusu kampın Irak sınırlarının 1.5 km içerisinde olduğunu belirtip; İran askerlerinin bu kampta ancak PKK'ya eğitim vermek üzere bulunabileceklerini söylemiştir.¹³⁶ Tahran radyosu Kıvrıkoğlu'nun ve Kılıç'ın yorumlarına atıfta bulunarak, Türk yetkililerin ilk reddedişten sonra geri adım attıklarını iddia etmiştir.¹³⁷

Sınır ihlali olarak tanımlanan bu davranışın bilinçli ve planlı bir şekilde yapıldığını iddia eden İran'da Düzenin Yararını Teşhis Heyeti Başkanı eski Cumhurbaşkanı Rafsancani, İran'da yaşanan öğrenci olaylarından Türkiye'nin sorumlu olduğunu ileri sürmüştür.¹³⁸ İran basınında Türkiye'nin dış politikasının gerilim üzerine kurulduğu olduğu ileri sürülmüş; Türkiye'nin Irak, Suriye ve Ermenistan ile ilişkilerindeki gerginliklere işaret edilerek İran ile de gerginlik siyaseti izlemesinin Türkiye için normal olduğu iddia edilmiştir.¹³⁹

¹³⁴ "Tahran Gerilimi Tırmandırıyor," **Cumhuriyet**, 22/07/1999.

¹³⁵ "Sıfır Hatayla Vururuz," **Hürriyet**, 27/07/1999.

¹³⁶ "Askerler Bırakılıyor," **Cumhuriyet**, 28/07/1999.

¹³⁷ "İran Basını Geriyor," **Yeni Şafak**, 29/07/1999.

¹³⁸ "İran Gerilimi Tırmandırıyor," **Cumhuriyet**, 24/07/1999.

¹³⁹ "Tahran'la Sınırdaki Asker Pazarlığı," **Cumhuriyet**, 25/07/1999.

Türkiye – İran ilişkilerinde 18 Temmuz'dan kaynaklanan sorunlar daha çözümlenmeden 22 Temmuz'da iki Türk askeri (Jandarma Er Fatih Gür ve Jandarma Çavuş Erdal Sözbir), nöbet değişimi sırasında İran sınırına geçmeleri yeni bir krizi tetiklemiştir. Sınırı geçen askerler İran makamları tarafından tutuklanmış ve Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Aykut Sezgin Bakanlığa çağrılarak Türkiye'ye nota verilmiştir. Bunun üzerine Başbakan Ecevit, iki askerin sınırı geçmelerinin yanlışlıkla olabileceğini, bunun İran'ın düşündüğü gibi bir istila durumu olamayacağını ve Türkiye'nin İran ile sıcak bir çatışmayı tercih etmediğini söylemiştir. Ecevit, ayrıca, misilleme tehdidinde bulunan İran'ı uyarmış ve PKK'ya verdiği destekten vazgeçmesini yinelemiştir.¹⁴⁰ Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ise, Türkiye'nin İran ile olan ilişkilerinde ufak hesapların peşinde olmadığını ve Orta Doğu'da barışın destekçisi olduğunu söylemiştir.¹⁴¹ Türk Genelkurmay Başkanı Kıvrıkoğlu askerlerin sınırı geçmesi ile ilgili yaptığı açıklamada Türkiye'nin iki askerle İran'ı istila etmeyeceğini söylemiştir.¹⁴²

Yaşanan gerginliklerin ardından Türkiye ve İran askeri yetkilileri 27 Temmuz'da Urumiye'de bir araya gelmiştir. Türk tarafı bu toplantıda Jandarma Asayiş Kolordu Komutan Yardımcısı Tümgeneral Bekir Uğurlu başkanlığında yaklaşık 20 kişiden oluşan bir heyet tarafından temsil edilmiştir.¹⁴³ İran tarafı ise General Hakcu tarafından temsil edilmiştir. Toplantıda, tutuklanan Türk askerlerin serbest bırakılması da tartışılmış ve askerlerin serbest bırakılmalarına karar verilmiştir.¹⁴⁴ Türk heyeti Piranşehir'de de inceleme yapmıştır. Yapılan incelemelerin ardından İran haber ajansı İRNA, Türk heyetinden bir yetkilinin hasarın tazmin edilmesi yönünde garanti verdiğini öne sürmüştür. Ancak Türk tarafı bunun hukuki kurallar çerçevesinde düzenleneceğini, Türk heyetinin söz konusu bölgeye gelmesinin sebebinin iyi niyet göstergesi olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁵

¹⁴⁰ "Ecevit Tahran'a 'Çattı'," **Radikal**, 26/07/1999.

¹⁴¹ "Demirel'den Barış Girişimi," **Türkiye**, 27/07/1999.

¹⁴² "Sıfır Hatayla Vururuz," **Hürriyet**, 27/07/1999.

¹⁴³ "İran Akıllanıyor," **Hürriyet**, 28/07/1999.

¹⁴⁴ "Askerlerin Bugün İadesi Bekleniyor," **Milliyet**, 28/07/1999.

¹⁴⁵ "Türkiye'den İşbirliği Önerisi," **Cumhuriyet**, 29/07/1999.

İran, tutuklu Türk askerlerin serbest bırakılacağını ancak bunun yargı sürecinin ardından olacağını açıklamıştır.¹⁴⁶ Bu konu ile ilgili açıklamasında İçişleri Bakan Yardımcısı Gulamhüseyin Bolandiyan, iyi niyetli düşünüldüğünde söz konusu olayların planlı bir operasyon olarak görülmeyeceğini ve ancak böyle bir durumun tekrarlanması halinde İran tarafının misilleme yapmaktan geri kalmayacağını söylemiştir.¹⁴⁷ Askerlerin serbest bırakılması hususu Temmuz sonunda, dışişleri bakanları İsmail Cem ile Kemal Harrazi'nin görüşmelerinde de gündeme gelmiş, Harrazi Türk askerlerinin serbest bırakılması için elinden geleni yapacağını garantisini vermiştir.¹⁴⁸ Harrazi, İran haber ajansı İRNA'ya yaptığı açıklamada olayın insani boyutları dikkate alınarak ve Türk yetkililerin olayın yanlışlıkla olduğuna ilişkin sözlerinin güvenilir olduğu düşünülerek İran'ın askerlerin teslim edilmesine sıcak baktığına dikkat çekmiştir.¹⁴⁹ Cumhurbaşkanı Demirel, konu ile ilgili olarak, iki askerin yanlışlıkla İran sınırını geçmesinin Türkiye'nin İran'ı işgali anlamına gelmeyeceğini ve teslimin gerçekleşmemesi ya da gecikmesi durumunda Hatemi ile kendisinin görüşeceğini belirtmiştir.¹⁵⁰

Heyetler arası görüşmelere ve İran yetkililerinin açıklamalarına rağmen İran, askerlerin Türkiye'ye iadesini geciktirmiştir. Başbakan Ecevit, bu gecikmeyi İran'ın tazminat talebine dayandırmıştır. Ona göre İran, iki askeri, Türkiye'den bombalama nedeniyle tazminat talep etmek için koz olarak kullanıyordu.¹⁵¹ Nitekim İran Büyükelçi Lavasani İçişleri Bakanı Sadettin Tantan'a yaptığı ziyarette askerlerin serbest bırakılacağını tekrar etmiş, ancak İran'ın bu durum karşısında tazminat isteyeceğini sözlerine eklemiştir.¹⁵²

Türkiye – İran ilişkilerinin bu denli gerildiği sırada Türk basınında İran'ın PKK'yı desteklediğine dair istihbarat raporlarına dayana haberler önemli bir

¹⁴⁶ "İran Askerlerimizi Yargılayıp Verecek," **Hürriyet**, 30/07/1999.

¹⁴⁷ "İran'dan Tehdit," **Hürriyet**, 01/08/1999.

¹⁴⁸ "Cem, İtalyan Ve İran Meslektaşlarıyla Görüştü," **Hürriyet**, 31/07/1999.

¹⁴⁹ "İran Dışişleri'nden İyi Niyet Mesajı," **Gündüz**, 05/08/1999.

¹⁵⁰ "Demirel: Hatemi İle Bizzat Konuşurum," **Hürriyet**, 31/07/1999.

¹⁵¹ Fikret Bila, "İki Asker," **Milliyet**, 03/08/1999.

¹⁵² "Askerler Bırakılıyor," **Hürriyet**, 06/08/1999.

yer tutmaya başlamıştır.¹⁵³ Bu haberlerde, son yıllarda Kuzey Irak topraklarında ağır darbeler yiyen örgütün kamplarının önemli bir bölümünü İran topraklarına taşıdığı ve Abdullah Öcalan'ın kardeşi Osman Öcalan'ın da İran'da barınmaya başladığı iddia edilmiştir. Ayrıca, İran'ın Türkiye ile olan sınır bölgelerinde çok sayıda teröristin (700 – 800 civarında) üslendiği 10 PKK kampı bulunduğu ve bu kampların bazılarında canlı bomba eğitimi verildiğinin tespit edildiği bildirilmiştir. İran topraklarında barınan PKK'lıların zaman zaman Türkiye'ye geçerek gerçekleştirdikleri terörist eylemleri de haberlerde belirtilmiştir.

Türkiye – İran ilişkilerindeki Temmuz bunalımı ancak İran – Türkiye Yüksek Güvenlik Komitesi toplantısı ile atlatılmıştır. 6. İran – Türkiye Yüksek Güvenlik Komitesi toplantısı için İran heyetinin Türkiye'ye geldiği 10 Ağustos 1999 tarihinde iki Türk askeri Türkiye'ye teslim edilmiştir. Beş kişilik bir İran askeri grubu tarafından teslim edilen askerlerin sağlık durumlarının iyi olduğu kaydedilmiş; askerler, tutukluluk sürecinde İran'dan herhangi bir kötü muameleye maruz kalmadıklarını belirtmişlerdir.¹⁵⁴

Askerlerin iade edilmesiyle Türkiye ile İran arasındaki gerginlikler de azalmıştır. Yüksek Güvenlik Komitesi toplantısı için buluşan Türk ve İranlı yetkililer güvenlik, sınır güvenliği ve uyuşturucu ticareti gibi konuları ele almışlardır. İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Yahya Gür ile görüşen İran İçişleri Bakan Yardımcısı Gulamhüseyin Bolandiyan, son yaşanan olaylarda her iki taraf için de olumlu sonuçlara vardıklarını kaydetti ve ilişkilerin günden güne geliştiğini bildirdi. Gür ise, aradaki gerginlikleri halletmesi gerekenlerin kendileri olduğunu ve amaçlarının iki ülke ilişkilerini zirveye çıkarmak olduğunu söyledi.¹⁵⁵ Toplantıda, Tahran ve Ankara arasında güvenlik konularına ilişkin olarak iki yetkili generalin görevlendirilmesi ve bu

¹⁵³ “İran’da 10 PKK kampı var,” **Milliyet**, 28/07/1999.

¹⁵⁴ “Askerlerimiz 18 Gün Sonra Serbest,” **Hürriyet**, 10/08/1999.

¹⁵⁵ “İlişkiler İyileşme Yolunda,” **Zaman**, 11/08/1999.

generallerin her hangi bir sorun ortaya çıktığında doğrudan temasa geçmeleri hususunda mutabakata varılmıştır.¹⁵⁶

Güvenlik toplantısında terör örgütlerinin faaliyetleri de gündeme gelmiş, her iki tarafın PKK ve Halkın Mücahitlerine dair raporları masaya yatırılmıştır. Türkiye ve İran terörist örgütlere karşı işbirliği ve teröristlere karşı eş zamanlı operasyonlar yapılması konusunda anlaşmalarına rağmen, PKK'ya karşı düzenlenecek eş zamanlı operasyonların şekli üzerinde anlaşamamıştır.¹⁵⁷ Bununla birlikte Türkiye ve İran heyetleri, bölge komutanları arasında doğrudan bağlantı (özel faks ve telefon gibi) kurulması, Halkın Mücahitleri, PKK gibi terörist örgütlere karşı işbirliği yapılması, helikopterlerle karşı tarafa sıcak takip yapılmasına izin verilmesi konusunda anlaşmaya varmışlardır.¹⁵⁸ İran'ın tazminat talebine ilişkin olarak Türk tarafı, bombalamanın kaza ile olduğunu kabul etmiş ve bombalamanın neden olduğu zararların ödenmesine razı olmuştur.¹⁵⁹

İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin Ocak 2000'deki Ankara ziyaretinde İran'ın terör örgütleri PKK ve Hizbullah'a verdiği destekler tekrar hatırlatılmış ve İran bu desteğini kesmesi için uyarılmıştır. İran'ın bu örgütleri desteklediğinin kanıtı olarak PKK'nın son kongresini Kandil dağlarının İran kısmında yapması ve İran topraklarındaki PKK kampları ve hastaneleri gösterilmiştir. Başbakan Ecevit Tahran yönetimi isterse PKK sorunun ortadan kalkacağını belirterek "İran tarafının PKK'ya verdiği destek kesilirse Tahran ve Ankara ilişkilerinde bölge istikrarı adına yeni bir dönem başlayacaktır" demiştir.¹⁶⁰ Harrazi ise yine teröristlerin ülkesinde olduğunu ve İran'ın onlara destek verdiğini kabul etmemiştir.¹⁶¹

Ankara'daki temaslarının ardından Harrazi Türk muadili Cem ile birlikte basın açıklaması yapmıştır. Harrazi güvenlik konusunda "Türkiye bizden PKK

¹⁵⁶ "Tahran'la İttifak Arayışı," **Radikal**, 11/08/1999.

¹⁵⁷ "Tahran'la Sınırlı Uzlaşma," **Cumhuriyet**, 13/08/1999.

¹⁵⁸ "Tahran'la Kriz Aşıldı," **Milliyet**, 14/08/1999.

¹⁵⁹ "Tahran'la Kriz Aşıldı," **Milliyet**, 14/08/1999.

¹⁶⁰ "Harrazi'ye PKK Uyarısı," **Hürriyet**, 18/01/2000.

¹⁶¹ Buna karşın Harrazi Türkiye-İsrail ilişkilerini gündeme getirmiş ve ülkesinin bu ilişkilerden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir. "Demirel'in Önerisine Rusya'dan Destek," **Akşam**, 17/01/2000.

konusunda her ne istiyorsa yapmaya hazırız ve işbirliği yapmayı da kabul ediyoruz. Biz bu örgütü benimsemiyoruz ve yaptıklarını kesinlikle reddediyoruz” demiştir. Harrazi, ayrıca İran’ın İsrail – Türkiye ilişkilerinden duyduğu rahatsızlığı bir kez daha dile getirmiştir.¹⁶² İsmail Cem ise, İran’ın İsrail’in bölgedeki nüfuzundan hissettiği rahatsızlığa ilişkin olarak “Türkiye’nin hiçbir zaman topraklarından İran aleyhine herhangi bir saldırıya izin vermeyeceğini” bildirmiştir. Cem, “Bizim topraklarımızda hiçbir yabancı gücün -söz konusu olan İsrail’dir- herhangi bir komşumuzun ve ya bölgedeki ülkelerin aleyhine bir hareket yapması, bizim topraklarımızdan bir hasmane durum geliştirmesi mümkün değildir” diyerek İran’a güvence vermiştir.¹⁶³

İran’ın PKK’ya olan desteğini sürdürdüğüne dair Türk istihbarat birimleri yeni bir rapor hazırlayarak Mayıs ayında, A. Necdet Sezer’in, Cumhurbaşkanı olarak ilk kez başkanlık ettiği Milli Güvenlik Kurulu toplantısına sunulmuştur.¹⁶⁴ İran’ın PKK’yı desteklediği iddialarının yanı sıra yine Mayıs 2000’de Umut Operasyonu sırasında İran’ın İslamcı teröristlere olan desteği de ortaya çıkınca Sezer, Haziran 2000’de Tahran’da yapılan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesine katılmamıştır. Sezer, Hatemi’nin Tahran’a davetini de öncelikle İran’ın PKK’ya ve İslamcı teröristlere verdiği desteği kesmesi gerektiğini söyleyerek reddetmiştir.

İsmail Cem’in Şubat 2001’de Türkiye – İran ilişkilerinde psikolojik engelleri yıkan ziyareti güvenlik sorunlarının çözümü ve işbirliği açısından pek başarılı olmamıştır. Cem bir kez daha İran’ın PKK’ya desteğini kesmesi ve PKK’ya karşı mücadelede Türkiye ile işbirliği yapmasını istemiş ancak beklediği karşılığı alamamıştır. Kemal Harrazi’nin iki ülke arasındaki sınırın uzunluğundan bahsederek PKK’nın İran topraklarına sızma ihtimalinin olduğunu söylemesi Türkiye’yi rahatsız etmiştir.¹⁶⁵ İran makamları PKK’nın Türkiye’nin kendi iç sorunu olduğunu söylemiş, Türkiye’nin bu sorunun çözümü ile ilgili olarak İran’ı örnek almasını ve Kürtlere çeşitli haklar

¹⁶² “Harrazi: Türkiye İle İşbirliğine Hazırız,” **Türkiye**, 20/01/2000.

¹⁶³ **Hamshahri**, 19/01/2000.

¹⁶⁴ Eser Ünür, “İran’ın PKK’ya desteği devam ediyor,” **Star**, 06/06/2000.

¹⁶⁵ Oktay Ekşi, “Hani Nerde O İran?” **Hürriyet**, 15/02/2001.

tanımasını önermişlerdir. İran, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yaptığı sınır ötesi operasyonları da desteklemediğini ve Kuzey Irak'ta herhangi bir harita değişikliğinin taraftarı olmadığını da yinelemiştir.¹⁶⁶

İsmail Cem'in İran ziyaretinin ardından dönemin İçişleri Bakanı Sadettin Tantan da 8-11 Mayıs 2001'de İran'ı ziyaret etmiştir. Tantan'ın gidişinin asıl amacı Türkiye'deki çeşitli terör örgütleri üzerine yaptığı çalışmanın sonuçlarını İran'daki meslektaşısı Abdulvahid Mousavi Lari ile tartışmaktır. 163 sayfalık terör dosyası olarak basına yansıyan bu çalışmada İran tarafından sığınma, sağlık ve maddi yardımlar gören PKK ve Hizbullah ön plandaydı.¹⁶⁷ Dosyada terör örgütlerinin İran'da sığındıklarına dair kanıtlar uydu görüntülerinden çekilmiş fotoğraflar şeklinde gösterilmektedir. Buna ek olarak PKK liderlerinden olan Cemal Bayık'ın halen İran hastanelerinde tedavi ediliyor olması da bu görüşmelerde dile getirilmiş konulardan birisidir.¹⁶⁸

Görüşmeler sonrasında Tantan ve İran İçişleri Bakanı Musavi Lari'nin beraber düzenledikleri basın toplantısında bakanlara her iki ülkenin gazetecilerinden de terör örgütleriyle ilgili sorular yöneltilmiştir. Tantan, Türkiye'nin İran'da rejim karşıtı grup Halkın Mücahitleri'ne yardım etmesi ile ilgili sorulara, Türkiye'nin de terörden çok çektiğini dolayısıyla bu tarz hareketlere destek olmayacağını belirtmiştir. Buna ek olarak da, terörle mücadele konusunda ülkelerin birlikte hareket etmesi gerektiğini söylemiştir. Öte yandan, Lari de İran'ın çeşitli örgütlerle bağlantıları ile ilgili sorulara tabi tutulmuştur. Lari bu örgütlerin İran kaynaklı olamayacağını ve bunların İran-Türkiye ilişkilerini zedelemek için ortaya atıldığını belirtmiştir. Bu görüşmelerin sonunda İran ve Türkiye güvenlik konusunda işbirliği yapmak amaçlı mutabakat imzalamıştır.¹⁶⁹

Hizbullah'ın önemli adamlarından İsa Altsoy ve kurucusu Hüseyin Velioğlu'nun oğlu Abdullah Velioğlu'nun Kasım ayında İran pasaportuyla

¹⁶⁶ "Ankara'da Tek Başına: İran Çözüm Önerdi," **Yeni Gündem**, 15/02/2001.

¹⁶⁷ Saygı Öztürk, "Hizbullah Vahşeti'ni İki Bakan Baş Başa Konuşacak," **Star**, 07/05/2001; "Tantan'dan İran'a 163 Sayfalık Terör Dosyası," **Hürriyet**, 07/05/2001.

¹⁶⁸ "İran'a 2 Terör Dosyası," **Yeni Şafak**, 08/05/2001.

¹⁶⁹ Saygı Öztürk, "Türkiye İle İran Arasında, Sözde 'Yeni Dönem' Başlıyor," **Star**, 10/05/2001.

yakalanması Türkiye’de İran’a olan güveni yeniden sarsmıştır. Bu kişilerin kaçarken İran pasaportuyla yakalanmış olmaları İran’ın bu örgütler üzerinden desteğini çekmediğinin göstergesi olarak yorumlanmıştır.¹⁷⁰

Türkiye – İran ilişkileri Mart 2002’de Türk basınında, PKK elebaşları Cemil Bayık ve Halil Ataç’ın İran’da olduklarının tespit edilmesi üzerine Türkiye’nin İran’dan bu kişilerin iadesini talep ettiği haberlerinin çıkması üzerine tekrar hareketlenmiştir. Öcalan’ın yakalanmasından sonra PKK’yı ayakta tutmaya çalışan liderlerden birisi olan Cemal Bayık, iddialara göre PKK için İran’a gidip buradan silah temin ediyor, buna ek olarak da böbrek hastası olduğu için İran’daki hastanelerde tedavi görüyordu.¹⁷¹ Türk basınına göre, Bayık’ın İran’da olduğunu belge ve fotoğraflarla kanıtlayan Türkiye, bu bilgiler ışığında Cemal Bayık’ı İran’dan resmen istemiştir.¹⁷²

Türkiye’de çıkan bu haberlere rağmen İran’ın Ankara Büyükelçisi Lavasani, kendilerine resmen böyle bir talebin gelmediğini belirtmiş, ne Türkiye’den ne de İran’dan bu tarz bir bilgi edinmediklerini sözlerine eklemiştir. Lavasani, PKK’nın terör örgütü olduğunu teyit ederek böyle bir durumda İran’ın bu konuya hassas davranacağını ve gerekli tedbirleri alacağını ifade etmiştir. Lavasani bu anlayışın Hatemi’nin başa gelip İsmail Cem ile görüştüğünden ve “Türkiye’nin güvenliği İran’ın güvenliğidir” mantığının geliştiğinden beri var olduğunu belirtmiştir.¹⁷³

Lavasani’nin açıklamalarına karşılık Türkiye’nin Tahran Büyükelçisi Selahattin Alpar Bayık’ın iadesi için İran’a resmi olarak talepte bulunduğunu söylemiştir. Alpar’ın bu açıklamasının arkasından İran Büyükelçiliği böyle bir talebin kendilerine ulaşmadığını tekrar etmiş ve haberlerin basında yalan olarak yansıtıldığını ileri sürmüştür.¹⁷⁴ Selahattin Alpar, her şeye rağmen İran’ın güvenlik konusunda Türkiye ile aynı hassasiyeti gösterdiğine inandığını ve bu ilişkilerin her iki ülkenin de kendilerini rahatsız eden Halkın Mücahitleri

¹⁷⁰ Tuncay Özkan, “Hizbullah Liderine İran’dan Pasaport,” **Milliyet**, 12/11/2001.

¹⁷¹ Oktay Ekşi, “Papatya Falı,” **Hürriyet**, 02/04/2002.

¹⁷² “Resmen İstedik,” **Hürriyet**, 02/04/2002.

¹⁷³ “İran: Pkk Terör Örgütü,” **Cumhuriyet**, 03/04/2002.

¹⁷⁴ “İran’ın Terörden Aklanma Fırsatı!” **Milliyet**, 04/04/2002.

ve PKK terör örgütlerini resmen terörist olarak saymaya başladıklarında geliştiğini belirtmiştir.¹⁷⁵

Bayık'ın İran'da bulunduğu fotoğraflar ve belgelerle kanıtlanıp, bulunduğu yerin koordinatları verince Bayık, Urumiye yakınlarında iki yakın koruması ve Halil Ataç ile birlikte İran tarafından yakalandığı iddia edilmiştir. Daha önce Bayık'ın İran'da olduğunu inkâr eden İran söz konusu kişilerin ülkelerine kendilerinden habersiz sınırdan sızdıklarını söylemiştir.¹⁷⁶ Bu konuda ilerleme sağlanamaması üzerine İran'ın terörle ilişkilerini gösterdiği iddia edilen bazı istihbarat raporları tekrar Türk basınında yer almıştır.¹⁷⁷ Türkiye'nin İran Büyükelçisi Selahattin Alpar'ın Bayık konusunda İran'dan resmen iade talebinin arkasından, İran resmi olarak karşılık vermekte gecikmiştir. Ancak verdiği resmi yanıtta, Bayık'ın İran'daki varlığını reddetmezken araştırma için Türkiye'den gelecek ek bilgilerin kendilerine yardımcı olabileceği bildirilmiştir.¹⁷⁸

Bu konu hakkında başka bir gelişme bildirilmemiş, Bayık meselesi bir muamma olarak kalmıştır. Bayık meselesinin daha önce terörizmi desteklediği iddiasıyla İran'a gitmeyi reddeden Cumhurbaşkanı Sezer'in planladığı İran gezisinden iki ay kadar önce ortaya çıkması da ilginç olmuştur. Bayık muammasına rağmen Sezer Haziran ayında İran'a resmi bir gezi yapmıştır. Sezer'in Hatemi ile görüşmesinde, PKK'nın faaliyetlerinin yasaklanmasından ve KADEK'in Tahran'da büro açmasına izin verilmemesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca iki ülke arasındaki bütün ilişkilerde doğrudan görüşmeyi sağlayacak "kırmızı hat" çekilmesi önerisi tartışılmıştır. Hatemi, Sezer'e Türkiye'nin terör konusundaki hassasiyetini anlادığını belirterek Türkiye ve İran arasında artık PKK'dan kaynaklanan bir sorun olmayacağını belirtmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁵ "Türkiye, Bayık'ın Peşinde," **Radikal**, 04/04/2002.

¹⁷⁶ "İran, Bayık Ve Ataç'ı Yakaladı," **Hürriyet**, 04/04/2002.

¹⁷⁷ "İşte İran'ın Sabıka Dosyası," **Sabah**, 05/04/2002.

¹⁷⁸ "İran Da Cemil Bayık'ı Aramaya Başladı!" **Milliyet**, 11/04/2002.

¹⁷⁹ "Geç Ama Güç Değil," **Radikal**, 18/06/2002; "Kırmızı Hat' Teklifi," **Akşam**, 18/06/2002.

Gerçekten de bu tarihten sonra PKK, İran – Türkiye ilişkilerinde önemli bir unsur olmaktan çıkmıştır. İran'ın bu tutumunda Hatemi'nin politikadaki etkisinin yanı sıra PKK'nın kolu olan PJAK'ın İran'a karşı terörist eylemlere girmesinin de etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim 2003 yılının başından itibaren İran PKK'ya karşı mücadele etmeye başlamış, hatta zaman zaman sınır ötesi operasyonlar düzenleyerek PKK'nın kümelendiği Kandil Dağı'nı bombalamıştır.¹⁸⁰ Fakat PKK'nın yeniden yapılanma içine girerek ismini KADEK ve Kongra-Gel şeklinde değiştirmesi PKK'nın bu yeni isimleriyle de İran tarafından terörist örgüt olarak kabul edilmesi tartışmalarına yol açmıştır. Nihayet Başbakan Erdoğan'ın İran ziyaretinde, Temmuz 2004'te İran resmen KADEK ve Kongra-Gel'i terörist örgüt ilan etmiştir.¹⁸¹

3.4. Hatemi Döneminde Türkiye – İran Ekonomik İlişkileri

Ekonomik faktörler 2000'li yıllara kadar Türkiye – İran ilişkilerinde pek etkili olmamıştır. Türkiye – İran ekonomik ilişkilerinin 1990'ların sonlarına kadar iki asli unsuru vardır. Bunlardan birincisi ticari ilişkilerdir. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler 1980'ler ve 1990'lar boyunca inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. İran – Irak savaşının ve İran üzerindeki Batı ekonomik ambargosunu tesiri ile 1980'li yıllarda Türkiye ve İran arasındaki ticari ilişkilerin hacmi 1,5 – 2 milyar dolara kadar çıkmış, ancak bu oran 1990'lı yılların başında hızla düşmüştür. Türkiye – İran iktisadi ilişkilerinin ikinci unsuru ulaşım ilişkileridir. Her iki ülke birbirlerinin Asya'ya ve Avrupa'ya uzanan transit yolları üzerinde yer almaktadır ve iki ülke arasında ulaşım ilişkilerinin koordine edilmesi ikili ilişkilerdeki önemli gündem maddelerinden birisi olmuştur. 1980'li yıllarda kurulan Türkiye – İran Karma Ekonomi Komisyonu¹⁸² ve Karma Ulaşım Komisyonu çoğu zaman ilgili bakanların da katılımıyla ve düzenli periyodik aralıklarla toplantılarına devam etmiştir. Ticari ilişkiler ve ulaşım – nakliye meseleleri üzerinde yoğunlaşan Türkiye – İran ekonomik ilişkilerine 1996'da doğalgaz anlaşmasının imzalanması ile yeni bir boyut eklenmiştir; enerji

¹⁸⁰ Muharrem Sarıkaya, “Türkiye İle İran Arasında Balayı,” *Sabah*, 09/02/2003.

¹⁸¹ “İran: Pkk Terörist,” *Hürriyet*, 30/07/2004.

¹⁸² Türkiye Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasında 9 Mart 1982 tarihinde imzalanan “Ekonomik, Sınai ve teknik İşbirliği Anlaşması'nın 4.maddesi çerçevesinde oluşturulmaktadır.

işbirliği. Refah-Yol hükümeti döneminde, 1996 yılında Rafsancani cumhurbaşkanlığındaki İran ile imzalanan, Türkiye'nin 23 yıl süre ile yılda 10 milyar metreküp doğalgaz almasını öngören anlaşma Hatemi döneminde iki ülke ilişkilerinde oldukça önemli bir yer edinmiştir. Bu anlaşmanın ardından İran doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına taşınması hususu tartışılmaya başlanmıştır.

ABD, Türkiye ile İran arasındaki doğal gaz anlaşmasına başlangıçta karşı çıkmış ve Türkiye'yi yaptırım uygulamakla tehdit etmiştir. Çünkü Amerika'da 1996 yılında çıkan "İran-Libya Yaptırımlar Yasası"na göre İran'da 40 milyon dolardan fazla yatırım yapan şirketlerin cezalandırılması gerekiyordu. Ancak İran'da ve Türkiye'de hükümetlerin değişmesinin ardından Amerikan hükümeti anlaşmaya itirazını yumuşatmıştır.¹⁸³ Bunun üzerine Hatemi'nin işbaşına gelişinden kısa bir süre sonra Türkiye'nin İran'dan gaz satın almasını sağlayacak boru hattının tasarımı için hazırlıklara başlanmıştır.¹⁸⁴

Ancak Türkiye ile İran arasındaki siyasi gerginliklerin 1997 – 2001 yılları arasında oldukça yoğun olması doğalgaz anlaşmasının uygulanmasında bazı aksaklıklara yol açmıştır. İran ve Türkiye arasında yapılan doğalgaz anlaşmasının hayata geçirilmesi gerekli boru hattının inşaatının gecikmesi iki ülke arasında tartışmalara yol açmıştır. Anlaşmaya göre taraflar boru hattının kendi ülkelerindeki kısımlarının yerleştirilmesini gerçekleştireceklerdi. Fakat

¹⁸³ "US ends its opposition to Iran Gas Pipeline," **New York Times**, 27 Temmuz 1997. Aslında ABD'den karışık sinyaller gelmeye devam etmiştir. Mesela, ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü James Foley, bu projenin uygulamaya geçmemesini umduklarını ve geçerse yasalar çerçevesinde değerlendirileceğini açıklamıştır. Bu yasa İran ya da Libya'ya 40 milyon dolardan fazla yatırım yapan firmaların yaptırımlarını kapsıyor. "Washington Yumuşamıyor," **Cumhuriyet**, 02/01/1998. Keza 1998 yılında, ABD Enerji Bakan Yardımcısı Robert Ghee o dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'e ve Enerji Bakanı C. Ersümer'e Türkiye'nin İran seçeneğinden vazgeçmesini önermiştir. "ABD: İran Seçeneğinden Vazgeçin," **Milliyet**, 13/01/1998. Türkiye ABD'den gelen bu tepkilere Türkiye'nin gaza ihtiyacı olduğu ve bunun için en uygun kaynağın İran olduğunu söyleyerek karşılık vermiştir. Türkiye'nin bir başka argümanı ise şuydu; boru hattının kendi topraklarından geçen kısmını her ülke kendisi inşa edecekti, dolayısıyla Türkiye İran'da yatırım yapmış olmayacağı için Amerikan yaptırımlarının kapsamına giremezdi. Ayrıca, Türkiye ABD'nin anlaşmaya itirazının önünü almak için boru hattında toplamda 22 milyar metreküp gaz taşınabileceğini, bunun içinde yalnızca 8 milyar metreküpünün İran'dan alınacağını belirtmiştir. "İran Doğal Gazında ABD'yi İkna Ettik," **Zaman**, 30/04/1999.

¹⁸⁴ "İran: Türkiye'ye Güveniyoruz," **Hürriyet**, 19/10/1997.

Türkiye tarafında, proje kapsamında Hazine'den alınması gereken ve toplam maliyetin %85'ini kapsayan desteğin o dönemde ortaya çıkan ekonomik kriz nedeniyle gecikmesi boru hattının inşasında da gecikmelere sebep olmuştur.¹⁸⁵ Boru hattının İran tarafı ile ilgili olarak İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Muhsin Eminzade, siyasi ilişkilerdeki sorunların ekonomik ilişkileri etkilemeyeceğini ve boru hattının İran tarafında en kısa zamanda tamamlanacağını söylemiştir.¹⁸⁶

Anlaşmanın önemli maddelerinden birisinde “ya al ya öde” kuralı öngörülmüştür. Buna göre Türkiye anlaşmada öngörülen tarihe (30 Aralık 1999) kadar boru hattının kendisiyle ilgili kısmı tamamlamaz ise tazminat ödemek zorunda kalacaktı.¹⁸⁷ Zira, anlaşmaya göre Türkiye 2000 yılında 3 milyar metreküp doğalgaz alacak, bu miktar 2005 yılında 10 milyar metreküpe çıkacaktı. Taraflardan birinden kaynaklanan nedenlerle anlaşmanın uygulanmasının gecikmesi durumunda diğer tarafa tazminat ödenmesi öngörülmüştü.¹⁸⁸

1999 yılının ortalarına gelindiğinde İran boru hattının kendi tarafındaki kısmının %80'ini tamamlamışken Türkiye Erzurum-Doğubayazıt hattında ancak %50'lik bir ilerleme kaydetmiştir.¹⁸⁹ Bunun üzerine Türkiye, İran'a tazminat ödememek için İran'dan “al ya da öde” prensibine ilişkin sürenin daha ileri atılması için talepte bulunmuştur.¹⁹⁰ Türkiye, İran gazının anlaşmada öngörülen tarihte (2000) değil, daha ileri bir tarihte gelmesini istemiştir.¹⁹¹

Fakat İran boru hattının kendi sorumluluğunda olan kısmını 1999 yılı sonu itibarıyla tamamlayıp, boru hattını tamamlamayan ve gaz alımı için gereken hazırlıkları yapmayan Türkiye'den “al ya da öde” prensibine göre tazminat istemiştir. Türk tarafı bu tazminatı ödememek için İran'ın kompresör istasyonlarını bitirmediğini ileri sürmüştür. BOTAŞ mühendisleri İran'ın Tebriz-

¹⁸⁵ “İran Doğalgaz İhalesi Karıştı,” **Hürriyet**, 01/02/1999.

¹⁸⁶ “Eminzade: Pkk Konusu Kapanmıştır,” **Zaman**, 06/02/1999.

¹⁸⁷ “İran'dan Doğalgaz Tavizi,” **Radikal**, 06/02/1999

¹⁸⁸ Necati Doğru, “amerikanofiller mi? Rusofiller mi?” **Sabah**, 13/01/2000.

¹⁸⁹ “İran Doğal Gazında ABD'yi İkna Ettik,” **Zaman**, 30/04/1999.

¹⁹⁰ “İran'a Gizli Doğalgaz Mektubu,” **Hürriyet**, 11/11/1999.

¹⁹¹ “İran Gazı 2001'de Geliyor,” **Hürriyet**, 18/11/1999.

Doğubayazıt boru hattında yaptığı incelemelerde boru hattının tamamlandığını, ancak gerekli kompresör istasyonlarının tamamlanmadığını belirtmiştir.¹⁹² Bu konuyu çözmek için Tahran'a giden BOTAŞ Genel Müdürü Gökhan Yardım başkanlığındaki heyet, İran Petrol Bakanı Bijan Namdar Zengene ile görüşme yaparak meseleyi çözüme kavuşturmuştur.¹⁹³

Temaslarda bulunmak üzere Ocak (2000) ayının ortalarında Türkiye'ye gelen İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi doğalgaz konusunda, İran ile Türkiye arasında bu anlaşmada bir pürüz olmadığını ve projenin durdurulmadığını, Türkiye'nin yaşadığı finansman zorluğu nedeniyle gecikme olduğunu söylemiştir. Türkiye'nin doğalgaz taahhütlerini yerine getirmeyi kabul ettiğini ve 2001 yılı Haziran ayında bunun tamamlanmasını beklediklerini ifade eden Harrazi, en azından doğalgazın Erzurum'a kadar verilmesi için hazırlıkların olduğunu vurgulamıştır. Doğalgazın Türkiye ile İran ilişkisinin sembolü haline geleceğini kaydeden Harrazi konuşmalarının sonunda "hükümetler arasındaki farklılıkların iki devlet arasındaki ilişkileri etkilemeyeceğini" ifade etmiştir.¹⁹⁴

Türkiye İran ilişkilerindeki siyasi gerginliğin 2001 yılına kadar devam etmesi iki ülke arasındaki ticari ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. Bir yandan iki ülke iş adamları karşılıklı ilişkiye girmeye cesaret edememiş, diğer yandan ilişki kurma çabaları bürokratik engellere takılmıştır.¹⁹⁵ İki ülke arasındaki ilişkilerin 2001 yılından başlayarak iyileşme sürecine girmesi Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin artmasına yardımcı olmuştur.

Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Şubat 2001'de Tahran gezisine işadamlarıyla beraber gitmesi bu gezinin aynı zamanda ekonomi içerikli olduğunu göstermiştir. Cem'in buradaki amacı Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret hacmini artırmak ve Hatemi yönetimi ile bu konuda anlaşma

¹⁹² "İran Doğalgazı 'Kriz'li," **Radikal**, 06/01/2000.

¹⁹³ "İran Petrol Bakanı Botaş Heyeti İle Görüştü," **Cumhuriyet**, 13/01/2000.

¹⁹⁴ "PKK'yı Benimsemiyoruz," **Cumhuriyet**, 20/01/2000.

¹⁹⁵ "İran ile ticaret cesaret ister!" **Zaman**, 19/06/2000.

yapmaktır.¹⁹⁶ Türkiye İran'a yaptığı ihracatı artırmak istiyordu, zira Temmuz 2001'de devreye girmesi beklenen doğalgaz boru hattından Türkiye'nin gaz almaya başlaması durumunda o zaman 400 milyon dolar olan ticaret açığı üç katına çıkacaktı ve Türkiye bu açığı kapatmak için İran ile çeşitli temaslarda bulunmuştur.¹⁹⁷ Cem'in gezisi sırasında iki ülke arasında Doğu Anadolu'da artan terör olayları sebebiyle 1993'te durdurulan tren taşımacılığının yeniden başlaması için adımlar atılmıştır. Bu konuda yapılan görüşmelerin ardından Tahran-İstanbul-Tahran ve Tahran-Şam-Tahran yolcu tren hatlarının Mart 2001'de seferlerine başlamasına dair anlaşmaya varılmıştır.¹⁹⁸ Yine bu sıralarda Türk – İran İş Konseyi kurulmuş¹⁹⁹ ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin artırılmasına katkıda bulunmaya başlamıştır.

Türkiye'nin İran'dan 2001 yılı ortalarında doğalgaz almaya başlamasından dolayı Türkiye aleyhine ortaya çıkması beklenen dış ticaret açığının kapatılması meselesi Türkiye – İran Karma Ekonomi Komisyonu toplantılarının en önemli gündem maddelerinden birisi olmuştur.²⁰⁰ Fakat Türkiye'nin Temmuz ayı sonunda hala gaz almaya başlamaması iki ülke ilişkilerinde yeniden tartışmalara yol açmıştır.²⁰¹ Türkiye gaz alımında gecikmesinin sebebini iki ülke tarafındaki ölçüm istasyonları arasında uyumsuzluğa dayandırmıştır. İran ölçüm istasyonları arasında uyumsuzluk olduğunu kabul etmiş ve uyumsuzluğun giderilmesi için ek süre istemiştir.²⁰² Türkiye nihayet 10 Aralık 2001'de İran'dan doğal gaz almaya başlamıştır.²⁰³ Başlangıçta yılda 4 milyar metreküp doğalgaz ile başlayan aktarım hızının

¹⁹⁶ Zeynep Gürcanlı, "İran'la Yeni Dönem," **Star**, 12/02/2001.

¹⁹⁷ "Gücünüz Yetmez!," **Milliyet**, 13/02/2001; Zafer Atay "İki Ziyaret," **Dünya**, 19/02/2001.

¹⁹⁸ "Trenle Tahran'a Yolculuk Başlıyor," **Hürriyet**, 14/02/2001. Tahran-İstanbul-Tahran yolcu treni 12/03/2001 tarihinde İstanbul'dan, 13/03/2001'de Tahran'dan seferlerine başlamıştır. Tahran-Şam-Tahran yolcu treni 10/03/2001 tarihinde, Van-Tebriz-Van tren seferleri 27/08/2001 tarihinde seferlerine başlamıştır.

¹⁹⁹ Türkiye – İran Ortak İş Konseyi, 06/11/2001 tarihinde Ankara'da imzalanan Anlaşma ile kurulmuştur. Ayrıca 21/12/1996 tarihinde imzalanan Türkiye-İran Ticaret Anlaşması çerçevesinde 2001 yılında "Ortak Ticaret Komitesi" kurulmuş ve Komite ilk toplantısını 6-7/06/2002 tarihlerinde İstanbul'da düzenlemiştir.

²⁰⁰ Mesela bkz. "Doğalgaz Girişimi," **Zaman**, 13/06/2001; "İran'la İlişkiler Gelişiyor," **Zaman**, 26/06/2001.

²⁰¹ "İran Uyardı: Gazınızı Alın," **Akşam**, 10/07/2001.

²⁰² "Enerjide İki Önemli Gelişme," **Milliyet**, 31/07/2001. "İran, 'Hazır Değilim' Dedi Doğalgaz Krizi Çözüldü," **Hürriyet**, 31/07/2001.

²⁰³ "Doğalgaz, İki Ülkeyi Yakınlaştırdı," **Cumhuriyet**, 13/12/2001.

ileriki yıllarda 10 milyar metreküpe ulaşması planlanmıştır. Gaz alımının gerçekleşmesi üzerine Türkiye Enerji Bakanı Zeki Çakan ile İran Petrol Bakanı Bijen Namdar Zengene'nin katılımıyla Bazargan'da bir açılış töreni düzenlenmiştir. Bu törende de gündemdeki konu yine, Türkiye aleyhine bozulan ticari dengeler olmuştur.²⁰⁴

Tablo 1. Türkiye – İran Dış Ticareti (Milyon Dolar)

YILLAR	TÜRKİYE'NİN İRAN'A İHRACATI	TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN İTHALATI	TÜRKİYE-İRAN TİCARET HACMİ
1990	495	492	988
1992	455	365	820
1994	250	692	942
1996	297	806	1.104
1997	307	646	953
1998	195	433	628
1999	158	636	794
2000	236	816	1.052
2001	361	840	1.200
2002	300	919	1.218
2003	534	1.861	2.394
2004	812	1.962	2.774
2005	913	3.460	4.382
2007	1.387	6.613	8.000

Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, "İran Ülke Bülteni," Mart 2008.

Bu tarihten sonra da iki ülke yetkililerinin bir araya geldikleri toplantılarda Türkiye daha çok ticari açığını kapatmak için gayret ederken İran tarafı Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz aktarımı meselesini gündeme getirmiştir. Türkiye bir yandan ticari açığını kapatmak üzere İran'a ihracatını

²⁰⁴ "İran'ın Pahalı Doğalgazına Gecikmeli Tören," **Hürriyet**, 23/01/2002.

artırmanın yollarını ararken diğer yandan oldukça pahalı olduğu iddia edilen doğal gaz fiyatını aşağıya çekmeye çalışmıştır.²⁰⁵ Kış aylarında İran'ın zaman zaman Türkiye'ye verdiği gaz miktarını azaltması iki ülke arasında doğal gaz ile ortaya çıkan sorunlardan birisi olmuştur. Mesela 2004 yılının Aralık ayında İran Türkiye'ye verdiği gazı büyük ölçüde azaltmış ve Türkiye'de doğal gaz sıkıntısı patlak vermiştir.²⁰⁶

İki ülke arasındaki ticari ilişkileri artırmak amacıyla Türkiye ve İran arasında sınır ticaretinin geliştirilmesi, ihracatın teşvik edilmesi gibi çeşitli önlemler alınmıştır. Bu önlemler arasında en önde gelenlerden birisi de Türk ve İranlı işadamlarının iki ülkede düzenlenen çeşitli fuarlara katılımının sağlanmasıdır. Bu kapsamda Temmuz 2003'te İstanbul'da, "İran Haftası" adıyla İran ticaret ve sanayi ürünleri fuarı düzenlenmiştir. Buna mukabil, 30 Eylül – 1 Ekim 2004 tarihleri arasında İran'da İpek Yolu Türk İhraç Ürünleri Fuarı düzenlenmiştir.

Türkiye ve İran, Kürşat Tüzmen'in İran Ticaret Bakanı Muhammed Şeriatmedari ile görüşmelerinin ardından Mayıs 2005'te iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması için gümrük vergilerinin azaltılmasına karar vermiştir. Şeriatmedari iki ülke arasında toplamda 120 ürünün geçişi olduğunu ve gümrük vergilerin azaltılması durumunda, bu ilişkilerin artacağına inandığını söylemiştir. Bunun dışında da, Karadeniz limanlarının da İran ticareti için kullanılması öngörülmüştür. Bu sayede, 2005 yılı sonunda 4 milyar dolar olacağı düşünülen ticaret hacminin, 10 milyar dolara çıkarılması hedeflenmiştir.²⁰⁷

Aleyhine olan ticaret dengesini düzeltmek ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri artırmak maksadıyla Türkiye yalnızca İran'a ihracatını artırmaya çalışmamış, özel sektör marifetiyle İran'da bazı yatırımlara da başlamıştır. Bu yatırımların en önemlileri ve iki ülke arasında bir takım pürüzlere yol açan TAV ve Turkcell girişimleridir. Tepe - Akfen - Vie (TAV)

²⁰⁵ Mesela bkz. "Bakan Güler, İran Gazının Fiyatını İndirmekte Kararlı," **Zaman**, 29/02/2004.

²⁰⁶ "İran'ın Soğuğu Bizi Dondurdu," **Star**, 22/12/2004.

²⁰⁷ "İran'la Gümrükler Karşılıklı İnecek," **Hürriyet**, 03/05/2005.

Grubu'nun Tahran'ın yeni havaalanı olacak olan İmam Humeyni Havalimanı'nın inşasını ve işletme hakkını almıştır. Fakat Mayıs 2004'te hizmete açılan havaalanını Devrim Muhafızları, TAV'ın ortaklarından birisinin İsrail ile bağlantılı olduğu iddiasıyla ve güvenlik gerekçesiyle işgal etmiş ve işletmesini kendisi üstlenmiştir. Keza Turkcell 2004 yılında İran'da ikinci GSM operatörü için açılan ihaleyi kazanmış ancak işletme hakkı Turkcell'e verilmemiştir. Bunun üzerine yabancı yatırımlar meselesi İran Meclisi'nde tartışmaya açılmıştır. Başbakan Erdoğan'ın Temmuz 2004'te İran ziyaretindeki önemli gündem maddelerinden birisi de bu şirketlerin durumu olmuştur. Hatemi yönetimi bu sorunların aşılacağını, teknik ve hukuki sorunların giderilmesinin ardından işletim haklarının söz konusunu Türk şirketlerine verileceğini beyan etmiştir.²⁰⁸ Ancak radikal muhafazakarların çoğunlukta olduğu İran Meclisi aldığı kararlar ile yabancı şirketler lehine düzenlemeler yapılmasını oldukça zorlaştırmıştır. Böylece Turkcell ve TAV'ın işletme haklarını almaları ihtimali iyice ortadan kalkmış ve bu yüzden Hatemi, Eylül ayında Türkiye'ye yapmayı planladığı geziyi iptal etmek zorunda kalmıştır.

²⁰⁸ “Erdoğan'dan İran'a Havaalanı Sitemi,” **Milliyet**, 05/06/2004; “TAV, Humeyni Havaalanı'nı Geri Alıyor,” **Zaman**, 15/07/2004; “Tahran'a 5 Dosya,” **Hürriyet**, 27/07/2004.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.SONUÇ

İran Cumhurbaşkanı Seyyid Muhammed Hatemi'nin 2004 yılının Eylül ayında Türkiye'ye yapmayı planladığı ziyaret iptal edilmiş; böylece Hatemi görev yaptığı sekiz yıllık süre boyunca Türkiye'ye hiç resmi ziyaret gerçekleştirememiştir. Buna rağmen onun cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye – İran ilişkileri kriz ve çatışma ortamından çıkmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler tarihteki en iyi dönemlerinden birisini yaşamıştır. Bu süre zarfında Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin niteliği değişmiş, ideolojik gerginlikler ve güvenliğe yönelik tehditler iki ülke ilişkilerinin gündemindeki yerini bir ölçüde kaybetmiştir. Onların yerini güvenlik konularında işbirliği ve ekonomik işbirliği almıştır.

Türkiye – İran ilişkilerinin niteliğindeki bu değişim kolay olmamıştır. Bu yüzden Hatemi'nin İran dış politikasında değişikliğe gitmesine ve Türkiye ile ilişkilerini düzeltmeye, ilerletmeye çalışmasına rağmen bir müddet daha çatışma ve kriz Türkiye – İran ilişkilerine egemen olmuştur. Tezin ikinci bölümünde de görüldüğü gibi özellikle 1999 yılında ve 2000 yılında iki ülke ilişkilerinde ciddi gerginlikler olmuştur.

Türkiye – İran ilişkilerinde Hatemi döneminde de bazı sorunların devam etmesinin bir takım nedenleri vardır. Her şeyden önce Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde İran'da muhafazakârlar ve reformcular arasındaki rekabet şiddetlenmiş ve bu rekabetin iki ülke arasındaki ilişkilerde olumsuz yansımaları olmuştur. Mesela Başbakan Bülent Ecevit'in Temmuz 1999'da gösterici öğrenciler lehine ve Şubat 2000'de reformcular lehine sempati göstermesi İran'daki muhafazakârların tepkisini çekmiştir. Ayrıca, Hatemi'nin iktidarı muhafazakârların denetimi altındaki bir takım mekanizmalar (güvenlik güçleri, yargı) büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Bu yüzden özellikle güvenlik meseleleri ile ilgili olarak İranlı yetkililerin açıklamaları ile İran'ın bir takım uygulamaları arasında uyumsuzluklar olmuştur. Bu durum Türkiye'nin

tepkisini çekmiş ve İran, Türkiye tarafından samimiyetsizlikle itham edilmiştir. Muhafazakârlar Hatemi'nin iktidarda olduğu dönemde, 2000 yılına kadar ve 2004 yılından sonra İran Meclisi'nde de çoğunlukta olmuşlardır. İran Meclisi'nin Eylül 2004'te Hatemi hükümetinin iradesi aleyhine yasal düzenleme yaparak Türk şirketlerinin (TAV ve Turkcell) işletme haklarını elinden almıştır. Bu yüzden Hatemi'nin planlanmış Türkiye ziyaretini iptal etmesi, İran'daki siyasal çekişmelerin iki ülke arasındaki ilişkilere olumsuz tesir etmesinin en bariz örneğidir.

Keza, Türkiye'deki siyasal çekişmeler de iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Türkiye'de İslamcı ve liberal kesimler İran ile iyi ilişkilerin kurulmasına olumlu bakarken, Kemalistler ve milliyetçiler İran'a daha mesafeli yaklaşmışlardır. İran'ın uzun yıllar sürdürdüğü rejim ihracı politikası, Türkiye'deki radikal İslamcılarını desteklemesi ve onların işledikleri aydın cinayetleri ile İran'ın PKK'ya karşı yeterli işbirliği yapmamış olması Türkiye'de İran'a karşı olumsuz bakışı güçlendirmiştir. Türkiye'de bürokrasinin dahi İran'a bakışı farklılaşmış, güvenlik bürokrasisi İran'a yönelik olarak olumsuz bir tavır takınırken, dışişleri bürokrasisi daha yapıcı olmuş ve iki ülke arasında diyalog mekanizmalarının işlemlerini sağlamıştır.

Hatemi yönetimi Türkiye'de ve İran'daki siyasi çekişmelerin iki ülke arasındaki ilişkileri menfi şekilde etkilediğini fark etmiş ve Türkiye politikasını buna göre şekillendirmeye çalışmıştır. Hatemi iki ülke arasındaki ilişkilerin hükümetlerden bağımsız, hükümet değişikliklerinden etkilenmeyecek şekilde kurulmasına gayret etmiştir. Bu amaçla öncelikle aldığı bir takım tedbirlerle Türkiye'nin güvenini tekrar kazanmaya ve daha etkin işbirliği mekanizmaları geliştirmeye çalışmıştır. Nitekim bu çalışmalar bir süre sonra sonuç vermeye başlamıştır. MGK Sekreteri Tuncer Kılınç'ın Mart 2002'de İran ile iyi ilişkiler kurulması gerektiği mealindeki konuşması güvenlik bürokrasisinin İran'a bakışının değişmeye başladığının göstergesi olmuştur. Keza göreve geldiği ilk dönemlerde Hatemi'nin İran'a davetlerini, İran'ın PKK'yı ve İslamcı teröristleri desteklediği gerekçesiyle reddeden Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer'in iki defa (resmi gezi - Haziran 2002 ve D-8 Zirvesi için - Şubat 2004) Tahran'a

gitmiştir. Bu durum Hatemi döneminde Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin ne kadar ilerlediğinin en büyük delilidir.

Hatemi'nin Türkiye politikasının ikinci unsuru ekonomik ilişkilerin artırılması olmuştur. Bu amaçla İran, Türkiye ile imzaladığı doğalgaz anlaşmasının bir an önce uygulamaya geçmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. Bununla yetinilmemiş İran enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya transfer edilmesi için projeler geliştirilmiştir. İki ülke arasında düzenli olarak toplanan Karma Ekonomi Komisyonu ve Karma Ulaşım Komisyonuna ilaveten 2001 yılında Türk – İran İş Konseyi kurulmuştur. Gümrüklerde ve vergilendirme yöntemlerinde ortak düzenlemelere gidilmiş, Türkiye ve İran arasında karşılıklı olarak yatırımlar teşvik edilmiştir. Bu politikaların sonucunda Hatemi'nin işbaşına geldiği 1997 yılında Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmi 953 milyon dolardan 2005 yılına kadar 4.382 milyon dolara çıkmıştır.

Türkiye ve İran'ın bölgedeki diğer ülkelerle ve ABD ile ilişkileri de Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri değişik şekillerde ve seviyelerde etkilemiştir. Türkiye'nin ABD ve İsrail ile yakın ilişkileri uzun yıllar Türkiye'nin İran ile ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Türkiye, İran ile çok yakın ilişkiye girerek Amerika'nın tepkisini çekmek istememiştir. Buna mukabil İran, Türkiye'nin ABD ve İsrail ile işbirliğini kendisine karşı bir ittifak olarak görmüş ve Türkiye'yi bu yüzden uzun yıllar eleştirmiştir. Hatta iki ülke arasında çıkan krizler ve gerginlikler, İran liderleri tarafından Amerikan ve Siyonist oyunları ve propagandaları olarak görülmüştür. Hatemi'nin çatışmadan kaçınan uzlaşmacı dış politika anlayışı çerçevesinde Türkiye'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerinin İran'la ilişkilerini olumsuz etkilememesi için İran, zamanla, Türkiye'yi İsrail ile ilişkileri nedeniyle eleştirmekten zamanla vazgeçmiştir. Türkiye'nin, ABD'nin Irak'a savaş açmasını engellemeye çalışması ve Amerikan askerlerinin kendi toprakları üzerinden Irak'a geçmesine izin vermemesi, Türk dış politikasının Amerika'ya endeksli olmadığını göstermiştir. Bu sayede İran'ın Türkiye'ye duyduğu güven artmıştır. Diğer taraftan, 2002 yılından itibaren Bush yönetiminin Ortadoğu politikası İran'daki tehdit algılamasını artırmış ve İran'ın Türkiye ile ilişkilerine daha büyük önem vermesine neden olmuştur.

İran’da Hatemi’nin görev süresinin dolması üzerine 2005 yılında yapılan seçimleri radikal aday Mahmud Ahmedinecad kazanmıştır. Ahmedinecad’ın İran dış politikasına yeniden getirdiği radikalizme karşılık Türkiye – İran ilişkileri neredeyse sorunsuz ilerlemektedir. Ahmedinecad’ın Ağustos 2008’de Türkiye’ye resmi bir ziyaret düzenlemesi ve Türkiye’den İran’a yapılan üst düzey ziyaretler iki ülke arasında ilişkilerin iyi gittiğini göstermektedir. İç ve dış siyaset yaklaşımları Hatemi’nin zıddı denilebilecek kadar farklı olan Ahmedinecad döneminde de iki ülke ilişkilerinin iyi bir şekilde seyretmesi, Hatemi’nin Türkiye’ye yönelik olarak ikili ilişkilere “hükümetlerin değişmesi ile değişmeyecek bir temel atma” yaklaşımının başarılı olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Akşin, A., **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, TTK, 1991.

Algar, H., **Islam and Revolution: Writings and Declarations of Imam Khomeini**, Berkeley, Mizan Press, 1981.

Altunışık, M.B., **Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik**, İstanbul, Boyut Yayınları, 1999.

Amnesty International, **Law and Human Rights in the Islamic Republic of Iran**, London, Amnesty International Pub., 1980.

Amuzegar, Jahangir, "Khatami: a Folk Hero in Search of Relevance," **Middle East Policy**, cilt 11, no.2 Summer 2004.

Aras, Bülent, "Türk-İran İlişkileri: Değişim ve süreklilik" **Avrasya Dosyası**, cilt12, sayı 2 Ağustos2006

Aydemir, Ş.S., **Makedonya'dan Orta Asya'ya: Enver Paşa**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1972, cilt III.

Balbay, Mustafa, "İran'ı kucaklamak gerekiyor", **İran Raporu**, sayı 2, Cumhuriyet kitapları, Nisan 2006

Barthold, V.V., **Turkistan: Down to the Mongol Invasion**, Londra, Munshiram, 1968.

Bingöl, Yılmaz, "Türk-İran İslam Kültürü", **Avrasya Dosyası**, cilt10, sayı 3 Sobbahar1999

Demirtepe, M. Turgut, "Tahran'da değişim Süreci", **Avrasya Dosyası**, cilt10, sayı 3 Sobbahar1999

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **İran Ülke Bülteni**, Mart 2008.

Djafar-Pour, **Nadir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Aralık 1977.

Düstur, Üçüncü Tertip, c.7.

Geneive, Abdo, "The fragility of Khatami's Revolution," **The Washington Quarterly**, cilt 23, no.4 Güz 2000.

Gönlübol M. ve Ö. Kürkçüoğlu, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, c.1, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1987.

Gündoğan, Ünal, "Islamist Iran and Turkey, 1979-89: State Pragmatism and Ideological Influences," **Middle East Review of International Affairs**, cilt 7, no.1 Mart 2003.

Heribert Busse, **History of Persia Under Qajar Rule**, New York, Columbia University Press, 1972.

Hoseyni, H.R., "Rişehaye Şekl Giriye Menafeı Melli Dar Diplomasi Ve Revabete Beynelmelel," **Iran-ı Emruz**, Haziran 2008.

Keddie, N., **An Islamic Response to Imperialism, Political and Religious Writings of Jamaladdin al-Afghani**, Berkeley, University of California Press, 1968.

Lenczowski, G., **Russia and the West in Iran, 1918-1948, A Study in Big-Power Rivalry**, New York, Cornell University Press, 1949.

Midhat, A., **Hatırat-ı Midhat Paşa**, İstanbul, [yayınevi yok] 1325

Minorsky, V.F., "Persia: Religion and History," **Iranica; Twenty Articles**, Tahran [yayınevi yok], 1964.

Moin, Baqer, **Son Devrimci: Ayetullah Humeyni**, İstanbul Elips Yayıncılık, 2005.

Nasiri, M.R., **Nasireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1897)**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1977.

Olson, R. **Türkiye-İran İlişkileri, 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik**, İstanbul, Babil Yayıncılık, 2005.

Oran, Baskın (der), **Türk Dış Politikası**, c.2 (1980-2001), İstanbul, İletişim Yayınları, 2006

Özcan, Nihat Ali, "İran'ın Türkiye Politikasında PKK", **Avrasya Dosyası**, cilt10, sayı 3 Sonbahar1999

Razzagi, H., & M. Armin, **Bimha ve Omidha**, Tahran, Hamshahri Yay., 1999.

Saray, M., **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler, 1775-1875**, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.

Saray, Mehmet **Türk-İran İlişkileri**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Schahgaldian, Nikola B., **The Iranian Military under the Islamic Republic**, Santa Monica: RAND, 1987.

Shaw, E.J. **History of the Ottoman Empire and modern Turkey(1808-1975)**. Mahmut Ramazanzade(çev.). Meshhed: Astane godse Razavi yayınları, 1991.

Sinkaya, Bayram, "Devrimden Günümüze İran Dış Politikası'nın Dönüşümü", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, cilt 247, sayı 5-6 Nisan ve Mayıs 2005.

Sinkaya, Bayram, **Conflict and Cooperation in Turkey – Iran Relations; 1989-2001**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Smith, Patrick L., "The Indigenous and the Imported: Khatami's Iran," **The Washington Quarterly**, cilt 23, no.2 Bahar 2000.

Soysal, İ., **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Ankara, TTK, 1983, c.I.

Şakıbapour, E., **Berkhorde Endişeha**, Tahran, Eşragi, 1970.

Yans, K., **IV Murat Devrinde Osmanlı Safevi Münasebetleri**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Aralık 1997.

GAZETELER

"Gücünüz Yetmez!," **Milliyet**, 13/02/2001.

"5 Robot Resim Çizildi," **Cumhuriyet**, 24/10/1999.

"ABD: İran Seçeneğinden Vazgeçin," **Milliyet**, 13/01/1998.

"Aklını Başına Al Durum Çok Vahim," **Hürriyet**, 13/01/2003.

"ANASOL - D Dışta Rahatlıyor," **Milliyet**, 28/07/1997.

"Ankara Büyükelçisi Devletabadi: İran, Kongra-Gel'i Terörist İlan Edecek," **Cumhuriyet**, 21/07/2004.

"Ankara: Nota Değil Uyarı: Ankara'dan Tahran'a Uyarı," **Cumhuriyet**, 14/08/2001.

"Ankara'da Tek Başına: İran Çözüm Önerdi," **Yeni Gündem**, 15/02/2001.

"Askerin sabrı taşı," **Akşam**, 20/05/2000.

"Askerler Bırakılıyor," **Cumhuriyet**, 28/07/1999.

- “Askerler Bırakılıyor,” **Hürriyet**, 06/08/1999.
- “Askerlerimiz 18 Gün Sonra Serbest,” **Hürriyet**, 10/08/1999.
- “Askerlerin Bugün İadesi Bekleniyor,” **Milliyet**, 28/07/1999.
- “Atina, Haçlı Seferi İstiyor,” **Milliyet**, 14/09/1998.
- “Bakan Güler, İran Gazının Fiyatını İndirmekte Kararlı,” **Zaman**, 29/02/2004.
- “Bir Paşa Molladan Yana Olabilir Mi?” **Hürriyet**, 16/03/2002.
- “Bomba yapmayı İran öğretti,” **Milliyet**, 13/06/2000.
- “Bombaları biz koyduk,” **Milliyet**, 19/05/2000.
- “Bombardıman Cevapsız Kalmayacak,” **Hürriyet**, 21/07/1999.
- “Bölgemizde Yeni Bir Çatışma İstemiyoruz,” **Hürriyet**, 09/02/2005.
- “Cem, İtalyan ve İran Meslekdaşlarıyla Görüştü,” **Hürriyet**, 31/07/1999.
- “Cem’den İran’a Terör Mektubu,” **Hürriyet**, 19/05/2000.
- “Çarşaf Jesti: İran’dan Çarşafsız Ziyaret,” **Milliyet**, 26/09/2004.
- “Çok Mahcubum Gelemiyorum,” **Hürriyet**, 27/09/2004.
- “D-8’de İran Türkiye Zirvesi,” **Hürriyet**, 10/06/1997.
- “Demirel: Hatemi İle Bizzat Konuşurum,” **Hürriyet**, 31/07/1999.
- “Demirel’den Barış Girişimi,” **Türkiye**, 27/07/1999.
- “Demirel’in diyemediği laf,” **Sabah**, 12/05/1998.
- “Demirel’den Hatemi’ye İsrail Resti,” **Milliyet**, 12/05/1998.
- “Demirel’e İran Mektubu,” **Radikal**, 30/10/1999.
- “Demirel’in Önerisine Rusya’dan Destek,” **Akşam**, 17/01/2000.
- “Dışişleri kanıt bekliyor,” **Akşam**, 20/05/2000.
- “Doğalgaz Girişimi,” **Zaman**, 13/06/2001; “İran’la İlişkiler Gelişiyor,” **Zaman**, 26/06/2001.
- “Doğalgaz, İki Ülkeyi Yakınlaştırdı,” **Cumhuriyet**, 13/12/2001.
- “Ecevit Tahran’a 'Çattı',” **Radikal**, 26/07/1999.

- “Ecevit, İran'a Sert Çıktı,” **Milliyet**, 10/05/1999.
- “Ecevit; İranla ilgili kanıt var,” **Milliyet**, 18/05/2000.
- “ECO İstanbul Bildirisi,” **Radikal**, 14/10/2002.
- “Eminzade: Pkk Konusu Kapanmıştır,” **Zaman**, 06/02/1999.
- “Emniyet Behbahani’yi Önemsemiyor,” **Cumhuriyet**, 08/06/2000.
- “Enerjide İki Önemli Gelişme,” **Milliyet**, 31/07/2001.
- “Erdoğan 5.5 Saat Fazla Kaldı, İran Doğalgazı İndirmedi,” **Hürriyet**, 30/07/2004.
- “Erdoğan’ın Yerine Tahran’a Gidiyor,” **Hürriyet**, 21/09/2003.
- “Erdoğan'dan İran'a Havaalanı Sitemi,” **Milliyet**, 05/06/2004.
- “Fotoğraftaki Türk’ü Bulun: Anıtkabir Yerine Konya Ziyareti!” **Milliyet**, 26/04/2003.
- “Fransa Apo’yu Sorguladı,” **Zaman**, 10/12/1998.
- “Geç Ama Güç Değil,” **Radikal**, 18/06/2002.
- “Gerekirse yine indiririz,” **Milliyet**, 02/11/2000.
- “Gözler Yine İran'da,” **Radikal**, 27/01/2001.
- “Gül: Silahsız Çözüm İçin Hala Umut Var,” **Milliyet**, 13/01/2003.
- “Gürbulak’ı Açan Erdoğan, Farsça Teşekkür Etti: ‘Gürbulak Sınır Kapısı’nı Devlet Yapsaydı 10 Yılda Bitiremezdi’,” **Zaman**, 31/05/2003.
- “Güvenliğiniz Güvenliğimizdir,” **Hürriyet**, 12/01/2004.
- “Harrazi: Türkiye İle İşbirliğine Hazırız,” **Türkiye**, 20/01/2000.
- “Harrazi'ye PKK Uyarısı,” **Hürriyet**, 18/01/2000.
- “Hatemi de Rahatsız,” **Zaman**, 29/09/1998.
- “Hatemi Sezer’e Kırgın,” **Sabah**, 11/06/2000.
- “Hatemi'den Demirel'e Mesaj,” **Hürriyet**, 01/09/1999.
- “Hatemi'den Sezer'e PKK Sözü,” **Akşam**, 18/02/2004.
- “Hatemi-Gül Görüşmesi; İran Türkiye'ye 'Güvence' Verdi,” **Cumhuriyet**, 12/01/2004.

- “Herkesin Merak Ettiği Sorular,” **Hürriyet**, 13/03/2002.
- “İrak’ta Gecikmeden Seçim,” **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25/12/2004.
- “İKÖ’ye Mükemmel Zamanlama (!),” **Aksiyon**, 13/12/1997.
- “Demirel erken döndü,” **Milliyet**, 11/12/1997.
- “İlişkiler İyileşme Yolunda,” **Zaman**, 11/08/1999.
- “İran Ağlıyor,” **Türkiye**, 27/12/2003.
- “İran Akıllanıyor,” **Hürriyet**, 28/07/1999.
- “İran Askerlerimizi Yargılayıp Verecek,” **Hürriyet**, 30/07/1999.
- “İran Basını Geriyor,” **Yeni Şafak**, 29/07/1999.
- “İran da Cemil Bayık’ı Aramaya Başladı!” **Milliyet**, 11/04/2002.
- “İran dışişleri bakanının Türkiye başbakanının sorumsuz sözlerine cevabı,” **Hamshahri**, 12/05/1999.
- “İran Dışişleri’nden İyi Niyet Mesajı,” **Gündüz**, 05/08/1999.
- “İran Doğal Gazında ABD’yi İkna Ettik,” **Zaman**, 30/04/1999.
- “İran Doğalgaz İhalesi Karıştı,” **Hürriyet**, 01/02/1999.
- “İran Doğalgazı 'Kriz'li,” **Radikal**, 06/01/2000.
- “İran Düşmanını (!) Buldu,” **Hürriyet**, 21/07/1999.
- “İran Gazı 2001’de Geliyor,” **Hürriyet**, 18/11/1999.
- “İran Gerilimi Tırmandırıyor,” **Cumhuriyet**, 24/07/1999.
- “İran Güvence Verdi,” **Posta**, 31/01/1999.
- “İran Haddini Aştı,” **Hürriyet**, 27/10/1999.
- “İran ile ticaret cesaret ister!” **Zaman**, 19/06/2000.
- “İran İle Türkiye Güven Tazeledi,” **Akşam**, 17/06/1998.
- “İran Petrol Bakanı Botaş Heyeti İle Görüştü,” **Cumhuriyet**, 13/01/2000.
- “İran Tırmandırıyor,” **Cumhuriyet**, 14/05/1999.
- “İran Türkiye’yi Tehdit Etti,” **Milliyet**, 28/05/1997.

- “İran Uyardı: Gazınızı Alın,” **Akşam**, 10/07/2001.
- “İran, ‘Hazır Değilim’ Dedi Doğalgaz Krizi Çözüldü,” **Hürriyet**, 31/07/2001.
- “İran, Bayık ve Ataç’ı Yakaladı,” **Hürriyet**, 04/04/2002.
- “İran, Türkiye'ye Kafa Tutuyor,” **Milliyet**, 29/05/1997.
- “İran: Elçi Krizi Bitsin,” **Milliyet**, 16/09/1997; “İran'la Normale Dönüş,” **Milliyet**, 23/09/1997.
- “İran: PKK Terör Örgütü,” **Cumhuriyet**, 03/04/2002.
- “İran: PKK Terörist,” **Hürriyet**, 30/07/2004.
- “İran: Türkiye'ye Güveniyoruz,” **Hürriyet**, 19/10/1997.
- “İran; Hizbullahçı öldürüyorlar,” **Milliyet**, 13/06/2000.
- “İran’da 10 PKK kampı var,” **Milliyet**, 28/07/1999.
- “İran’dan Tehdit,” **Hürriyet**, 01/08/1999.
- “İran’ın Soğuğu Bizi Dondurdu,” **Star**, 22/12/2004.
- “İran’ın Terörden Aklanma Fırsatı!” **Milliyet**, 04/04/2002.
- “İran’la Gümrükler Karşılıklı İnecek,” **Hürriyet**, 03/05/2005.
- “İran’la İlişkilerde zorlu dönemeç,” **Cumhuriyet**, 19/05/2000.
- “İran'a 2 Terör Dosyası,” **Yeni Şafak**, 08/05/2001.
- “İran'a Gizli Doğalgaz Mektubu,” **Hürriyet**, 11/11/1999.
- “İran'a Kilitlendik,” **Star**, 11/05/1999.
- “İran'a Sert Uyarı,” **Hürriyet**, 07/06/1997.
- “İran'dan Doğalgaz Tavizi,” **Radikal**, 06/02/1999.
- “İran'dan Elçi Misillemesi,” **Hürriyet**, 14/05/1999.
- “İran'dan KADEK Pazarlığı: Doğalgazı Bizden Alın,” **Hürriyet**, 09/12/2003.
- “İran'dan PKK'yı Vur Emri,” **Hürriyet**, 12/06/1997.
- “İran'dan TBMM'ye Sürpriz Mektup,” **Hürriyet**, 23/07/1998.
- “İran’ın Pahalı Doğalgazına Gecikmeli Tören,” **Hürriyet**, 23/01/2002.

- “İran'ın Yeni Elçisi,” **Hürriyet**, 14/03/1998.
- “İran'la Irak Dayanışması,” **Radikal**, 11/01/2004.
- “İran'la İlişkilerde Kara Bulutlar Dağılıyor,” **Radikal**, 06/08/1998.
- “İran'la İpler Gerildi,” **Radikal**, 20/07/1999.
- “İran'la Mutabakat İmzası,” **Hürriyet**, 19/01/2000.
- “İran'la Yeni Dönem,” **Sabah**, 07/09/1997.
- “İran'la Yine Bozuştuk,” **Star**, 16/05/1999.
- “İranlı Bakana Soğuk Duş,” **Milliyet**, 11/09/1998.
- “İranlı General Gül'e Takıldı: İranlı Generale Veto,” **Milliyet**, 18/06/2003.
- “İstikrar Bozulursa Biz de Konuşuruz,” **Milliyet**, 07/04/2003.
- “İşte İran'ın Sabıka Dosyası,” **Sabah**, 05/04/2002.
- “KADEK Talebine Net Yanıt Vermedi,” **Hürriyet**, 04/10/2003.
- “Kendi Düşüncemi Seslendirdim,” **Hürriyet**, 09/03/2002.
- “Kendine Gel Molla,” **Hürriyet**, 19/07/1999.
- “Kırmızı Hat' Teklifi,” **Akşam**, 18/06/2002.
- “Komutanlarla Görüşüyorum,” **Milliyet**, 23/03/2002.
- “Krizsavar Gül : Türkiye, ABD İçin Arabulucu,” **Halka ve Olaylara Tercüman**, 07/04/2003.
- “Laikliği Fazla Kaçırınız,” **Radikal**, 17/09/1998.
- “Meclis'e Kızdı Geziyi Erteleli: Molla Engel Oldu,” **Milliyet**, 27/09/2004.
- “Mermiler İran Kaynaklı,” **Milliyet**, 16/02/2000,
- “Merve Kavakçı,” <http://abchinus.blogspot.com/2006/07/merve-kavakci.html>.
- “MGK Paşası AB'ye Karşı,” **Radikal**, 08/03/2002.
- “MİT-İran İşbirliği,” **Sağduyu**, 24/02/1999.
- “Mollanın Gözü Korktu,” **Milliyet**, 27/08/2003.
- “Ordu Zirvesinden İki Değişik Görüş: Ordu Zirvesinden İki Farklı Ses,” **Hürriyet**, 08/03/2002.

- “PKK’yı Benimsemiyoruz,” **Cumhuriyet**, 20/01/2000.
- “PKK'ya ‘Terörist Örgüt’ Diyemedi,” **Hürriyet**, 18/02/2004.
- “PKK'yı Hiçbir Zaman Desteklemedik,” **Cumhuriyet**, 02/06/1999.
- “Resmen İstedik,” **Hürriyet**, 02/04/2002.
- “Sakın, İran'a Gitme!” **Milliyet**, 16/09/2003.
- “Sezer'in İran'a PKK Şartı,” **Hürriyet**, 24/08/2004.
- “Sezer'den İran'a Sıcak Mesaj: İran'a Sıcak Mesaj,” **Yeni Şafak**, 18/06/2002.
- “Sıfır Hatayla Vururuz,” **Hürriyet**, 27/07/1999.
- “Sıra İran'a Geldi,” **Star**, 18/06/1999.
- “Siz Girerseniz Biz De Gireliz’,” **Akşam**, 07/04/2003.
- “Son Dakika Sürprizi: ABD Son Anda Uyardı,” **Milliyet**, 28/07/2004.
- “Şam'dan Geri Adım,” **Cumhuriyet**, 10/10/1998.
- “Tahran Gerilimi Tırmandırıyor,” **Cumhuriyet**, 22/07/1999.
- “Tahran gerilimi tırmandırıyor,” **Cumhuriyet**, 23/05/2000.
- “Tahran İlişkilerin Zayıflığından Yakındı,” **Cumhuriyet**, 31/01/1999.
- “Tahran Tırmandırıyor,” **Milliyet**, 22/08/2001.
- “Tahran’a 5 Dosya,” **Hürriyet**, 27/07/2004.
- “Tahran’dan Ankara’ya üç mektup,” **Cumhuriyet**, 11/05/2000.
- “Tahran’la Yumuşama,” **Milliyet**, 20/09/2000.
- “Tahran'a Nota: Türkiye'den İran'a Azerbaycan Notası,” **Hürriyet**, 13/08/2001.
- “Tahran'a PKK Dosyası,” **Cumhuriyet**, 21/07/1999.
- “Tahran'a PKK İçin Üç Mesaj,” **Milliyet**, 06/12/1998.
- “Tahran'a Sandviç Operasyonu Baskısı,” **Cumhuriyet**, 02/07/1999.
- “Tahran'dan Yumuşama Mesajı,” **Hürriyet**, 11/06/1997.
- “Tahran'ın Merve Açıklaması,” **Radikal**, 19/05/1999.
- “Tahran'la İttifak Arayışı,” **Radikal**, 11/08/1999.

- “Tahran'la Kriz Aşıldı,” **Milliyet**, 14/08/1999.
- “Tahran'la Sınırdaki Asker Pazarlığı,” **Cumhuriyet**, 25/07/1999.
- “Tahran'la Sınırlı Uzlaşma,” **Cumhuriyet**, 13/08/1999.
- “Tantan'dan İran'a 163 Sayfalık Terör Dosyası,” **Hürriyet**, 07/05/2001.
- “TAV, Humeyni Havaalanı'nı Geri Alıyor,” **Zaman**, 15/07/2004.
- “Tek Pürüz Afganistan,” **Radikal**, 07/11/2001.
- “Trenle Tahran'a Yolculuk Başlıyor,” **Hürriyet**, 14/02/2001.
- “Türk Dışişleri Bakanlığının Kudüs gecesi itirazına İran Büyükelçisinin tepkisi,” **Hamshahri**, 05/02/1997.
- “Türk Jetleri İran Uçağını İndirdi,” **Milliyet**, 01/11/2000.
- “Türk uçaklarının İran topraklarını bombalamasının ardından İran Türkiye'yi uyardı,” **Hamshahri**, 19/05/1999.
- “Türkiye Büyükelçisinin İran Dışişleri Bakanlığına çağırılması,” **Hamshahri**, 13/05/1999.
- “Türkiye Ve İran Kürt Devletine Karşı: İran'la Kaygılar Ortak,” **Yeni Şafak**, 07/04/2003.
- “Türkiye, Bayık'ın Peşinde,” **Radikal**, 04/04/2002.
- “Türkiye'den İşbirliği Önerisi,” **Cumhuriyet**, 29/07/1999.
- “Türkiye'nin Rejimi Türk Halkını İlgilendirir,” **Hürriyet**, 07/10/1997.
- “Uçağı F-16'lar indirmedim!” **Sabah**, 02/11/2000.
- “US ends its opposition to Iran Gas Pipeline,” **New York Times**, 27/07/1997.
- “Ülkenize Hoş Geldiniz,” **Cumhuriyet**, 30/07/2004.
- “Voroude Seg ve bahejab mamno'e,” <http://bibimonavvar.wordpress.com>, 28/01/2009.
- “Washington Yumuşamıyor,” **Cumhuriyet**, 02/01/1998.
- “Yalanları Belgelendi,” **Star**, 21/07/1999.
- Akyol, Taha, “İran'da Değişim,” **Milliyet**, 20/06/2002.
- Atay, Zafer, “İki Ziyaret,” **Dünya**, 19/02/2001.

- Bila, Fikret, "İki Asker," **Milliyet**, 03/08/1999.
- Çölaşan, Emin, "İran Komedisi," **Hürriyet**, 23/01/2002.
- Doğru, Necati, "Amerikanofiller mi? Rusofiller mi?" **Sabah**, 13/01/2000.
- Ekşi, Oktay, "Hani Nerde O İran?" **Hürriyet**, 15/02/2001.
- Ekşi, Oktay, "Papatya Falı," **Hürriyet**, 02/04/2002.
- Er, Rahim, "Elçin Cem'in Başörtüsü," **Türkiye**, 16/02/2001.
- Ettelaat**, 26/02/2000.
- Güçlü, Faruk, "Komşumuz İran," **Hürses**, 13/05/1999.
- Gürcanlı, Zeynep, "Hatemi'den Mektup Var," **Star**, 01/11/2000.
- Gürcanlı, Zeynep, "İran Atatürk'ü Tanıyor," **Star**, 14/02/2001.
- Gürcanlı, Zeynep, "İran'dan PKK Jesti Beklentisi," **Star**, 28/07/2004.
- Gürcanlı, Zeynep, "İran'la Yeni Dönem," **Star**, 12/02/2001.
- Gürcanlı, Zeynep, "Tam Barıştıyorduk Ki..." **Star**, 29/08/2001.
- Hamshahri**, 19/01/2000.
- Hamshahri**, 26/02/2000.
- İdiz, Semih "Kışlalı Cinayeti Ve İran Boyutu," **Star**, 26/10/1999.
- İdiz, Semih, "Zorda Kalan Mollalar Merve'yi Kullanıyor," **Star**, 10/05/1999.
- Karaalioğlu, Mustafa, "İran Doğalgazında ABD'nin Tavrı, Türkiye'nin Hesabı," **Yeni Şafak**, 29/07/2004.
- Kılıç, Altemur, "Suriye'den Kosova'ya," **Türkiye**, 12/10/1998.
- Kohen, Sami, "İran'la İlişkiler İnışli - Çıkışlı..." **Milliyet**, 12/05/1999.
- Kohen, Sami, "Kafa Karıştıran Senaryolar ..." **Milliyet**, 08/06/2000.
- Kohen, Sami, "Kim Daha Kazançlı?," **Milliyet**, 31/07/2004.
- Mengi, Güngör, "Tahran Gösterisi," **Vatan**, 29/05/2003.
- Özkan, Tuncay, "Hizbullah Liderine İran'dan Pasaport," **Milliyet**, 12/11/2001.
- Öztürk, Saygı, "Hizbullah Vahşeti'ni İki Bakan Baş Başa Konuşacak," **Star**, 07/05/2001.

Öztürk, Saygı, "Türkiye İle İnan Arasında, Sözde 'Yeni Dönem' Başlıyor," **Star**, 10/05/2001.

Sami Kohen, "Karşılıklı "Monolog"," **Milliyet**, 10/01/1998.

Sarıkaya, Muharrem, "Türkiye İle İnan Arasında Balayı," **Sabah**, 09/02/2003.

Sirmen, Ali, "Hatemi Ne Yapabilir?" **Milliyet**, 29/05/1997.

Ünür, Eser, "İnan'ın PKK'ya desteği devam ediyor," **Star**, 06/06/2000.

ÖZET

Bu tezde Türkiye – İran ilişkilerinin kritik olduğu bir dönemde İran’da Cumhurbaşkanı olan Hatemi’nin politikalarının İran ile Türkiye arasındaki ilişkileri nasıl etkilediği araştırılmıştır. Tezde Hatemi’nin komşularla çatışmadan uzak durma ve iyi ilişkiler kurma politikasının Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri olumlu şekilde etkilediği iddia edilmektedir. Nitekim Hatemi’nin cumhurbaşkanı olduğu 1997 yılında büyük bir bunalımın içinde olan Türkiye ve İran ilişkilerinde problemlerin çoğu Hatemi döneminde çözülmüştür. Hatemi’nin cumhurbaşkanlığı görevinden ayrıldığı 2005 yılından sonra da Türkiye - İran ilişkileri iyi bir seyir izlemiştir. Bu Hatemi’nin Türkiye’ye yönelik olarak ikili ilişkilerin “hükümetlerden bağımsız ilerlemesini sağlayacak bir temel oluşturma” politikasının başarılı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kavramlar: Türkiye – İran ilişkileri, Hatemi, Siyaset, Güvenlik, Ekonomi

ABSTRACT

Khatami became the Iranian president at a time when Turkey – Iran relations were passing through a critical period. In this context, this thesis addresses the impact of Khatami's policies on Turkey – Iran relations. It is argued that his détente policy with neighboring countries contributed much to the improvement of the Turkish – Iranian relations. Consequently, many of the problems inherited from the previous administrations regarding the relations between Turkey and Iran settled under Khatami's two-term presidency (1997-2005). The smooth working of Turkey – Iran relations since Khatami's two-term presidency proves the success of his policy toward Turkey, which is laying the foundations for the development of bilateral relations independently from the governments.

Key words: Turkey – Iran relations, Khatami, Politics, Security, Economy

EKLER

T.C. Resmî Gazete

Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğünce Yayınlanır		
Kuruluşu : 7 Ekim 1920	10 Aralık 1998 PERŞEMBE	Sayı : 23549

YÜRÜTME VE İDARE BÖLÜMÜ

Milletlerarası Andlaşma

Karar Sayısı : 98/12083

10 Haziran 1998 tarihinde Tahran'da imzalanan ekli "Türkiye Cumhuriyeti-İran İslam Cumhuriyeti Karma Ekonomik Komisyonu 14. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı"nın onaylanması; Dışişleri Bakanlığı'nın 12/11/1998 tarihli ve İEGY-II-5792 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 üncü ve 5 inci maddelerine göre, Bakanlar Kurulu'nca 20/11/1998 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Süleyman DEMİREL
CUMHURBAŞKANI

Mesut YILMAZ Başbakan			
B. ECEVİT Devlet Bak. ve Başb. Yrd.	İ. SEZGİN Millî Sav. Bak. ve Başb. Yrd.	G. TANER Devlet Bakanı	H. ÖZKAN Devlet Bakanı
Y. SEÇKİNER Devlet Bakanı	İ. SAYGIN Devlet Bakanı	Prof. Dr. H. S. TÜRK Devlet Bakanı	Prof. Dr. S. YILDIRIM Devlet Bakanı
R. SERDAROĞLU Devlet Bakanı	M. GÜRDERE Devlet Bakanı	Prof. Dr. Ş. GÜREL Devlet Bakanı	Prof. Dr. A. ANDİCAN Devlet Bakanı
Dr. İ. ÇELEBİ Devlet Bakanı	M. YILMAZ Devlet Bakanı	Y. AKTUNA Devlet Bakanı	B. KARA Devlet Bakanı
C. KAVAK Devlet Bakanı	R. K. YÜCELEN Devlet Bakanı	H. GEMİCİ Devlet Bakanı	Y. AKTUNA Devlet Bakanı V.
H. DENİZKURDU Adalet Bakanı	K. AKTAŞ İçişleri Bakanı	İ. CEM Dışişleri Bakanı	Z. TEMİZEL Maliye Bakanı
H. ULUĞBAY Millî Eğitim Bakanı	Y. TOPÇU Bayındırlık ve İskân Bakanı	H. İ. ÖZSOY Sağlık Bakanı	A. A. DENİZOLGUN Ulaştırma Bakanı
M. TAŞAR Tarım ve Köyişleri Bakanı	Prof. Dr. N. ÇAĞAN Çalışma ve Sos. Güv. Bakanı	Y. EREZ Sanayi ve Ticaret Bakanı	
M. C. ERSÜMER Enerji ve Tabii Kay. Bakanı	İ. TALAY Kültür Bakanı	İ. GÜRDAL Turizm Bakanı	
E. TARANOĞLU Orman Bakanı		Dr. İ. AYKUT Çevre Bakanı	

Yürütme ve İdare Bölümü Sayfa : 1

**Türkiye Cumhuriyeti-İran İslam Cumhuriyeti Karma
Ekonomik Komisyonu 14. Dönem Toplantısı
Mutabakat Zaptı**

İran İslam Cumhuriyeti Yol ve Ulaştırma Bakanı Sayın Mahmoud Hojjati'nin daveti üzerine, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Sayın Rıfat Serdaroğlu, üst düzey bir ekonomik heyetin başkanı olarak 7-11 Haziran 1998 (17-21 Khordad 1377) tarihlerinde İran İslam Cumhuriyeti'ni ziyaret etmiştir.

Devlet Bakanı Sayın Rıfat Serdaroğlu, İran İslam Cumhuriyeti'nde bulunduğu süre içerisinde, İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Seyed Mohammad Khatami tarafından kabul edilmiş ve Petrol Bakanı Sayın Zanghaneh, Sanayi Bakanı Sayın Shafeie ve Ekonomik İşler ve Maliye Bakanı Sayın Doktor Namazi ile görüşmelerde bulunmuştur.

İki heyet üyeleri sırasıyla EK I ve II'de yer almaktadır.

Devlet Bakanı ve Karma Ekonomik Komisyonun Türk tarafı Eşbaşkanı Sayın Rıfat Serdaroğlu ile Karma Ekonomik Komisyonun İran tarafı Eşbaşkanı Sayın Mahmoud Hojjati dostane bir ortamda yapılan kapsamlı görüşmeler sonucunda önceki anlaşmaları da gözden geçirerek aşağıdaki hususlarda mutabakata varmışlardır:

I- TİCARET VE BANKACILIK, ULAŞTIRMA, GÜMRÜKLER

A) TİCARET VE BANKACILIK

1) Taraflar, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde Karma Ekonomik Komisyonu 13. Dönem Toplantısından itibaren kaydedilen gelişmeleri gözden geçirmişler ve mevcut ticaret hacminin iki ülkenin beklentilerini karşılamadığını ve ülkelerinin ekonomik potansiyelini yansıtmaktan çok uzak olduğunu belirtmişlerdir.

Taraflar, iki ülke arasındaki ikili ticaretin dengeli bir şekilde artırılması ve çeşitlendirilmesi için mümkün olan her türlü çabanın gösterilmesi gerektiği hususunda mutabık kalmışlardır.

Taraflar, Karma Ekonomik Komisyonu 13. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı'nın ayrılmaz bir parçası olarak imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ve İran

İslam Cumhuriyeti arasında İkili Ticareti Geliştirme Faaliyet Programı'na atıfta bulunarak, bu Mutabakat Zaptı'nın imzalanmasından sonraki iki aylık süre içinde 1999 yılı için benzer bir Eylem Planının sonuçlandırılmasını kararlaştırmışlardır.

2) Türk tarafı, Türkiye ve İran İslam Cumhuriyeti arasında 21 Aralık 1996 tarihinde imzalanan Ticaret Anlaşması'nın onay işlemlerinin 1997 yılı Haziran ayında tamamlandığını bildirmiştir. İran tarafı, sözkonusu Anlaşmanın en kısa sürede onaylanacağını belirtmiştir.

3) Taraflar, her iki ülkede düzenlenen ticaret fuarları ve sergilere katılımın yanı sıra, ticaret heyetleri ve ekonomik içerikli ziyaretlerin düzenlenmesi, seminer ve konferanslar tertip edilmesinin önemini vurgulamışlardır.

Bu çerçevede, taraflar, firma ve kuruluşlarını Tahran Uluslararası Fuarı ve İzmir Uluslararası Fuarına katılmaları yönünde teşvik etmeyi kararlaştırmışlardır.

Taraflar, ayrıca iki ülke arasındaki ticari tanıtım faaliyetlerini teşvik etmek amacıyla, önümüzdeki yıllarda özel ticaret fuarları düzenlemeyi kararlaştırmışlardır.

4) Taraflar, Türk Eximbank ile Türk ihracatçılarının önceki alacaklarının ödenmesinden duydukları memnuniyeti ifade etmişlerdir.

5) Türk tarafı, Türk Eximbank'ın 1998 Mart ayından itibaren İran'a yönelik ihracatları kısa vadeli ihracat kredi sigortası programı kapsamına yeniden aldığını bildirmiştir.

6) İran tarafı, 10 Nisan 1997 tarihli Protokolde belirtilen finansman imkanının kullanılmasına ilgi duyduğunu ifade etmiştir.

Türk tarafı, buna karşılık ticari işlemlerde ticari ve politik riskleri kapsayan karşılıklı kısa vadeli ihracat sigorta kredisi oluşturulmasını teminen bir anlaşma taslağı sunmuştur.

Taraflar, bu konularda uygulanabilir ve pratik işbirliği yöntemlerinin bulunmasını teminen temas ve görüşmelere devam etmeyi kararlaştırmışlardır. Bu çerçevede, İran İhracat Garanti Fonu ve Türk Eximbank bilgi ve tecrübe değişimi şeklinde bir ikili işbirliği tesis etmeleri için görevlendirilmişlerdir.

7) Taraflar, iki ülke arasındaki ticareti artırmak için İslam Kalkınma Bankası'nın imkanları çerçevesinde, İslam Kalkınma Bankasının Ulusal

temsilcileri olan Türk Eximbank ve İran İhracatı Geliştirme Bankası arasındaki işbirliğinin önemini vurgulamışlardır. Bu çerçevede, ortak projelerin finansmanında üçüncü ülkelerde işbirliği imkanlarını araştırmayı kararlaştırmışlardır.

8) Taraflar, kuramsal bir çerçevede iki ülkenin firmaları, şirketleri ve işadamları arasında doğrudan ve düzenli temaslar sağlanmasının önemini gözönünde bulundurarak, İran Ticaret, Sanayi ve Madenler Odası ve Türkiye Odalar Birliği (TOBB) arasında Ortak Ticaret Odası kurulması sürecini karşılıklı olarak hızlandırmak hususunda anlaşmışlardır.

9) İran tarafı, İran İslam Cumhuriyeti'nde yeni kurulan Kooperatifler Odası hakkında Türk tarafına bilgi sunmuş ve Türkiye'deki ilgili kuruluşlar ile işbirliğine olan ilgisini vurgulamıştır. Bu çerçevede, Türk tarafı Kooperatifler Odası'na, üzerinde mutabık kalınacak bir tarihte Türkiye'ye bir heyet ziyareti düzenlemesi için davette bulunmuştur. İran tarafı bu ziyareti düzenlemeyi kabul etmiştir.

Sınır Ticareti

Taraflar, ilgili kanun, kural ve yönetmeliklerine uygun olarak ve önceki Karma Ekonomik Komisyon toplantılarında belirtilen amaçlar çerçevesinde iki ülke arasındaki sınır ticaretinin gelişimini gözden geçirmişlerdir.

Taraflar, bu faaliyetlerin dengeli ve karşılıklı yarar çerçevesinde devam etmesini kararlaştırmışlardır.

Ayrıca, bu alanda bilgi değişimi için sağlıklı ve düzenli bir mekanizma kurmak ve sorunsuz ve etkin bir şekilde yürütülmesinin yol ve yöntemlerini araştırmak amacıyla, 1998 yılının ikinci yarısında Ankara'da Ortak Sınır Ticareti Komitesi'nin Birinci Toplantısını düzenlemeyi kararlaştırmışlardır.

B) ULAŞTIRMA VE GÜMRÜKLER

Taraflar, ulaştırmanın ülkeleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin artırılmasında taşıdığı önemi teyit etmişlerdir. Taraflar bu yaklaşım çerçevesinde bu alandaki ilişkilerini karşılıklı yarar temelinde geliştirmeyi kararlaştırmışlardır.

Taraflar, 30 Mayıs-1 Haziran 1998 tarihleri arasında Tahran'da gerçekleştirilen Ulaştırma Uzmanları Teknik Toplantısında yapılan etkili çalışmalar hususundaki memnuniyetlerini ifade etmişler ve belirli ücretler, sınır noktalarındaki altyapı imkanlarının geliştirilmesi, ulaştırma ilişkilerinin daha da geliştirilmesi ve sınır geçişlerinin kolaylaştırılması amacıyla karşılıklı gümrük

idareleri arasında yakın ve uyumlu işbirliği yapılması hususlarını da içeren çeşitli konularda uygun uygulamaları gerçekleştirmek ve ikili ulaştırma ilişkilerini geliştirmek bakımından gerekli tüm tedbirleri almayı kararlaştırmışlardır. Taraflar ayrıca, bu çerçevedeki gelişmeler ile ilgili olarak 7-9 Temmuz 1998 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilecek olan Bakanlar düzeyindeki Ortak Ulaştırma Komisyonu Toplantısına kadar birbirlerini bilgilendirmeyi kararlaştırmışlardır.

Türk tarafı iki ülke gümrük idareleri arasında Ankara'da bir toplantı gerçekleştirilmesine ilişkin resmi davetini İran tarafına iletmiştir. Bu teklif İran tarafınca memnuniyetle karşılanmıştır.

Taraflar ayrıca demiryolu ve hava ulaştırması alanındaki mevcut işbirliğini geliştirmeyi kararlaştırmışlardır.

II) ENERJİ, SINAI, TARIMSAL VE TEKNİK İŞBİRLİĞİ

A) ENERJİ

1) Ham Petrol

Taraflar, Türkiye Petrol Rafinerileri A. Ş. (TÜPRAŞ) ve İran Milli Petrol Şirketi (NIOC) arasındaki mevcut ham petrol alımı anlaşmasının uygulanmasından duydukları memnuniyeti vurgulamışlardır.

2) Doğal Gaz

Taraflar, Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti arasında imzalanan doğal gaz alım satım sözleşmesinden duydukları memnuniyeti vurgulamışlardır. Taraflar ayrıca, düzenli temaslar ve ziyaretler çerçevesinde, gaz işlenmesi, iletimi ve temini konularında teknik ve mühendislik işbirliği başlatmaya yönelik arzularını ifade etmişlerdir.

3) Elektrik

1) Taraflar, mevcut kontrat çerçevesinde İran İslam Cumhuriyeti'nden Türkiye'ye yapılan elektrik enerjisi transferinden duydukları memnuniyeti ifade etmişlerdir. Taraflar ayrıca güç transfer kapasitesinin artırılması amacıyla Bazargan trafosunun geliştirilmesi konusunun iki ülkenin ilgili kuruluşları tarafından değerlendirilmekte olduğunu belirtmişlerdir.

2) Taraflar, ülkelerindeki elektrik enerjisi sistemleri arasında 400 kV'luk bağlantı kurulması konusundaki arzularını ifade etmişlerdir. Taraflar, topraklarındaki iletim hatlarının yapımı için gerekli gelişmeleri sağlamaya hazır olduklarını ifade etmişlerdir.

B) SINAİ İŞBİRLİĞİ

1) İki ülkedeki küçük ve orta ölçekli sanayilerin hızla gelişimi ve ülkelerin ekonomik ve sınıai kalkınmasına sağladıkları katkıyı dikkate alarak, Türk tarafından KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme İdaresi Başkanlığı) aşağıdaki alanlarda işbirliği yapmayı arzu ettiğini bildirmiştir:

- İki ülkede otomotiv yan sanayi, makina imalat sanayi, paketlenme malzemeleri ve makinaları, beyaz eşya yan sanayi, elektrikli ve elektronik aletler alanlarında faaliyet gösteren firma ve kuruluşların katılımıyla ticaret heyeti ziyaretleri ve toplantılar düzenlenmesi,

- Üretim yöntemleri ve modernizasyonu, teknik ve idari danışmanlık, teknoloji transferi ve pazarlama konularında bilgi değişimi yoluyla iki ülke arasındaki teknik ve ticari işbirliğinin teşvik edilmesi,

- İki ülkedeki muhatap kuruluşlar arasında online iletişim kurmak amacıyla KOSGEB bilgi iletişim sisteminin ortak kullanımı.

İran tarafı, işbirliği imkanlarını araştırmak üzere bu hususları not etmiştir.

2) Taraflar otomotiv yan sanayii alanında geniş kapsamlı bir işbirliğinin tesisi hususundaki isteklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, ilgili kuruluşlarını birbirleriyle temasa geçmeleri ve ticaret ve ortak yatırım imkanları konusunda bilgi değişiminde bulunmaları için teşvik etmek hususunda anlaşmışlardır.

Bu çerçevede, Türk tarafı TAYSAD'ın (Taşıt Araçları Yan Sanayii Derneği) İran'daki ilgili kuruluşların katılımıyla 1998 yılının ikinci yarısında Türkiye'ye bir ticaret heyeti ziyareti düzenlenmesi konusundaki davetini İran tarafına iletmiştir.

İran tarafı, sözkonusu daveti memnuniyetle karşılayarak SAZEH GOSTAR, SAPCO ve İran'daki diğer ilgili kuruluşlara iletmeyi kararlaştırmıştır.

Ayrıca, İran tarafı bu alandaki mevcut işbirliğinin daha da geliştirilebilmesi amacıyla SAPCO ve SAZEH GOSTAR'ın adına 1999 yılının ilk yarısında TAYSAD tarafından Tahran'a bir ticaret heyeti ziyareti düzenlenmesine yönelik davetini bildirmiştir.

3) Taraflar, sanayi ve yatırım kuruluşları ile firmalarını, iki ülkedeki verimli ve gerçekleştirilebilir projelerin uygulanmasına katılmaları konusunda teşvik etmeye hazır olduklarını ifade etmişlerdir. Tarafların yabancı yatırımlara uygun bu tür projelere ilişkin listeleri diplomatik kanallardan birbirlerine bildirmeleri kararlaştırılmıştır. Taraflar ayrıca, yukarıda belirtilen yatırım projelerini girişüncilerine duyurarak tanıtacak ve sözkonusu projelere yatırımında bulunmaları için yatırımcılarını teşvik edeceklerdir.

4) Taraflar sanayi alanındaki ticari mübadeleler, karşılıklı ve ortak yatırımlar konusunda aşağıda belirtilen sektörleri potansiyel işbirliği alanları olarak tespit etmişlerdir :

- Otomotiv yan sanayii,
- İnşaat malzemeleri ve ekipmanları,
- Kağıt sanayii,
- Tekstil sanayii
- Gıda sanayii
- Asfalt üretim tesisleri
- Eczacılık ürünleri ve kimyasal maddeler.

5) İran tarafı, yabancı sermaye ihtiyacı duyulan projeler konusunda aşağıda belirtilen alanları da içeren detaylı bir listeyi Türk tarafına tevdi etmiştir :

- Çift katlı mukavva
- Fiberglas
- Granitten karolar
- Tasnif ve paketleme.

Türk tarafı sözkonusu projeleri ilgili kuruluş ve firmaları tarafından değerlendirilmek üzere not etmiştir.

6) İran tarafı su ve elektrik projelerinin gerçekleştirilmesi ve iyileştirilmesi alanında iki ülkenin ilgili firmaları arasında olabilecek işbirliği imkanlarını vurgulayarak, Türk tarafından bu alandaki işbirliği olanaklarını araştırmasını talep etmiştir.

7) İran tarafı, tekstil, kimyasallar, gıda ve kağıt gibi sanayilerde kullanılmak üzere Türkiye'den yapılan hammadde ithalatını gözönünde bulundurarak, Türk tarafından dekoratif taşlar, ayakkabı sanayi, polipropilen çantalar, meyve suyu ve konsantreleri, sabunlar vb. gibi alanlarda İran'ın sanayi kapasitesinin kullanımı imkanlarının araştırılmasını talep etmiştir.

8) Taraflar, 21 Aralık 1996 tarihli Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması ve 12 Ağustos 1996 tarihli Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmasının ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesindeki önemini vurgulayarak, sözkonusu anlaşmaların kısa sürede onaylanması için her türlü önlemi almayı kararlaştırmışlardır.

C) TARIM VE ORMANCILIK ALANINDA İŞBİRLİĞİ

Taraflar, kırsal çevrenin geliştirilmesi ve doğal kaynakların korunması, tarımsal üretimin artırılması için uygun koşulların oluşturulması suretiyle tarım, ormancılık ve çevre alanlarında iki ülke arasındaki mevcut işbirliği imkanlarını genişletmeyi kararlaştırmışlardır.

2) Taraflar, aşağıdaki alanlarda işbirliğine gitmeyi kararlaştırmışlardır.

- İki ülke arasında başta şap hastalığı olmak üzere, önemli salgın ve paraziter hastalıkların kontrol ve eradikasyonu için işbirliği,
- Sınırın her iki tarafında 50 km derinlikteki sahada sığır vebası ve şap hastalıkları aşılmasının aynı anda yapılması,
- “Sarı pas” ve “süne” hastalıkları ile ilgili ortak projeler yürütülmesi,
- İki ülkenin özel tüccarlık kuruluşları arasında çeşitli tohumlukların üretimi ile ilgili işbirliğine gidilmesi,
- Zirai makina ve ekipman imalatında işbirliği yapılması.

3) Taraflar, zeytin yetiştiriciliği alanında uzman ve bilgi teati edilmesini kararlaştırmışlardır.

4) Taraflar balıkçılık alanında eğitim kursları düzenlenmesi ve uzman ve bilgi teatisinde bulunulması hususunda mutabık kalmışlardır.

5) Taraflar, hayvan hastalıklarının kontrolü ve sınır bölgelerindeki kontrolsüz hayvan geçişlerinin önlenmesi amacıyla, sınır şeridinde hastalıktan arı bir bölge oluşturulması ve sınır bölgelerindeki hayvanlarda kulak numaraları ve kodlu kulak plakaları kullanılması konularında, diplomatik kanallardan belirlenecek bir tarihte Tahran’da, iki ülkenin veteriner teşkilatı yetkililerinin biraraya geleceği bir toplantı düzenlenmesini kararlaştırmışlardır.

6) Taraflar, ormancılık, çayır-mera ve çölleşmenin önlenmesi konularında uzman ve döküman mübadelesi ile her iki ülkede düzenlenecek toplantı ve sempozyumlarla ilgili birbirlerine bilgi vermeyi kararlaştırmışlardır.

D) İNŞAAT VE MÜTEAHHİTLİK HİZMETLERİ

Taraflar, inşaat ve müteahhitlik hizmetleri alanlarındaki mevcut potansiyelleri ve uluslararası düzeydeki tecrübeleri hakkında birbirlerine bilgi vermişlerdir.

Taraflar, tekno-mühendislik ve müteahhitlik hizmetleri ihracı konularında iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu meyanda, muhtelif üretim ve altyapı projelerindeki İran'ın tasarımı, tedarik, uygulama ve yönetim imkan ve yeteneğini içeren bir liste Türk tarafına sunulmuştur. Taraflar, uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren teknik hizmetler, mühendislik, sınai, mali ve yatırımcı firma ve kuruluşlarını, uluslararası ihale ve pazarlama faaliyetlerine ortaklaşa katılmalarının yanısıra diğer ülkelerdeki bu tür projelerin yönetimi, uygulanması, finansmanı ve malzeme temini konularında teşvik etmeyi kararlaştırmışlardır.

Taraflar, Karma Ekonomik Komisyonu 15. Dönem Toplantısının, 1999 yılında, diplomatik kanallardan üzerinde mutabık kalınacak bir tarihte Ankara'da yapılmasını kararlaştırmışlardır.

10 Haziran 1998 (20 Khordad 1377) tarihinde Tahran'da Türkçe, Farsça ve İngilizce iki orijinal nüsha olarak hazırlanmış ve imzalanmıştır. Anlaşmazlık halinde İngilizce nüsha geçerli olacaktır.

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HÜKÜMETİ ADINA**

**İRAN İSLAM CUMHURİYETİ
HÜKÜMETİ ADINA**

**RIFAT SERDAROĞLU
DEVLET BAKANI**

**MAHMOUD HOJJATI
YOL VE ULAŞTIRMA BAKANI**

EK: I

TÜRK HEYETİ LİSTESİ

Rıfat SERDAROĞLU	Devlet Bakanı ve Karma Ekonomik Komisyonu Esbaşkanı
Üstün GÜVEN	Dış Ticaret Müsteşar Yardımcısı, (Teknik Heyet Başkanı)
Mehmet N. EZEN	Büyükelçi, Dışişleri Bakanlığı İkili Ekonomik İşler Genel Müdürü
İzzet, Fehmi GÜNEŞ	Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdür Yardımcısı
Cihat ANGIN	Gümrük Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdür Yardımcısı
Osman ASLAN	Türk EXİMBANK Genel Müdür Yardımcısı
Altay KAPTANOĞLU	TPAO, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdür Yardımcısı
Funda TEZOK	Dışişleri Bakanlığı Daire Başkanı
Metin KATI	Ulaştırma Bakanlığı Dışişlikiler Dairesi Başkanı
Sevket ILGAÇ	Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü Daire Başkanı
Serhat GÖK	Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Genel Müdürlüğü Daire Başkanı
Yavuz ERKUT	TUPRAŞ Genel Müdürlüğü Daire Başkanı

EK II

İRAN HEYETİ LİSTESİ

Sayın Mahmoud Hojjati	: Yol ve Ulaştırma Bakanı
H.E. Seyed Masih Moemeni	: Yol ve Ulaştırma Bakan Yardımcısı
Dr. Mohammad Azizi	: Yol ve Ulaştırma Bakanlığı Uluslararası İşler Genel Müdürü
Yahyavi	: Gümrük İdaresi Başkan Yardımcısı
Hosseini	: Ticaret Bakanlığı Asya Pasifik Genel Müdürü
E. Gholami	: Transit ve Uluslararası İşler Genel Müdürü
M.A. Tabatabai	: Dışişleri Bakanlığı Karma Ekonomik Komisyon Genel Müdür Yardımcısı
Seyed A. Rezvani	: Dışişleri Bakanlığı Genel Müdür Yardımcısı
Ahmadi	: İran İ.C. Ankara Büyükelçiliği Ekonomi Müşaviri
Fazlolahi	: Onarım Seferberliği Bakanlığı Genel Müdürü
Rad	: NIOC temsilcisi
Mojarrad	: İran Gaz Kuruluşu temsilcisi
Korestanchi	: Sanayi Bakanlığı temsilcisi
Monshizadeh	: İhracatı Geliştirme Bankası Temsilcisi
Homayoun	: Tarım Bakanlığı temsilcisi
Khojasteh	: Kooperatifler Bakanlığı temsilcisi
Karimi	: Ticaret, Sanayi ve Madenler Odası temsilcisi
Seyed M. Hakim Khalili	: Uluslararası taşımacılık uzmanı
S. Avayedi	: Yol ve Ulaştırma Bakanlığı Uzmanı
Sh. Salimi	: Yol ve Ulaştırma Bakanlığı Uzmanı
D. Saleh Pour	: Uluslararası taşımacılık uzmanı
A. Mahmoudi Sarai	: Nakliyeciler Derneği Uzmanı

T.C. Resmî Gazete

Başbakanlık		
Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğüne Yayınlanır		
Kuruluşu : 7 Ekim 1920	4 Şubat 1999 PERŞEMBE	Sayı : 23601

YÜRÜTME VE İDARE BÖLÜMÜ

Milletlerarası Andlaşmalar

Karar Sayısı : 99/12300

Ekli "Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı ve İran İslam Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Arasında Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerle Mücadele İşbirliği Anlaşması"nın onaylanması; Dışişleri Bakanlığı'nın teklif yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 üncü ve 5 inci maddelerine göre, Bakanlar Kurulu'nca 13/1/1999 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Süleyman DEMİREL
CUMHURBAŞKANI

Bülent ECEVİT Başbakan			
H.H. ÖZKAN Devlet Bak. ve Başb. Yrd.	H. ULUĞBAY Devlet Bak. ve Başb. Yrd.	Prof. Dr. Ş. S. GÜREL Devlet Bakanı	M. YILMAZ Devlet Bakanı
H. GEMİCİ Devlet Bakanı	F. ÜNLÜ Devlet Bakanı	A. TÜMEN Devlet Bakanı	Prof. Dr. S. ÖZTEK Adalet Bakanı
Prof. Dr. H. S. TÜRK Milli Savunma Bakanı	C. BAYAR İçişleri Bakanı	İ. CEM Dışişleri Bakanı	Z. TEMİZEL Maliye Bakanı
M. BOSTANCIOĞLU Milli Eğitim Bakanı	A. ILIKSOY Bayındırlık ve İskan Bakanı	M. G. KARAHAN Sağlık Bakanı	H. B. AKTAN Ulaştırma Bakanı
M. ERDİR Tarım ve Köyşleri Bakanı	Prof. Dr. N. ÇAĞAN Çalışma ve Sos. Güv. Bakanı	M. ŞAHİN Sanayi ve Ticaret Bakanı	Prof. Dr. A. Z. AKTAŞ Enerji ve Tabii Kay. Bakanı
İ. TALAY Kültür Bakanı	A. TAN Turizm Bakanı	A. SEZER Orman Bakanı	F. AYTEKİN Çevre Bakanı

Yürütme ve İdare Bölümü Sayfa : 1

**Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı ve İran İslam Cumhuriyeti
İçişleri Bakanlığı Arasında Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerle
Mücadele İşbirliği Anlaşması**

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İçişleri Bakanlığı ile İran İslam Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı bundan böyle "Taraflar" olarak adlandırılacaktır.

İki ülkenin yapıcı ve karşılıklı iyi ilişkiler çerçevesinde, uyuşturucu ve psikotrop maddelerin dünya insanlarına ne kadar zarar verdiği bilinci ile uluslararası yasalara saygı doğrultusunda özellikle 1988 yılında BM tarafından karar altına alınan uyuşturucu ve psikotrop maddelerle mücadelede iki taraf bu işbirliğinden olumlu yönde yararlanacakları anlayışı içinde her iki ülkenin kanunları ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygılı olarak aşağıdaki maddelerde işbirliği yapma konusunda anlaşmalarını bildirirler:

Madde 1

Taraflar uyuşturucu maddelerin tüm dünyada ekimi, üretimi hususunda derin kaygılarını açıklayarak bölge ve dünyada uyumlu ve sürekli bir surette bunlarla mücadele ve kontrol edilerek kötü şekilde kullanılmasının engellenmesini vurgularlar.

Madde 2

Taraflar uyuşturucu madde ile mücadele konusunda uyuşturucular ve bunların imalinde kullanılan kimyasal maddeler ve psiktrop maddeler bir ve iki nolu endekslerde belirtildiği gibi uyuşturucu maddelerle mücadele konvensiyonuna 1988 yılında eklenen ve yukarıdaki maddelerin ortaya çıkartılmasında yapılacak araştırmalarda birbirleriyle işbirliği yaparlar.

Madde 3

Taraflar uyuşturucu madde kaçakçılarının transit veya her iki ülkenin topraklarından istifade eden ve iki ülke vatandaşlarının mukabil ülkede uyuşturucu madde kaçakçılığı yapan veya aynı suçlardan dolayı o ülkede hapiste bulunanlarla ilgili olarak karşılıklı bilgi alış-verişi ve işbirliği yapmaları hususunda anlaşmışlardır.

Madde 4

Her iki ülkenin ilgili mercileri arasında, uyuşturucu maddelerin ülkeye giriş ve dağıtımını engellemek için teknik ve operasyonel bilgi alış verişinde bulunması hususunda anlaşmışlardır.

Madde 5

Taraflar uyuşturucu madde alışkanlıklarının önlenmesi ve talebin azaltılması konusunda uyuşturucu bağımlıları tedavi ve yeniden hayata kazandırma amacı ile ileri teknolojiden yararlanmak ve bu konudaki deneyim ve elde edilen başarıları karşılıklı birbirlerine vermeyi taahhüt ederler.

Madde 6

Taraflar kaçakçıların kaçakçılık yoluyla elde ettikleri mal ve mülkleri hakkında karşı tarafa bilgi verecekleri konusunda mutabık kalmışlardır.

Madde 7

Taraflar, uyuşturucu madde yapımında kullanılan kimyasal maddelerin üretimi, nakliye ve izinsiz transit geçişini engellemek için tüm gayretlerini gösterecekleri konusunda anlaşılır.

Madde 8

Taraflar uyuşturucu maddelerle mücadele konusunda elde ettikleri bilgi ve deneyimlerini ve alışkanlıkların yayılmasını önlemek için bu konu ile ilgili bilimsel kitaplar, yayınları, eğitici filmleri karşılıklı olarak birbirlerine vereceklerdir.

Madde 9

Taraflardan her biri karşı taraftan aldığı bilgiyi gizli tutacağını, iki ülke yetkilileri arasında kalacağını ve üçüncü bir ülkeye verirken karşı ülkenin yazılı onayını alacağını taahhüt ederler.

Madde 10

Taraflar uyuşturucu maddelerle mücadele eden görevlilerin eğitimi için Tahran'da ve Ankara'da iki ülkede bulunan uyuşturucu madde uzmanlarının bilgilerinden ve tecrübelerinden yararlanmak ve eğitim merkezlerine gönderilmeleri amacıyla girişimde bulunacaklardır.

Madde 11

Taraflar iki ülkenin uyuşturucu madde suçlarından olan kişilerden uyuşturucu maddelerle ilgili olarak suçlandıklarında, göz altında bulduklarında, tutuklandıklarında veya hüküm giydiklerinde konuyla ilgili birimlerine karşılıklı olarak bilgi vermede anlaşmışlardır.

Madde 12

Taraflar uyuşturucu maddelerle ilgili uzman dörder kişiden oluşan ve bu anlaşmadaki maddelerin uygulanmasını kolaylaştırmak, incelemek ve takibi için komiteler oluşturacaklardır. Adı geçen komite taraflardan birinin isteği halinde veya en az yılda bir kere sıralı olarak toplantı tertip edeceklerdir.

Madde 13

Taraflar anlaştıkları zeminlerde etkili ve rahat bir işbirliğinin yapılması amacıyla her iki ülkenin yetkili makamları arasında doğrudan telefon, fax, telex ve diğer iletişim araçlarından yararlanacaklardır.

Madde 14

Bu anlaşma, tarafların iç mevzuatlarına uygun yasal gerekliliklerini yerine getirdiklerini nota teatisi ile bildirdikleri tarihte yürürlüğe girecektir.

İş bu anlaşma iki yıllık bir süre için yapılmış olup, taraflardan birinin süresinin sona ermesinden üç ay önce iptal edilmesi yolunda bildirimde bulunmaması halinde anlaşma iki yıllık sürelerle uzayacaktır.

Madde 15

Bu anlaşma üç dilde Farsça, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanıp düzenlenmiştir. Her bir nüshanın eşit değeri vardır. Metinlerin yorumunda anlaşmazlık olduğu taktirde İngilizce metin esas alınacaktır.

Madde 16

Bu anlaşma .../.../1377 Hicri Şemsi, .../.../1998 Miladi tarihinde iki ülke Hükümetlerini temsilen Yüksek Güvenlik Komisyonu Başkanlarınınca imzalanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti
Adına

Iran İslam Cumhuriyeti Devleti
Adına

Yahya GÜR
TC İçişleri Bakanlığı Müsteşarı

Gholam Hossein BOLENDIAN
İİC İçişleri Bakan Yardımcısı

Karar Sayısı : 2001/2257

31 Ocak 2001 tarihinde Tahran'da imzalanan ekli "Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti Arasında Karma Ulaştırma Komisyonu Protokolü"nun onaylanması; Dışişleri Bakanlığı'nın 14/3/2001 tarihli ve İEGY-II-695 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanununun 3 üncü ve 5 inci maddelerine göre, Bakanlara Kurulu'nca 22/3/2001 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Ahmet Necdet SEZER
CUMHURBAŞKANI

Bülent ECEVİT

Başbakan

D. BAHÇELİ

Devlet Bak. ve Başb. Yrd.

Prof. Dr. T. TOSKAY

Devlet Bakanı

Y. YALOVA

Devlet Bakanı

H. GEMİCİ

Devlet Bakanı

Prof. Dr. A. ÇAY

Devlet Bakanı

S. TANTAN

İçişleri Bakanı

K. AYDIN

Bayındırlık ve İskân Bakanı

Y. OKUYAN

Çalışma ve Sos. Güv. Bakanı

E. MUMCU

Turizm Bakanı

H. H. ÖZKAN

Devlet Bak. ve Başb. Yrd.

M. KEÇECİLER

Devlet Bakanı

M. YILMAZ

Devlet Bakanı

Prof. Dr. Ş. ÜŞENMEZ

Devlet Bakanı

R. ÖNAL

Devlet Bakanı

İ. CEM

Dışişleri Bakanı

Doç. Dr. O. DURMUŞ

Sağlık Bakanı

A. K. TANRIKULU

Sanayi ve Ticaret Bakanı

Prof. Dr. N. ÇAĞAN

Orman Bakanı

M. YILMAZ

Devlet Bak. ve Başb. Yrd.

Prof. Dr. Ş. S. GÜREL

Devlet Bakanı

Prof. Dr. R. MİRZAOĞLU

Devlet Bakanı

E. S. GAYDALI

Devlet Bakanı

Prof. Dr. H. S. TÜRK

Adalet Bakanı

S. ORAL

Maliye Bakanı

Prof. Dr. E. ÖKSÜZ

Ulaştırma Bakanı

M. C. ERSÜMER

Enerji ve Tabii Kay. Bakanı

Prof. Dr. Ş. S. GÜREL

Devlet Bakanı V.

F. BAL

Devlet Bakanı

R. K. YÜCELEN

Devlet Bakanı

F. ÜNLÜ

Devlet Bakanı

S. ÇAKMAKOĞLU

Milli Savunma Bakanı

M. BOSTANCIOĞLU

Milli Eğitim Bakanı

Prof. Dr. H. Y. GÖKALP

Tarım ve Köyişleri Bakanı

M. İ. TALAY

Kültür Bakanı

F. AYTEKİN

Çevre Bakanı

**Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti Arasında
Karma Ulaştırma Komisyonu
Protokolu**

İran İslam Cumhuriyeti Yol ve Taşımacılık Bakanı'nın davetine istinaden, Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma ve Haberleşme Bakanı Ekselansları Enis Öksüz, heyet başkanı olarak İran İslam Cumhuriyeti'ni 30 Ocak, 2 Şubat 2001 tarihleri arasında, 11-14 Bahman 1379, ziyaret etmiştir.

İran heyetine, Yol ve Taşımacılık Bakanı Ekselansları Rahman Dadman, Türk heyetine de Ekselansları Enis Öksüz başkanlık etmiştir.

Her iki heyet üyelerinin listeleri ilişiktir.

Ziyareti sırasında, Türkiye Ulaştırma ve Haberleşme Bakanı Ekselansları Enis Öksüz, İran İslam Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Ekselansları Dr. Hasan Habibi tarafından karşılanmış ve Tarım Bakanı Ekselansları Hojjati ile görüşmelerde bulunmuştur.

Karma Ulaştırma Komisyonu'nun Türk ve İranlı başkanları, iki ülke arasındaki mevcut ulaştırma ilişkilerinin durumunu mütalaa ederek ayrıntılı olarak tartışmışlar ve komisyon çerçevesinde dört çalışma komitesi oluşturulması konusunda mutabık kalmışlardır:

- Kara Ulaştırması ve Gümrük İlişkileri Komitesi
- Demiryolu Ulaştırması Komitesi
- Hava Ulaştırması Komitesi
- Mutabakat Zaptı'nın hazırlanması için Koordinasyon Komitesi

Ayrıntılı görüşmeler ve ikili ekonomik işbirliğini genişletmek üzere icraat yollarını gözden geçirdikten sonra Taraflar, aşağıdaki hususlarda mutabık kalmışlardır.

1. Demiryolu Taşımacılığı Alanında İşbirliği

- 1.1. Taraflar, 2000 yılı boyunca iki ülke arasındaki Demiryolu Ulaştırması'nın işlevini etüt etmişler ve 1999 yılına göre %38lik büyümeyi de göz önünde bulundurarak, 2001 yılında gerekli büyümenin sürekliliğini sağlamak üzere kolaylıkların ve uygun indirimlerin sunulması hususunu vurgulamışlardır.
- 1.2. Taraflar, 2000 yılının Kasım ayında gerçekleştirilen uzmanlar toplantısında nihai hale getirilen Mutabakat Zaptına istinaden Tahran-İstanbul-Tahran yolcu trenini aşağıdaki sıraya göre yürürlüğe sokmak konusunda anlaşmıştır:
 - 13.3.2001 tarihine karşılık gelecek biçimde 23.12.1379 tarihinde Tahran'dan ve,
 - 12.3.2001 tarihine karşılık gelecek biçimde 22.12.1379 tarihinde İstanbul'dan.
 - Tahran-Şam-Tahran yolcu treninin 10.3.2001 tarihine denk gelecek biçimde 20.12.1379 tarihinde ve Şam'dan sefere başlatılması. Bu amaçla bir an önce yukarıda belirtilen trenler için bilet rezervasyonu ve reklam çalışmalarının başlatılmasına karar verilmiştir.

- 1.3. Türk Tarafı, Türkiye Cumhuriyeti'ne ait demiryolu vagonlarını izleyebilmek üzere Türk demiryolu vagonu izleme projesi tamamlanana kadar İranlıların Kapiko'daki bilecevar ağına bağlanma talebinde bulunmuştur. İran Tarafı bu talebi kabul etmiştir.
- 1.4. Taraflar, özellikle sinyal ve lokomotif onarımı hususlarında olmak üzere demiryolu teknolojisi açısından karşılıklı işbirliği oluşturmak için mutabık kalmışlardır.
- 1.5. İki ülke arasındaki demiryolu ulaştırmasına yönelik dinamik büyüme eğilimini göz önünde bulundurarak, İran Tarafı, Van ve Tatvan arasındaki demiryolu bağlantısına dikkati çekmiştir.

İran Tarafının teklifi üzerine Türk Tarafı, Tatvan-Van hattını işletebilmek üzere inşaat açısından kolaylıkları gözden geçireceğini dile getirmiştir.

2. Hava Taşımacılığı Alanında İşbirliği

- 2.1. Taraflar, 20 Ekim 1982 tarihinde (28.7.1361) imzalanan Hava Hizmetleri Anlaşması metninin güncelleştirilmesi ve revize edilmesi konusunda mutabık kalmıştır.
- 2.2. İran Tarafı, İran İslam Cumhuriyeti'nin herhangi bir noktasından kalkıp Türkiye Cumhuriyeti'nin herhangi bir noktasına varan (tersi de geçerli olmak üzere) her iki Tarafa ait havayollarının sayısının artırılması hususunda teklifte bulunmuştur.
Türk Tarafı, bu teklifi kaydederek Hava Hizmetleri Anlaşması görüşmelerinde değerlendirmek konusunda mutabık kalmıştır.
- 2.3. İran Tarafı, her iki Tarafın havayollarının her iki istikamette haftalık 5 yolcu servisi ve 2 kargo uçuşu için belirlenen rotalarında işletilmesine ilişkin teklifte bulunmuştur.
Türk Tarafı, bu teklifi kaydederek Hava Hizmetleri Anlaşması görüşmelerinde değerlendirmek konusunda mutabık kalmıştır.
- 2.4. İran Tarafı, rota çizelgesinde gösterilen noktaların ortasında ve ötesinde beşinci serbest trafik hakkını uygulama teklifinde bulunmuştur.
Türk Tarafı, bu teklifi kaydederek Hava Hizmetleri Anlaşması görüşmelerinde değerlendirmek konusunda mutabık kalmıştır.
- 2.5. Taraflar, Sivil Havacılık alanındaki görüşlerini ekonomik işbirliği organizasyonu ile koordineli hale getirmek konusunda anlaşmıştır.

- 2.6. İran Tarafı, diğer ülkelere ait havayollarının Türkiye'ye ve İran hava alanları üzerinden işletmeleri ve artırmalarını teşvik etmek için fazla uçuş ücretlerini uygun bir tabana indirmek ve bu açıdan ayrı bir mektup göndermek konusunda teklifte bulunmuştur.

Türk Tarafı, bu teklifi kaydederek mümkün olan en kısa zamanda yanıtlayacağını bildirmiştir.

- 2.7. Taraflar, Ankara'da 15 Mart 2001'den önce, mevcut Hava Trafik Kontrol Hizmetleri Anlaşması'nı revize etmek ve RVSM, hava koridorlarını ve diğer ilgili meseleleri dahil etmek konusunda mutabık kalmıştır.
- 2.8. Türk Tarafı, Türk Havayolları personelinin vergi problemiyle ilgili mümkün olan en kısa zamanda çözüm bulunmasını talep etmiştir.

İran Tarafı, bu talebi kaydederek her iki Tarafa eşit fırsat sağlanması için İran İslam Cumhuriyeti'nin ilgili mercilerine iletmeyi kabul etmiştir.

3. Kara Taşımacılığı ve Gümrük İlişkileri Alanında İşbirliği

- 3.1. İran Tarafı, ilgili dokümanların Ankara'da onaylanması nedeniyle bazı hayvan bazlı ürünlerin taşımacılığında karşılaşılan zorlukları anlatmış ve bu onayın daha önceki uygulamada olduğu gibi Ağrı ilinde gerçekleştirilmesini talep etmiştir.

Türk Tarafı, bu talebi kaydederek bu problemin çözümlenmesi için mümkün olan en kısa zamanda gerekli girişimleri ilgili merciler nezdinde gerçekleştireceğini ifade etmiştir.

- 3.2. İran Tarafı, Türk Tarafına Bazargan sınır noktasındaki sınır tesisat inşaatının tamamlandığına dair bilgi vermiş ve Gürbulak sınır noktasındaki tesislerin yetersizliği nedeniyle sınır geçme güçlüklerinin hala mevcut olduğunu açıklamıştır.

Türk tarafı, İran Tarafına Gürbulak'taki Gümrük tesislerinin modernizasyonuna ilişkin ön çalışmaların bittiğine ve projenin ihale aşamasında olduğuna dair bilgi vermiştir.

- 3.3. Taraflar iki ülke arasındaki ikili taşımacılıkta Gümrük geçişleri için TIR Karnesinin ve yükleme ve varış noktalarına ilişkin bilgileri içeren navlun dokümanlarının gösterilmesi gerektiği konusunda mutabık kalmıştır.
- 3.4. İran Tarafı, CMR dokümanı taşıyan yüklü İran araçlarını kullanan sürücülerin, Gürbulak'ta ihracatçıların temsilcileri vasıtasıyla yapılan eşya bildirimini konusunda karşılaştıkları güçlükleri açıklamıştır.

Türk Tarafı, İran Tarafına Gürbulak'taki Gümrük noktasında eşya bildiriminin yalnızca İranlı sürücüler tarafından yapıldığına dair bilgi vermiştir.

- 3.5 İran Tarafı, iki ülke arasındaki yolcu taşımacılığının her bir İranlı yolcunun Türk sınırına giriş yapmak üzere belli miktarda para (minimum 1000 USD) taşımaya ilişkin zorunluluktan dolayı olumsuz etkilendiğini ifade etmiştir.

Türk Tarafı, bu hususu kaydederek İran Tarafına ilgili mercilerle görüşüldükten sonra bir ay içinde bu konuda bilgi verileceğini açıklamıştır.

- 3.6 Türk Tarafı, her iki ülkeye girişlerde iki ülkenin TIR taşıtlarının, aracın cinsine göre, 550 litrelik mazot (tüm vergilerden ve harçlardan muaf olmak üzere) sokabilmelerine ilişkin talepte bulunmuştur.

İran Tarafı, prensip olarak bu teklifi uygun bulmuş ve yakın gelecekte kanun ve düzenlemeleri çerçevesinde konuyu iyi niyetle değerlendireceğini ifade etmiştir.

- 3.7 Türk Tarafı, Gümrükte İranlı temsilcinin garantisine ilişkin zorunluluğun yüksüz Türk taşıtlarının İran topraklarına girişten nihai varış noktasına kadar Türk taşımacılarına fazladan masrafa yol açtığını ifade etmiştir.

İran Tarafı, Türk taşımacılarına uygulanan böyle bir zorunluluğun olmadığı ve istisnai olaylarda İranlı yetkililerin problemi iyi niyetle çözeceği konusunda bilgi vermiştir.

- 3.8 Türk Tarafı, Türkmenbaşı ya da Aşkabad varışlı Türk taşıtlarının Bazargan kapısından farklı Gümrük geçiş noktalarına yönlendirildiğini ifade etmiştir.

Türk Tarafı, İran Tarafından fazla mesafe katetmeye ve zaman kaybına yol açan bu probleme adil bir çözüm bulunmasını talep etmiştir.

İran Tarafı, bu probleme adil bir çözüm bulunacağını açıklamıştır.

- 3.9 Türk Tarafı, İran Tarafından İran sınırları içindeki Türk taşıtlarının verilen güzergahtaki değişik noktalardan yükleme yapabilmesi için talepte bulunmuş ve Ulaştırma Bakanlığında özel izin alınmasının zaman kaybına neden olduğunu ifade etmiştir.

İran Tarafı, Türkiye'de de aynı şekilde uygulanan bu durumun polis kontrolü için bir zorunluluk olduğunu ifade ederek, bu tür yüklemeler için verilen özel izinlerin daha kısa sürede düzenleneceğini belirtmiştir.

- 3.10 Taraflar, iki ülke arasındaki ulaştırma ilişkilerinin gelişimini izlemek üzere sınır noktalarında yönlendirme komitesi toplantılarının düzenli olarak gerçekleştirilmesi hususunda mutabık kalmışlardır.

Müzakereleler, dost ve samimi bir atmosferde yapılmıştır.

Taraflar, gelecek Karma Ulaştırma Komisyon Toplantısının 2001 yılında ve Türkiye'de yapılmasını kararlaştırmışlardır.

İşbu Protokol, Tahran'da 31 Ocak 2001 tarihinde, her üç metin de orjinal olmak üzere Türkçe, Farsça ve İngilizce dillerinde imzalanmıştır. Her üç metin de eşit derecede geçerlidir. Anlaşmazlık halinde İngilizce metin geçerli olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti
Hükümeti adına

İran İslam Cumhuriyeti
Hükümeti adına

Prof. Dr. Enis ÖKSÜZ
Ulaştırma Bakanı

Rahman DADMAN
Yol ve Ulaştırma Bakanı

TÜRK HEYETİ

Prof. Dr. Enis ÖKSÜZ	Ulaştırma Bakanı (Heyet Başkanı)
Mehmet KUTLU	Ulaştırma Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı (Teknik Heyet Başkanı)
Vedat BİLGİN	TCDD İşletmesi Genel Müdürü
Yaşar ÇOBAN	Ulaştırma Bakanlığı Kara Ulaştırması Genel Müdürlüğü
Metin KATI	Ulaştırma Bakanlığı Dışişlikler Dairesi Başkanı
Metin KOÇAK	Gümrük Müsteşarlığı Daire Başkanı
Süleyman YAVUZ	TCDD İşletmesi Genel Müdürlüğü Daire Başkanı
Rasim EKŞİ	Ulaştırma Bakanlığı Bakanlık Müşaviri

İRAN HEYETİ

Dr. Rahman DADMAN	Yol ve Taşımacılık Bakanı (Heyet Başkanı)
Seyyed Masih MOMENI	Yol ve Taşımacılık Bakanlığı Ulaştırma Ekonomisi Bakan Yardımcısı
Saeed Mojtahed SOLEIMANI	Yol ve Taşımacılık Bakanlığı Uluslararası İşler ve Teknik Mühendislik Hizmetleri İhracatı Genel Müdürü
Sn. MANZARI	Sivil Havacılık Kurumu Hukuki ve Uluslararası İşler Müdürü
Sn. GHOTBI	İran İslam Cumhuriyeti Demiryolları Müdürü
Sn. Afshar	İran İslam Cumhuriyeti Gümrük İdaresi Genel Müdürü
Sn. GHOLAMI	Transit ve Sınır Terminalleri, Ulaştırma ve Terminal Organizasyonu Genel Müdürü
Sn. SHAHBAZI	İran Hava Yolları Ticari Pazarlama Genel Müdürü
Sn. KIANI	Ticaret Bakanlığı, Asya ve Pasifik Genel Müdürü
Sn. BAHMANZADEH	Transit ve Sınır Terminalleri Bölümü Genel Müdür Yardımcısı
Sn. JABBARI	Batı Azerbaycan Eyaleti Terminaller Müdürü
Sn HAKIM KHALILI	Transit ve Sınır Terminalleri Bölümü Genel Müdür Yardımcısı
Sn. SEMSARILAR	Uluslararası Taşımacılık Şirketleri Birliği Genel Sekreteri
Sn. GHASEMI	Ticaret Bakanlığı, Daire Başkanı
Sn. AHMADI	Dışişleri Bakanlığı, Uzman
Sn. ESMAEELI	Sivil Havacılık Kurumu Genel Müdür Yardımcısı
Sn. KARIMI	Ticaret Odası, Endüstri ve Madencilik Uzmanı
Sn. AHMADI	Yol ve Taşımacılık Bakanlığı, Uzman
Sn. MOTEAJJEH	Limanlar ve Gemicilik Kurumu, Uzman

YÜRÜTME VE İDARE BÖLÜMÜ**Milletlerarası Andlaşma****Karar Sayısı : 2003/6157**

17 Haziran 2002 tarihinde Tahran'da imzalanan ve 9/7/2003 tarihli ve 4923 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ekli "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Gelir ve Servet Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması"nın onaylanması; Dışişleri Bakanlığı'nın 20/8/2003 tarihli ve İEGY/339632 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanununun 3 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 1/9/2003 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Ahmet Necdet SEZER
CUMHURBAŞKANI

Abdüllatif ŞENER
Başbakan V.

M. V. GÖNÜL Dışişleri Bak. ve Başb. Yrd. V.	A. ŞENER Devlet Bak. ve Başb. Yrd.	M. A. ŞAHİN Devlet Bak. ve Başb. Yrd.	B. ATALAY Devlet Bakanı
A. BABACAN Devlet Bakanı	M. AYDIN Devlet Bakanı	G. AKŞİT Devlet Bakanı	K. TÜZMEN Devlet Bakanı
C. ÇİÇEK Adalet Bakanı	M. V. GÖNÜL Milli Savunma Bakanı	A. AKSU İçişleri Bakanı	K. UNAKITAN Maliye Bakanı
H. ÇELİK Milli Eğitim Bakanı	Z. ERGEZEN Bayındırlık ve İskan Bakanı	R. AKDAĞ Sağlık Bakanı	B. YILDIRIM Ulaştırma Bakanı
S. GÜÇLÜ Tarım ve Köyşleri Bakanı	M. BAŞESGİOĞLU Çalışma ve Sos. Güv. Bakanı	A. COŞKUN Sanayi ve Ticaret Bakanı	
M. H. GÜLER Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	H. ÇELİK Kültür ve Turizm Bakanı V.	M. H. GÜLER Çevre ve Orman Bakanı V.	

**Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İran İslam Cumhuriyeti
Hükümeti Arasında Gelir ve Servet Üzerinden Alınan
Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi
Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ
ve
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ**

Gelir ve servet üzerinden alınan vergilerde çifte vergilendirmeyi önleyen ve
vergi kaçakçılığına engel olan bir Anlaşma yapmak isteğiyle
AŞAĞIDAKİ ANLAŞMAYA VARMIŞLARDIR :

Madde 1

KİŞİLERE İLİŞKİN KAPSAM

Bu Anlaşma Akt Devletlerden birinin veya her ikisinin mukimi olan kişilere uygulanacaktır.

Madde 2

KAVRANAN VERGİLER

1. Bu Anlaşma, ne şekilde alındığına bakılmaksızın, bir Akt Devlet, politik alt bölüm ya da mahalli idareler adına gelir ve servet üzerinden alınan vergilere uygulanacaktır.

2. Menkul veya gayrimenkul varlıkların devrinden doğan kazançlara uygulanan vergiler ile ücretin veya maaşın toplam tutarı üzerinden müteşebbisçe ödenen vergiler ve bunun yanısıra sermaye değer artışlarına uygulanan vergiler dahil olmak üzere, toplam gelir, toplam servet veya gelirin ya da servetin unsurları üzerinden alınan tüm vergiler, gelirden ve servetten alınan vergiler olarak kabul edilecektir.

3. Anlaşmanın uygulanacağı şu anda geçerli olan vergiler özellikle:

a) Türkiye Cumhuriyetinde (bundan böyle "Türkiye" olarak bahsedilecektir)

- i) gelir vergisi;
- ii) kurumlar vergisi;
- iii) gelir vergisi ve kurumlar vergisi üzerinden alınan fon payı;

(Bundan böyle "Türk vergisi" olarak bahsedilecektir).

b) İran İslam Cumhuriyetinde:

- İran Dolaysız Vergiler Kanunu kapsamında yer alan gelir vergisi;

(Bundan böyle "İran İslam Cumhuriyeti vergisi" olarak bahsedilecektir).

4. Anlaşma aynı zamanda, Anlaşmanın imza tarihinden sonra, mevcut vergilere ilave olarak veya onların yerine alınan ve mevcut vergilerle aynı nitelikte olan veya onlara önemli ölçüde benzeyen vergilere de uygulanacaktır. Akit Devletlerin yetkili makamları, ilgili vergi mevzuatlarında yapılan önemli değişiklikleri birbirlerine bildireceklerdir.

Madde 3

GENEL TANIMLAR

1. Bu Anlaşmanın amaçları yönünden, metin aksini öngörmedikçe:

- a) i) "Türkiye" terimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu egemenlik alanını ifade eder;
- ii) "İran İslam Cumhuriyeti" terimi, İran İslam Cumhuriyeti'nin sahip olduğu egemenlik ve veya yargı alanını ifade eder;
- b) "Bir Akit Devlet" ve "diğer Akit Devlet" terimleri, metnin gereğine göre, Türkiye veya İran İslam Cumhuriyeti anlamına gelir;
- c) "Vergi" terimi, bu Anlaşmanın 2 nci maddesinde kavranan vergiler anlamına gelir;
- d) "Kişi" terimi, bir gerçek kişi, bir şirket ve kişilerin oluşturduğu diğer herhangi bir kuruluşu kapsar;
- e) "Şirket" terimi, herhangi bir kurum veya vergileme yönünden kurum olarak muamele gören herhangi bir kuruluş anlamına gelir;
- f) "Kayıtlı merkez" terimi, her iki Akit Devletin ilgili kanunlarına göre tescil edilen kanuni merkez anlamına gelir;
- g) "Vatandaş" terimi:
 - i) bir Akit Devletin vatandaşlığına sahip herhangi bir gerçek kişiyi,
 - ii) bir Akit Devlette yürürlükte olan mevzuata göre statu kazanan herhangi bir hukmi şahsı, ortaklığı veya derneği ifade eder;
- h) "Bir Akit Devletin teşebbüsü" ve "diğer Akit Devletin teşebbüsü" terimleri sırasıyla, bir Akit Devletin bir mukimi tarafından işletilen bir teşebbüs ve diğer Akit Devletin bir mukimi tarafından işletilen bir teşebbüs anlamına gelir;
- i) "Yetkili makam" terimi:
 - i) Türkiye'de, Maliye Bakanını veya onun yetkili temsilcisini
 - ii) İran İslam Cumhuriyeti'nde, Ekonomik İşler ve Maliye Bakanını veya onun yetkili temsilcisini ifade eder;

j) "Uluslararası trafik" terimi, bir Türk veya İran teşebbüsü tarafından, yalnızca Türkiye veya İran İslam Cumhuriyeti sınırları içinde gerçekleştirilen gemi, uçak veya kara nakil vasıtası işletmeciliği hariç, gemi, uçak veya kara nakil vasıtası işletilerek yapılan taşımacılığı ifade eder.

2. Bir Akit Devletin bu Anlaşmayı uygulaması bakımından, metin aksini öngörmedikçe, Anlaşmada tanımlanmamış herhangi bir terim, Anlaşmanın uygulanacağı vergilere ilişkin olarak bu Devletin mevzuatında öngörülen anlamı taşır.

Madde 4

MUKİM

1. Bu Anlaşmanın amaçları bakımından, "bir Akit Devletin mukimi" terimi, o Devletin mevzuatı gereğince ev, ikametgah, kayıtlı merkez, yönetim yeri veya benzer yapıda diğer herhangi bir kriter nedeniyle vergi mükellefiyeti altına giren kişi anlamına gelir.

2. 1 inci fıkra hükümleri dolayısıyla bir gerçek kişi her iki Akit Devlette de mukim olduğunda, bu kişinin durumu aşağıdaki şekilde belirlenecektir:

- a) Bu kişi, daimi olarak kalabileceği bir meskenin bulunduğu Devletin mukimi kabul edilecektir. Eğer bu kişinin her iki Devlette de daimi olarak kalabileceği bir meskeni varsa, bu kişi, kişisel ve ekonomik ilişkilerinin daha yakın olduğu Devletin mukimi kabul edilecektir (hayati menfaatlerin merkezi);
- b) Eğer kişinin hayati menfaatlerinin merkezinin yer aldığı Devlet saptanamazsa veya her iki Devlette de daimi olarak kalabileceği bir meskeni yoksa, bu kişi kalmayı adet edindiği evin bulunduğu Akit Devletin mukimi kabul edilecektir;
- c) Eğer kişinin her iki Devlette de kalmayı adet edindiği bir ev varsa veya her iki Devlette de böyle bir ev sözkonusu değilse, bu kişi vatandaşı bulunduğu Devletin mukimi kabul edilecektir;
- d) Eğer kişi her iki Devletin de vatandaşıysa veya her iki Devletin de vatandaşı değilse, Akit Devletlerin yetkili makamları sorunu karşılıklı anlaşmayla çözeceklerdir.

3. 1 inci fıkra hükümleri dolayısıyla gerçek kişi dışındaki bir kişi her iki Akit Devletin de mukimi olduğunda, bu kişi kayıtlı merkezinin bulunduğu Akit Devletin mukimi olarak kabul edilecektir.

Madde 5

İŞYERİ

1. Bu Anlaşmanın amaçları bakımından "işyeri" terimi, bir teşebbüsün işinin tamamen veya kısmen yürütüldüğü işe ilişkin sabit bir yer anlamına gelir.

2. "İşyeri" terimi özellikle şunları kapsamına alır:

- a) Yönetim merkezi;
- b) Şube;

- c) Büro;
- d) Fabrika;
- e) Atelye;
- f) Maden ocağı, petrol veya doğal gaz kuyusu, taş ocağı veya doğal kaynakların çıkarıldığı diğer herhangi bir yer, ve
- g) Altı ayı aşan bir süre devam eden bir inşaat şantiyesi, yapım veya kurma projesi.

3. Bu maddenin daha önceki hükümleri ile bağlı kalınmaksızın, "işyeri" teriminin aşağıdaki hususları kapsamadığı kabul edilecektir:

- a) Teşebbüs olanaklarının yalnızca teşebbüse ait malların veya ticari eşyanın depolanması veya teşhiri amacıyla kullanılması;
- b) Teşebbüse ait mal veya ticari eşya stoklarının yalnızca depolama veya teşhir amacıyla elde tutulması;
- c) Teşebbüse ait mal veya ticari eşya stoklarının yalnızca bir başka teşebbüse işlettilmesi amacıyla elde tutulması;
- d) İşe ilişkin sabit bir yerin yalnızca teşebbüse mal veya ticari eşya satın alma veya bilgi toplama amacıyla elde tutulması;
- e) İşe ilişkin sabit bir yerin teşebbüs için yalnızca hazırlayıcı veya yardımcı karakter taşıyan diğer herhangi bir işin yapılması amacıyla elde tutulması;
- f) İşe ilişkin sabit bir yerin yalnızca, a) ile e) bentleri arasında bahsedilen faaliyetlerin bir veya birkaçını bir arada icra etmek için elde tutulması; ancak bu faaliyetlerin bir arada icra edilmesi sonucunda kendini gösteren toplu faaliyetin hazırlayıcı veya yardımcı karakterde olması şarttır.

4. 1 inci ve 2 nci fıkra hükümleriyle bağlı kalınmaksızın - 5 inci fıkranın uygulanacağı bağımsız nitelikteki bir acente dışında - bir kişi, bir Akit Devlette, bir teşebbüs adına hareket ederse ve bu teşebbüs adına mukavele akdetme yetkisine sahip olup bu yetkisini mutaden kullanırsa, sözkonusu kişinin faaliyetleri 3 üncü fıkrada belirtilenlerle sınırlı olmadıkça, bu teşebbüs, bu Devlette bu kişinin teşebbüs için gerçekleştirdiği her türlü faaliyet dolayısıyla bir işyerine sahip kabul edilecektir. Ancak, anılan fıkra hükmü çerçevesinde işe ilişkin sabit bir yerden yürütülen faaliyetler bu yeri bir işyeri haline getirmeyecektir.

5. Bir teşebbüs, bir Akit Devlette, işlerini yalnızca kendi işlerine olağan şekilde devam eden bir simsar, bir genel komisyon acentesi veya bağımsız statüde diğer herhangi bir acente vasıtasıyla yürüttüğü için bu Devlette bir işyerine sahip kabul olunmayacaktır. Bununla birlikte, bir acentenin faaliyetlerinin tamamının veya tamamına yakın bir kısmının teşebbüs adına yürütülmesi halinde, sözkonusu acente, bu fıkrada bahsedilen bağımsız statüde bir acente kapsamında değerlendirilmeyecektir.

6. Bir Akit Devletin mukimi olan bir şirket, diğer Akit Devletin mukimi olan veya bu diğer Akit Devlette ticari faaliyette bulunan (bir işyeri vasıtasıyla veya diğer bir şekilde) bir şirketi kontrol eder ya da onun tarafından kontrol edilirse, bu şirketlerden herhangi biri diğer için bir işyeri oluşturmayacaktır.

Madde 6**GAYRİMENKUL VARLIKLARDAN ELDE EDİLEN GELİR**

1. Bir Akit Devlet mukiminin diğer Akit Devlette bulunan gayrimenkul varlıklardan elde ettiği gelir (tarım veya ormancılıktan elde edilen gelir dahil), bu diğer Devlette vergilendirilebilir.
2. "Gayrimenkul varlık" terimi, sözkonusu varlığın bulunduğu Akit Devletin mevzuatına göre tanımlanacaktır. Terim her halükarda, gayrimenkul varlığa müteferri varlıkları, tarım ve ormancılıkta kullanılan araçları ve hayvanları, her çeşit dalyanları, özel hukuk hükümlerinin uygulanacağı gayrimenkul mülkiyetine ilişkin hakları, gayrimenkul intifa haklarını ve maden yataklarının, kaynakların ve diğer doğal kaynak alanlarının işletilmesinden veya işletme hakkından doğan sabit ya da değişken ödemeler üstündeki hakları kapsayacaktır. Gemiler, vapurlar ve uçaklar gayrimenkul varlık sayılmayacaktır.
3. 1 inci fıkra hükümleri, gayrimenkul varlığın doğrudan kullanımından, kiralanmasından veya diğer herhangi bir şekilde kullanımından elde edilen gelire uygulanacaktır.
4. 1 inci ve 3 üncü fıkra hükümleri aynı zamanda, bir teşebbüsün gayrimenkul varlıklardan elde ettiği gelir ile serbest meslek faaliyetlerinin icrasında kullanılan gayrimenkul varlıklardan elde edilen gelire de uygulanacaktır.

Madde 7**TİCARİ KAZANÇLAR**

1. Bir Akit Devlet teşebbüsüne ait kazanç, sözkonusu teşebbüs diğer Akit Devlette yer alan bir işyeri vasıtasıyla ticari faaliyette bulunmadıkça yalnızca bu Devlette vergilendirilecektir. Eğer teşebbüs yukarıda bahsedilen şekilde ticari faaliyette bulunursa, teşebbüsün kazancı, diğer Devlette sadece işyerine atfedilebilen miktarla sınırlı olmak üzere vergilendirilebilir.
2. 3 üncü fıkra hükümleri saklı kalmak üzere, bir Akit Devlet teşebbüsü diğer Akit Devlette yer alan bir işyeri vasıtasıyla ticari faaliyette bulunduğu anda, bu işyerine her iki Akit Devlette de, eğer bu işyeri, aynı veya benzer koşullar altında, aynı veya benzer faaliyetlerde bulunan, tamamen ayrı ve bağımsız bir teşebbüs olsaydı ve işyerini oluşturduğu teşebbüs ile tamamen bağımsız bir iş ilişkisinde bulursa idi elde etmesi beklenen kazanç ne ise, böyle bir kazanç atfedilecektir.
3. İşyerinin kazancı belirlenirken, eğer bu işyeri bağımsız bir teşebbüs olsa idi indirilebilecek olan, ister işyerinin bulunduğu Devlette isterse başka yerlerde yapılsın, yönetim ve genel idare giderleri de dahil, işyerinin amaçlarına uygun giderlerin indirilmesine müsaade edilecektir.
4. İşyerine, bu işyeri tarafından teşebbüs adına yalnızca mal veya ticari eşya alınması dolayısıyla hiç bir kazanç atfedilmeyecektir.
5. Kazanç, bu Anlaşmanın başka maddelerinde ayrı olarak düzenlenen gelir unsurlarını da kapsamına aldığı anda, o maddelerin hükümleri bu madde hükümlerinden etkilenmeyecektir.

Madde 8**DENİZ, HAVA VE KARA TAŞIMACILIĞI**

Bir Akit Devlet teşebbüsünün uluslararası trafikte gemi, uçak veya kara nakil vasıtalarının işletilmesinden elde ettiği kazanç, yalnızca bu Devlette vergilendirilecektir.

Madde 9**BAĞIMLI TEŞEBBÜSLER**

1. a) Bir Akit Devlet teşebbüsü doğrudan veya dolaylı olarak diğer Akit Devlet teşebbüsünün yönetim, kontrol veya sermayesine katıldığında, veya

b) Aynı kişiler doğrudan veya dolaylı olarak bir Akit Devlet teşebbüsünün ve diğer Akit Devlet teşebbüsünün yönetim, kontrol veya sermayesine katıldığında

ve her iki halde de, iki teşebbüsün ticari veya mali ilişkilerinde oluşan veya empoze edilen koşullar, bağımsız teşebbüsler arasında oluşması gereken koşullardan farklılaştığında, bu teşebbüslerden birisinde olması gereken; fakat bu koşullar dolayısıyla kendini göstermeyen kazanç, o teşebbüsün kazancına eklenip vergilendirilebilir.

2. Bir Akit Devletin kendi teşebbüslerinden birinin kazancına dahil ettiği ve vergilediği kazanç, diğer Akit Devlette vergilendirilen bu diğer Devlet teşebbüslerinden birinin de kazancını içerebilir. Aynı zamanda, bu ilk bahsedilen Devletin kavradığı kazanç, bildirilen kazanç olmayıp, bağımsız teşebbüsler arasında oluşması gereken koşullar gözönünde tutularak, sonradan bu ilk bahsedilen Devletçe yürütülen hesaplamalar sonucunda belirlenen kazanç olabilir. Böyle bir durum kendini gösterdiğinde, eğer diğer Devlet bu düzenlemenin haklı olduğu kanaatine varırsa, sözkonusu kazanç üzerinden alınan verginin miktarında gerekli düzeltmeleri yapmak durumundadır. Bu düzeltme yapılırken, bu Anlaşmanın diğer hükümleri gözönünde tutulacak ve gerektiğinde Akit Devletlerin yetkili makamları birbirlerine danışacaklardır.

Madde 10**TEMETTÜLER**

1. Bir Akit Devletin mukimi olan bir şirket tarafından diğer Akit Devletin bir mukimine ödenen temettüler, bu diğer Devlette vergilendirilebilir.

2. Bununla beraber sözkonusu temettüler, ödemeyi yapan şirketin mukim olduğu Akit Devlette ve o Devletin mevzuatına göre de vergilendirilebilir; ancak, temettü elde eden temettünün gerçek lehdarı ise, bu şekilde alınacak vergi aşağıdaki oranları aşmayacaktır:

a) Temettü elde eden, temettü ödeyen şirketin sermayesinin doğrudan doğruya en az yüzde 25'ini elinde tutan bir şirket ise (ortaklıklar hariç) gayrisafi temettü tutarının yüzde 15'i;

b) Tüm diğer durumlarda gayrisafi temettü tutarının yüzde 20'si.

3. Bu maddede kullanılan "temettü" terimi, hisse senetlerinden, intifa senetlerinden veya intifa haklarından, kurucu hisse senetlerinden veya alacak niteliğinde olmayıp kazanca katılmayı sağlayan diğer haklardan elde edilen gelirleri, bunun yanısıra dağıtımı yapan şirketin mukimi olduğu Devletin mevzuatına göre, vergileme yönünden hisse senetlerinden elde edilen gelirle aynı muameleyi gören diğer şirket haklarından elde edilen gelirleri ifade eder.

4. Diğer Akit Devlette yer alan bir işyeri vasıtasıyla ticari faaliyette bulunan bir Akit Devlet şirketinin kazancı, bu işyerinin bulunduğu Akit Devlette 7 nci maddeye göre vergilendirildikten sonra, kalan kısım üzerinden de 2 nci fıkranın a) bendine göre vergilendirilebilir.

5. Bir Akit Devlet mukimi olan temettünün gerçek lehdarı, temettüyü ödeyen şirketin mukim olduğu diğer Akit Devlette yer alan bir işyeri vasıtasıyla ticari faaliyette veya bu Devlette yer alan sabit bir yer vasıtasıyla serbest meslek faaliyetinde bulunursa ve sözkonusu temettü elde edilmiş olayı ile bu işyeri veya sabit yer arasında etkin bir bağ bulunmaktaysa, 1 inci ve 2 nci fıkra hükümleri uygulanmayacaktır. Bu durumda, olayına göre 7 nci veya 14 üncü madde hükümleri uygulanacaktır.

6. 10 uncu maddenin 4 üncü fıkrası hükümleri saklı kalmak üzere, bir Akit Devlet mukimi olan bir şirket, diğer Akit Devletten kazanç veya gelir elde ettiğinde, bu diğer Devlet, şirket tarafından ödenen temettüler üzerinden herhangi bir vergi alamaz. Bunun istisnasını, sözkonusu temettülerin bu diğer Devletin mukimlerinden birine ödenmesi veya temettü elde edilmiş olayı ile bu diğer Devlette bulunan bir işyeri veya sabit yer arasında etkin bir bağ bulunması oluşturur. Aynı şekilde bu diğer Devlet, bu şirketin dağıtılmayan kazançları üzerinden de dağıtılmayan kazanç vergisi alamaz. Dağıtılan temettülerin veya dağıtılmamış kazancın tamamen veya kısmen bu diğer Devlette elde edilen gelir veya kazançtan oluşması durumu değiştirmez.

Madde 11

FAİZ

1. Bir Akit Devlette doğan ve diğer Akit Devletin bir mukimine ödenen faiz, bu diğer Devletin mevzuatına göre vergilendirilebilir.

2. Bununla beraber bu faiz, elde edildiği Akit Devlette ve o Devletin mevzuatına göre de vergilendirilebilir, ancak, faiz elde eden faizin gerçek lehdarı ise, bu şekilde alınacak vergi faizin gayrisafi tutarının yüzde 10'unu aşmayacaktır.

3. 2 nci fıkra hükümlerine bakılmaksızın,

a) Türkiye'de doğan ve İran İslam Cumhuriyeti Hükümetine, İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankasına veya İhracatı Geliştirme Bankası'na ödenen faizler Türk vergisinden muaf tutulacaktır.

b) İran İslam Cumhuriyeti'nde doğan ve Türkiye Hükümetine, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na veya Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş.'ne ödenen faizler İran İslam Cumhuriyeti vergisinden muaf tutulacaktır.

4. Bu maddede kullanılan "faiz" terimi, ipotek garantisine bağlı olsun veya olmasın ve borçlunun karına katılma hakkı tanınması veya tanınmaması, her nevi alaktan ve özellikle Devlet tahvilleri ile tahvil veya borç senetlerinden elde edilen gelirler ile sözkonusu menkul kıymetler, tahviller veya borç senetlerine bağlı prim ve ikramiyeleri ifade eder. Geç ödemelerden kaynaklanan gecikme cezaları, bu maddenin amaçları yönünden faiz kapsamında değerlendirilmeyecektir.

5. Bir Akit Devlet mukimi olan faizin gerçek lehdarı, faizin elde edildiği diğer Akit Devlette yer alan bir işyeri vasıtasıyla ticari faaliyette bulunursa ve sözkonusu faizin ödendiği alacak ile bu işyeri arasında etkin bir bağ bulunmaktaysa, 1 inci ve 2 nci fıkra hükümleri uygulanmayacaktır. Bu durumda, 7 nci madde hükümleri uygulanacaktır.

6. Bir Devletin kendisi, politik alt bölümü, mahalli idaresi veya mukimi tarafından ödenen faizin, o Akit Devlette elde edildiği kabul olunacaktır. Bununla beraber, faiz ödeyen kişi, bir Akit Devletin mukimi olsun veya olmasın, bir Akit Devlette faiz ödemeye neden olan borç-alacak ilişkisiyle bağlantılı bir işyerine sahip olduğunda ve faiz bu işyerinden kaynaklandığında, sözkonusu faizin işyerinin bulunduğu Akit Devlette elde edildiği kabul olunacaktır.

7. Alacak karşılığında ödenen faizin miktarının, ödeyici ile gerçek lehdar arasında veya her ikisi ile bir başka kişi arasında var olan özel ilişki nedeniyle, böyle bir ilişkinin olmadığı durumlarda ödeyici ile lehdar arasında kararlaştırılacak miktarı aşması halinde, bu madde hükümleri yalnızca en son bahsedilen miktara uygulanacaktır. Bu durumda ilave ödeme, bu Anlaşmanın diğer hükümleri de dikkate alınarak her bir Akit Devletin mevzuatına göre vergilendirilecektir.

Madde 12

GAYRİMADDİ HAK BEDELLERİ

1. Bir Akit Devlette doğan ve diğer Akit Devletin bir mukimine ödenen gayrimaddi hak bedelleri, bu diğer Devlette vergilendirilebilir.

2. Bununla beraber, sözkonusu gayrimaddi hak bedelleri elde edildikleri Akit Devlette ve o Devletin mevzuatına göre de vergilendirilebilir, ancak, gayrimaddi hak bedeli elde eden gayrimaddi hak bedelinin gerçek lehdarı ise, bu şekilde alınacak vergi gayrimaddi hak bedelinin gayrisafi tutarının yüzde 10'unu aşmayacaktır.

3. Bu maddede kullanılan "gayrimaddi hak bedelleri" terimi, sinema filmleri ile radyo ve televizyon yayınlarında kullanılan filmler ve bantlar dahil olmak üzere edebi, sanatsal veya bilimsel her nevi telif hakkının, her nevi patentin, alameti farikanın, desen veya modelin, planın, gizli formül veya üretim yönteminin kullanımı veya kullanım hakkı ile sinai, ticari veya bilimsel tecrübeye dayalı bilgiler veya sinai, ticari veya bilimsel teçhizatın kullanımı veya kullanım hakkı karşılığında yapılan her türlü ödemeleri ifade eder.

4. Bir Akit Devlet mukimi olan gayrimaddi hak bedelinin gerçek lehdarı sözkonusu bedelin elde edildiği diğer Akit Devlette yer alan bir işyeri vasıtasıyla ticari faaliyette bulunursa ve sözkonusu bedelin ödendiği hak veya varlık ile bu işyeri arasında etkin bir bağ bulunmaktaysa, 1 inci ve 2 nci fıkra hükümleri uygulanmayacaktır. Bu durumda, 7 nci madde hükümleri uygulanacaktır.

5. Bir Akit Devletin kendisi, politik alt bölümü, mahalli idaresi veya mukimi tarafından ödenen gayrimaddi hak bedelinin, o Akit Devlette elde edildiği kabul olunacaktır. Bununla beraber, gayrimaddi hak bedelini ödeyen kişi bir Akit Devletin mukimi olsun veya olmasın, bir Akit Devlette gayrimaddi hak bedelini ödemeye neden olan hak veya varlık ile bağlantılı bir işyerine sahip olduğunda ve bu gayrimaddi hak bedeli bu işyerinden kaynaklandığında, sözkonusu gayrimaddi hak bedelinin, işyerinin bulunduğu Akit Devlette elde edildiği kabul olunacaktır.

6. Kullanım, hak veya bilgi karşılığında ödenen gayrimaddi hak bedelinin miktarı, ödeyici ile gerçek lehdar arasında veya her ikisi ile bir başka kişi arasında var olan özel ilişki nedeniyle, böyle bir ilişkinin olmadığı durumlarda ödeyici ile gerçek lehdar arasında kararlaştırılacak miktarı aştığında, bu madde hükümleri yalnızca en son bahsedilen miktara uygulanacaktır. Bu durumda ilave ödeme, bu Anlaşmanın diğer hükümleri de dikkate alınarak, her bir Akit Devletin mevzuatı uyarınca vergilendirilecektir.

Madde 13**SERMAYE DEĞER ARTIŞ KAZANÇLARI**

1. Bir Akit Devlet mukimince, diğer Akit Devlette yer alan ve 6 ncı maddede belirtilen gayrimenkul varlıkların elden çıkarılmasından sağlanan kazançlar bu diğer Devlette vergilendirilebilir.

2. Bir Akit Devlet teşebbüsünün diğer Akit Devlette sahip olduğu bir işyerinin ticari varlığına dahil menkul varlıkların veya bir Akit Devlet mukiminin diğer Akit Devlette serbest meslek faaliyeti icra etmek üzere kullandığı sabit bir yere ait menkul varlıkların elden çıkarılmasından doğan kazanç, bu işyerinin (yalnız veya tüm teşebbüsle birlikte) veya sabit yerin elden çıkarılmasından doğan kazanç da dahil olmak üzere, bu diğer Devlette vergilendirilebilir.

3. Uluslararası trafikte işletilen gemi, uçak veya kara nakil vasıtalarının veya sözkonusu gemi, uçak veya kara nakil vasıtalarının işletilmesiyle ilgili menkul varlıkların elden çıkarılmasından doğan kazanç, yalnızca bu teşebbüsün kayıtlı merkezinin bulunduğu Akit Devlette vergilendirilebilecektir.

4. 1, 2 ve 3 üncü fıkralarda değinilenler dışında kalan varlıkların elden çıkarılmasından doğan kazançlar, elden çıkarmanın mukim olduğu Akit Devlette vergilendirilebilecektir. Bununla beraber, diğer Akit Devlette elde edilen ve bundan önceki cümlede bahsedilen sermaye değer artış kazançları, elde etme ve elden çıkarma arasındaki süre bir yılı aşmadığı takdirde, bu diğer Akit Devlette vergilendirilebilecektir.

Madde 14**SERBEST MESLEK FAALİYETLERİ**

1. Bir Akit Devlet mukiminin serbest meslek faaliyetleri veya bağımsız nitelikteki diğer faaliyetleri dolayısıyla elde ettiği gelir, bu kişi diğer Akit Devlette faaliyetlerini icra etmek için sürekli kullanabileceği sabit bir yere sahip olmadıkça, yalnızca bu Devlette vergilendirilecektir. Bu kişinin sabit bir yere sahip olması halinde, yalnızca sözkonusu sabit yere atfedilebilen gelir diğer Akit Devlette vergilendirilebilir.

2. "Serbest meslek faaliyetleri" terimi, özellikle bağımsız olarak yurutulen bilimsel, edebi, sanatsal, eğitici veya öğretici faaliyetleri, bunun yanısıra doktorların, avukatların, mühendislerin, mimarların, dişçilerin ve muhasebecilerin bağımsız faaliyetlerini ifade eder.

Madde 15**BAĞIMLI FAALİYETLER**

1. 16, 18, 19 ve 20 nci maddelerin hükümleri saklı kalmak üzere, bir Akit Devlet mukiminin bir hizmet akdi dolayısıyla elde ettiği ücret, maaş ve diğer benzeri ödemeler, hizmet diğer Akit Devlette ifa edilmedikçe, yalnızca bu Devlette vergilendirilecektir. Hizmet diğer Akit Devlette ifa edilirse, buradan elde edilen gelir bu diğer Devlette vergilendirilebilir.

2. 1 inci fıkra hükümlerine bakılmaksızın, bir Akit Devlet mukiminin diğer Akit Devlette ifa ettiği bir hizmet dolayısıyla elde ettiği gelir, eğer:

- a) Gelir elde eden kişi, diğer Devlette ilgili mali yıl içinde başlayan veya biten herhangi bir oniki aylık dönemde bir veya birkaç seferde toplam 183 günü aşmamak üzere kalırsa, ve
- b) Ödeme, diğer Devletin mukimi olmayan bir işveren tarafından veya böyle bir işveren adına yapılırsa, ve
- c) Ödeme, işverenin diğer Devlette sahip olduğu bir işyeri veya sabit yerden yapılmazsa yalnızca ilk bahsedilen Devlette vergilendirilecektir.

3. Bu maddenin bundan önceki hükümlerine bakılmaksızın, uluslararası trafikte işletilen bir gemi, uçak veya kara nakil vasıtasında ifa edilen bir hizmet dolayısıyla elde edilen gelir, teşebbüsün kayıtlı merkezinin bulunduğu Akit Devlette vergilendirilebilir.

Madde 16

MÜDÜRLERE YAPILAN ÖDEMELER

Bir Akit Devlet mukiminin, diğer Akit Devletin mukimi olan bir şirketin yönetim kurulu üyesi olması dolayısıyla elde ettiği ücret ve diğer benzeri ödemeler, bu diğer Devlette vergilendirilebilir.

Madde 17

SANATÇI VE SPORCULAR

1. 14 ve 15 inci maddelerin hükümleriyle bağlı kalınmaksızın, bir Akit Devlet mukimi olan ve tiyatro, sinema, radyo ve televizyon sanatçısı gibi bir sanatçı veya bir muzisyen veya bir sporcunun diğer Akit Devlette icra ettiği bu nitelikteki şahsi faaliyetleri dolayısıyla elde ettiği gelir, bu diğer Devlette vergilendirilebilir.

2. Bir sanatçının ya da sporcunun icra ettiği bu nitelikteki faaliyetlerden doğan gelir, sanatçının ya da sporcunun kendisine değil de bir başkasına yönelirse, bu gelir 7, 14 ve 15 inci maddelerin hükümleriyle bağlı kalınmaksızın, sanatçı ya da sporcunun faaliyetlerinin icra edildiği Akit Devlette vergilendirilebilir.

3. Sanatçı veya sporcuların bir Akit Devlette icra ettikleri faaliyetlerden elde ettikleri gelire, bu Devlete yapılan sözkonusu ziyaretin tamamen veya önemli ölçüde diğer Akit Devletin, politik alt bölümünün veya mahalli idaresinin kamusal fonlarından desteklenmesi halinde, 1 ve 2 nci fıkra hükümleri uygulanmayacaktır.

Madde 18

EMEKLİ MAAŞLARI

1. 19 uncu maddenin 1 inci fıkrası hükümleri saktı kalmak üzere, bir Akit Devlet mukimine geçmiş çalışmalarının karşılığında ödenen emekli maaşları ve diğer benzeri ödemeler yalnızca bu Devlette vergilendirilebilecektir. Bu hüküm aynı zamanda, bir Akit Devlet mukimine ömür boyu sağlanan düzenli ödemelere de uygulanacaktır.

2. Şahsi zararları tazmin etmek amacıyla bir Akit Devlet veya politik alt bölümü tarafından ödenen emekli maaşları ve ömür boyu gelirler ile diğer düzenli veya arızî ödemeler, yalnızca bu Devlette vergilendirilebilir.

Madde 19

KAMU GÖREVI

1. Bir Akit Devletin kendisine, politik alt bölümüne veya mahalli idaresine bir kamu görevi dolayısıyla herhangi bir gerçek kişi tarafından verilen hizmetler karşılığında, bu Devlet, alt bölüm veya idare tarafından veya bunlarca oluşturulan fonlardan sağlanan menfaatler, emekli maaşları da dahil bu Devlette vergilendirilebilecektir.

2. Bir Akit Devletin kendisi, politik alt bölümü veya mahalli idaresi tarafından yürütülen ticari faaliyetlerle bağlantılı hizmetler karşılığında sağlanan menfaatlere ve emekli maaşlarına 15, 16 ve 18 inci madde hükümleri uygulanacaktır.

Madde 20

ÖĞRETMENLER VE ÖĞRENCİLER

1. Bir Akit Devletin vatandaşı olup, diğer Akit Devlette yalnızca öğrenim veya mesleki eğitim amacıyla bulunan bir öğrenci veya stajyerin geçim, öğrenim veya mesleki eğitim masraflarını karşılamak için, bu diğer Devletin dışındaki kaynaklardan yapılan ödemeler, bu diğer Devlette vergilendirilmeyecektir.

2. Aynı şekilde, bir Akit Devletin vatandaşı olup, diğer Akit Devlette yalnızca öğretim veya bilimsel araştırma yapmak amacıyla bulunan bir öğretmen veya öğretim üyesinin, iki yılı aşmayan bir süre veya süreler için öğretim veya araştırma karşılığında, bu diğer Devletin dışındaki kaynaklardan elde ettiği gelirler, bu diğer Devlette vergiden istisna edilecektir.

Araştırma faaliyetinin, esas olarak belirli bir kişi veya kişilerin özel menfaatleri için yapılması halinde, sözkonusu faaliyetlerden elde edilen gelire bu fıkra uygulanmayacaktır.

Madde 21

DİĞER GELİRLER

Bir Akit Devlet mukiminin, nerede doğarsa doğsun, bu Anlaşmanın daha önceki maddelerinde belirtilmeyen gelir unsurları, yalnızca bu Devlette vergilendirilebilecektir.

Madde 22

SERVET

1. Bir Akit Devlet mukiminin 6 ncı maddede bahsedilen gayrimenkul varlıklardan oluşan ve diğer Akit Devlette bulunan serveti, bu diğer Devlette vergilendirilebilir.

2. Bir Akit Devlet teşebbüsünün diğer Akit Devlette sahip olduğu bir işyerinin aktifine dahil menkul varlıklardan veya bir Akit Devlet mukiminin diğer Akit Devlette serbest meslek faaliyeti icra etmek üzere kullanabileceği sabit bir yere ait menkul varlıklardan oluşan servet, bu diğer Devlette vergilendirilebilir.

3. Uluslararası trafikte işletilen gemi, uçak veya kara nakil vasıtalarından ve sözkonusu gemi, uçak veya kara nakil vasıtalarının işletilmesine tahsis edilen menkul varlıklardan oluşan servet, yalnızca teşebbüsün kayıtlı merkezinin bulunduğu Akit Devlette vergilendirilebilecektir.

4. Bir Akit Devlet mukiminin diğer bütün servet unsurları, yalnızca bu Devlette vergilendirilebilecektir.

Madde 23

ÇİFTE VERGİLENDİRMEYİ ÖNLEME YÖNTEMİ

1. Bir Akit Devlet mukimi, bu Anlaşma hükümlerine göre diğer Akit Devlette vergilendirilebilen bir gelir elde ettiğinde veya servete sahip olduğunda, ilk bahsedilen Devlet:

- a) Bu mukimin geliri üzerinden ödeyeceği vergiden, diğer Devlette ödediği gelir vergisine eşit bir miktarın mahsubuna,
- b) Bu mukimin servet üzerinden ödeyeceği vergiden, diğer Devlette ödediği servet vergisine eşit bir miktarın mahsubuna

müsaade edecektir.

Bununla beraber sözkonusu mahsup, her iki durumda da, bu diğer Devlette vergilendirilebilen gelir veya servet için, mahsuptan önce hesaplanan gelir vergisi veya servet vergisi miktarını aşmayacaktır.

2. Bu Anlaşmanın herhangi bir hükmü dolayısıyla, bir Akit Devlet mukiminin geliri veya sahip olduğu serveti o Devlette vergiden istisna edilirse, bu Devlet, bu mukimin diğer gelirlerinin veya servetinin vergisini hesaplarken, vergiden istisna edilen geliri veya serveti de dikkate alabilir.

Madde 24

AYRIM YAPILMAMASI

1. Bir Akit Devletin vatandaşları, diğer Akit Devlette bu diğer Devletin vatandaşlarının aynı koşullarda karşı karşıya kaldıkları veya kalabilecekleri vergilemeden veya buna bağlı mükellefiyetlerden değişik veya daha ağır bir vergilemeye ve buna bağlı mükellefiyetlere tabi tutulmayacaklardır. Bu hüküm, 1'inci madde hükümlerine bakılmaksızın, Akit Devletlerden birinin veya her ikisinin mukimi olmayan kişilere de uygulanacaktır.

2. 10 uncu maddenin 4 üncü fıkrası hükümleri saklı kalmak üzere, bir Akit Devlet teşebbüsünün diğer Akit Devlette sahip olduğu bir işyeri, bu diğer Devletin aynı faaliyetleri yürüten teşebbüslerine göre daha az lehe bir vergileme ile karşı karşıya kalmayacaktır.

3. Bir Akit Devletin, diğ er Akit Devletin bir veya birkaç mukimi tarafından, doğ rudan veya dolaylı olarak, kısmen veya tamamen sermayesine sahip olunan veya kontrol edilen teş ebbüsleri, ilk bahsedilen Devlette, bu Devletin benzeri teş ebbüslerinin tabi oldukları veya olabilecekleri vergilemeden veya buna bağı lı mükellefiyetlerden değ iş ik veya daha ağı r vergilemeye ve buna bağı lı mükellefiyetlere tabi tutulmayacaklardır.

4. Bu hükümler, bir Akit Devletin kendi mukimlerine şahsi veya ailevi durumları dolayısıyla uyguladı ğı şahsi indirimleri, vergi ve matrah indirimlerini diğ er Akit Devlet mukimlerine de uygulama zorunda oldu ğ u yönünde anlaş ılmayacaktır.

Madde 25

BİLGİ DEĞ İŞ İMİ

1. Akit Devletlerin yetkili makamları, bu Anlaş ma hükümlerinin yürütülmesi için gerekli olan bilgileri ve Anlaş ma ile uyumsuzluk göstermediğ i sürece, Anlaş ma kapsamına giren vergiler ile ilgili iç mevzuat hükümlerinin yürütülmesi için gerekli olan bilgileri değ iş ime tabi tutacaklardır. Bir Akit Devlet tarafından alınan her türlü bilgi, o Devletin kendi iç mevzuatı çerçevesinde elde ettiğ i bilgiler gibi gizli tutulacak ve yalnızca bu Anlaş mada belirtilen vergilerin tahakkuk veya tahsilleri veya cebri icra ya da cezasıyla veya bu hususlardaki ş ikayet ve itirazlara bakmakla görevli kişı veya makamlara (adli makamlar ve idari kuruluş lar dahil) verilebilecektir. Bu kişı veya makamlar sözkonusu bilgileri yalnızca yukarıda belirtilen amaçlar doğ rultusunda kullanacaklardır. Bu kişı veya makamlar sözkonusu bilgileri mahkeme duruş malarında veya adli kararlar alınırken açıklayabilirler.

2. 1 inci fıkr a hükümleri, hiçbir surette bir Akit Devleti:

- a) Kendisinin veya diğ er Akit Devletin mevzuatına veya idari uygulamalarına uymayacak idari önlemler alma;
 - b) Kendisinin veya diğ er Akit Devletin mevzuatı veya normal idari iş lemleri çerçevesinde elde edilemeyen bilgileri sunma;
 - c) Herhangi bir ticari, sınai, mesleki sırrı veya ticari iş lemi aleni hale getiren bilgileri veya aleniyeti kamu düzenine aykırı düş en bilgileri verme
- yükümlülüğ ü altına sokacak şekilde yorumlanamaz.

Madde 26

KARŞ ILIKLI ANLAŞ MA USULÜ

1. Bir Akit Devlet mukimi, Akit Devletlerden birinin veya her ikisinin iş lemlerinin kendisi için bu Anlaş mayı uygun düşmeyen sonuçlar yarattı ğı veya yaratacağ ı kanaatine vardı ğ ında, bu Devletlerin iç mevzuatlarında öngörülen çözümlerle bağı lı kalmaksızın, durumu mukimi oldu ğ u Akit Devletin yetkili makamına veya bu kiş inin durumu 24 üncü maddenin 1 inci fıkrasına uygun düşerse, vatandaşı oldu ğ u Akit Devletin yetkili makamına arz edebilir. Sözkonusu müracaatın, Akit Devletlerin iç mevzuatlarında belirtilen süre içerisinde yapılması gerekmektedir.

2. Söz konusu yetkili makam, itirazı haklı bulmakla beraber kendisi tatminkar bir çözüme ulaşamadığı takdirde, bu Anlaşmaya ters düşen bir vergilemeyi önlemek amacıyla, diğer Akit Devletin yetkili makamıyla karşılıklı anlaşmaya gayret sarfedecektir. Uzlaşmaya varılan her husus, Akit Devletlerin iç mevzuatlarında belirtilen süre içerisinde uygulanmaya başlayacaktır.

3. Akit Devletlerin yetkili makamları, Anlaşmanın yorumundan veya uygulanmasından kaynaklanan her türlü güçlüğü ve tereddütü karşılıklı anlaşmayla çözmek için gayret göstereceklerdir. Yetkili makamlar aynı zamanda, Anlaşmada ele alınmayan durumlardan kaynaklanan çifte vergilendirmenin ortadan kaldırılması için de birbirlerine danışabilirler.

4. Akit Devletlerin yetkili makamları, bundan önceki fıkralarda belirtilen hususlarda anlaşmaya varabilmek için birbirleriyle doğrudan doğruya haberleşebilirler. Anlaşmaya varabilmek için sözlü görüş alış-verişi gerekli görüldüğünde, bu görüşme, Akit Devletlerin yetkili makamlarının temsilcilerinden oluşan bir komisyon kanalıyla yürütülebilir.

Madde 27

DİPLOMAT HÜVİYETİNDEKİ MEMURLAR VE KONSOLOSLUK MEMURLARI

Bu Anlaşma hükümleri, diplomat hüviyetindeki memurların ve konsolosluk memurlarının uluslararası hukukun genel kuralları ve özel anlaşma hükümleri uyarınca yararlandıkları mali ayrıcalıkları etkilemeyecektir.

Madde 28

YÜRÜRLÜĞE GİRME

1. Bu Anlaşma onaylanacak ve onay belgeleri en kısa sürede teati edilecektir.
2. Bu Anlaşma, onay belgelerinin teatisinden sonra yürürlüğe girecek ve hükümleri:
 - a) Kaynakta tevkif edilen vergiler yönünden, Anlaşmanın yürürlüğe girdiği yılı izleyen takvim yılının Ocak ayının birinci günü veya daha sonra elde edilen gelirler için;
 - b) Gelir ve servet üzerinden alınan diğer vergiler yönünden, Anlaşmanın yürürlüğe girdiği yılı izleyen takvim yılının Ocak ayının birinci günü veya daha sonra başlayan her vergilendirme yılına ait vergiler için

hüküm ifade edecektir.

Madde 29**YÜRÜRLÜKTEN KALKMA**

Bu Anlaşma, bir Akit Devlet tarafından feshedilinceye kadar yürürlükte kalacaktır. Her bir Akit Devlet, Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıllık bir sürenin bitimini izleyen herhangi bir takvim yılının sonundan en az altı ay önce diplomatik yollardan yazılı fesih ihbarnamesi vermek suretiyle Anlaşmayı feshedebilirler. Bu durumda Anlaşma:

- a) Kaynakta tevkif edilen vergiler yönünden, fesih ihbarnamesinin verildiği yılı izleyen takvim yılının Ocak ayının birinci günü veya daha sonra elde edilen gelirler için;
- b) Gelir ve servet üzerinden alınan diğer vergiler yönünden, fesih ihbarnamesinin verildiği yılı izleyen takvim yılının Ocak ayının birinci günü veya daha sonra başlayan her vergilendirme yılına ait vergiler için

hüküm ifade etmeyecektir.

BU HUSUSLARI TEYİDEN, aşağıda imzaları bulunan tam yetkili temsilciler, bu Anlaşmayı imzaladılar.

Türk, Fars ve İngiliz dilindeki nüshalarda, tüm metinler aynı derecede geçerli olmak üzere, 17 Haziran 2002 tarihinde (Hicri Şemsi 17 Khordad 1381), Tahran' da düzenlenmiştir. Yorumda farklılık olması halinde İngilizce metin geçerli olacaktır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HÜKÜMETİ ADINA

Mehmet KEÇECİLER
Devlet Bakanı

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ
HÜKÜMETİ ADINA

Tahmaseb MAZAHARI
Ekonomi ve Maliye
Bakanı

SAYIŞTAY ÜYELİĞİNE SEÇİLENLER

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>Kontenjan Grubu</u>
Abdullah ÖZSAN	Sayıştay Meslek Mensupları
Cevdet KAYHAN	Sayıştay Meslek Mensupları
F. Gülriz METİN	Sayıştay Meslek Mensupları
Ahmet ÖZDEMİR	Sayıştay Meslek Mensupları
Alper ALPAY	Sayıştay Meslek Mensupları
Hüseyin ARICI	Maliye Bakanlığı Meslek Mensupları
Kemal TURAN	Maliye Bakanlığı Meslek Mensupları
A. Hikmet TUNCER	Diğer Meslek Mensupları

YÜRÜTME VE İDARE BÖLÜMÜ**Milletlerarası Andlaşma****Karar Sayısı : 2005/8467**

19 Aralık 1996 tarihinde Ankara’da imzalanan ve 29/4/2004 tarihli ve 5160 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ekli “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve İran Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma”nın ve eki “Protokol”ün onaylanması; Dışişleri Bakanlığı’nın 13/1/2005 tarihli ve EİGY/12444 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulu’nca 4/2/2005 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Ahmet Necdet SEZER**CUMHURBAŞKANI****Recep Tayyip ERDOĞAN****Başbakan****M. V. GÖNÜL**

Dışişleri Bak. ve Başb. Yrd. V.

A. ŞENER

Devlet Bak. ve Başb. Yrd.

M. A. ŞAHİN

Devlet Bak. ve Başb. Yrd.

B. ATALAY

Devlet Bakanı

A. BABACAN

Devlet Bakanı

M. AYDIN

Devlet Bakanı

A. AKSU

Devlet Bakanı V.

K. TÜZMEN

Devlet Bakanı

C. ÇİÇEK

Adalet Bakanı

M. V. GÖNÜL

Milli Savunma Bakanı

A. AKSU

İçişleri Bakanı

K. UNAKITAN

Maliye Bakanı

H. ÇELİK

Milli Eğitim Bakanı

Z. ERGEZEN

Bayındırlık ve İskan Bakanı

R. AKDAĞ

Sağlık Bakanı

B. YILDIRIM

Ulaştırma Bakanı

S. GÜÇLÜ

Tarım ve Köyşleri Bakanı

M. BAŞESGİOĞLU

Çalışma ve Sos. Güv. Bakanı

C. ÇİÇEK

Sanayi ve Ticaret Bakanı V.

M. İL. GÜLER

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı

E. MUMCU

Kültür ve Turizm Bakanı

O. PEPE

Çevre ve Orman Bakanı

Yürütme ve İdare Bölümü Sayfa : 1

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti
ve
İran Cumhuriyeti Hükümeti
Arasında
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve
Korunmasına İlişkin
Anlaşma

ÖNSÖZ

Bundan böyle "Akit Taraflar" olarak anılacak olan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve İran Cumhuriyeti Hükümeti;

Her iki Devletin karşılıklı yararına olması açısından ekonomik işbirliğini arttırmak arzusu ile;

Ekonomik kaynaklarını ve potansiyel olanaklarını yatırım alanında kullanmak ve bir Akit Taraf yatırımcısının diğer Akit Tarafın ülkesindeki yatırımları için uygun koşullar yaratmak ve idame ettirmek niyetiyle;

Bir Akit Taraf yatırımcısının diğer Akit Tarafın ülkesindeki yatırımlarının teşviki ve korunması ihtiyacını kabul ederek;

Aşağıdaki şekilde anlaşmaya varmışlardır :

MADDE 1
TANIMLAR

İşbu Anlaşmanın amaçları bakımından, aşağıdaki terimler aşağıda belirlenen anlamı taşıyacaktır.

1. "Yatırım" terimi, bir Akit Taraf yatırımcısının diğer Akit Tarafın (bundan böyle ev sahibi Akit Taraf olarak anılacaktır) ülkesinde bu ülkenin kanunları ve nizamlarına uygun olarak her türlü mal veya kıymetlere yaptığı yatırımları ve sınırlayıcı olmamakla beraber özellikle aşağıdakileri kapsar:

- (a) taşınır ve taşınmaz mallar, aynı zamanda bunlarla ilgili haklar;
- (b) hisse senetleri, sermaye hisseleri veya şirketlere katılımın diğer şekilleri;
- (c) yeniden yatırımda kullanılan gelirler, bir yatırımla ilgili para veya herhangi bir ifaya bağlı, ekonomik değeri olan her türlü haklar;
- (d) patent, faydalı modeller, sınai tasarım veya modeller, ticarî markalar ve isimler, know-how ve peştemaliye gibi sınai ve fikrî mülkiyet hakları;
- (e) doğal kaynakların aranması, çıkarılması ve işletilmesine ilişkin haklar.

2. "Yatırımcı" terimi herbir Akit Taraf için, diğer Akit Tarafın ülkesinde yatırım yapan aşağıdaki kişileri ifade eder:

- (a) Akit Tarafların kanunlarına göre vatandaşı olarak kabul edilen gerçek kişiler;
- (b) ev sahibi Akit Tarafın yetkili makamlarınca kabul edilmiş olması koşulu ile, her bir Akit Tarafın yürürlükteki hukukuna göre kurulmuş ve oluşturulmuş, merkezleri ve gerçek ekonomik faaliyetleri bu Tarafın ülkesinde bulunan tüzel kişiler, şirketler veya ticarî birlikler.

3. "Gelirler" terimi, bir yatırımdan elde edilen kâr, temettüleri, royalti ve ücretler gibi tutarları ifade eder.

MADDE 2
ANLAŞMANIN UYGULANABİLİRLİĞİ

Bu Anlaşma yalnızca ev sahibi Akit Tarafın yetkili makamlarınca onaylanan yatırımlara uygulanacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti yetkili makamı Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü (YSGM)'dür.

Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü

İnönü Bulvarı 06510 Balgat

Ankara/TÜRKİYE

İran İslami Cumhuriyeti yetkili makamı İran Yatırım, Ekonomik ve Teknik Yardım Örgütü (O.I.E.T.A.I.)'dür.

İran Yatırım, Ekonomik ve Teknik Yardım Örgütü

(O.I.E.T.A.I.)

15th Khordad Square

Tahran/İRAN

MADDE 3

YATIRIMLARIN TEŞVİKİ VE KABULÜ

1. Her bir Akit Taraf, kendi yatırımcısının diğer Akit Tarafın ülkesinde yatırım yapmasını teşvik edecek ve uygun koşulları yaratacaktır.
2. Her bir Akit Taraf, diğer Akit Tarafın yatırımcısının kendi ülkesinde yatırım yapmasını teşvik edecek ve uygun koşulları yaratacaktır.
3. Her bir Akit Taraf kendi ülkesinde, diğer Akit Taraf yatırımcılarının yatırımlarını kendi kanun ve nizamlarına göre, herhangi bir üçüncü ülke yatırımcılarının yatırımlarından daha az elverişli olmayan koşullarda, kabul eder.
4. Bir yatırımın kabulünden sonra her bir Akit Taraf yapılacak olan yatırımın uygun biçimde gerçekleşmesi için kendi kanun ve nizamları gereğince gerekli olan bütün izinleri verecektir.

MADDE 4

YATIRIMLARIN KORUNMASI

1. Bir Akit Taraf yatırımcısının, diğer Akit Tarafın ülkesinde bulunan yatırımları diğer Akit Taraftaki tam yasal korumayı ve adil muameleyi elde edecek ve bu diğer Akit Tarafın yatırımcılarından veya karşılaştırılabilir koşullardaki herhangi bir üçüncü ülke yatırımcısının yatırımlarına uygulanandan daha az elverişli bir uygulamaya maruz bırakılmayacaktır.
2. Bir Akit Taraf, herhangi bir üçüncü ülkenin bir veya daha fazla yatırımcısına mevcut veya ileride tahsis edilecek bir serbest ticaret bölgesi anlaşması, gümrük birliği, ortak pazar veya benzeri bir bölgesel organizasyon ve/veya bir çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması veya vergilendirme ile ilgili herhangi bir diğer anlaşmadan kaynaklanan özel hakları uygularsa, bu hakları ve avantajları diğer Akit Tarafın yatırımcılarına uygulamak zorunda değildir.

MADDE 5

DAHA LEHTE HÜKÜMLER

Mevcut Anlaşmada açıklanan koşullara bakılmaksızın her bir Akit Tarafın diğer Akit Tarafın bir yatırımcısı ile uzlaşmaya varmış olduğu veya olabileceği daha lehte hükümler uygulanır.

MADDE 6

KAMULAŞTIRMA VE TAZMİNAT

1. Akit Taraflardan birisinin yatırımcısına ait yatırımlar diğer Akit Taraf tarafından kamu yararı amacıyla, yürürlükteki hukuka uygun olarak, ayrımcı olmayan bir şekilde ve hemen ve etkin tazminat ödenmesi durumu hariç kamulaştırılmayacak, millileştirilmeyecek veya benzeri uygulamalara maruz kalmayacaktır.

2. Tazminatın miktarı, yatırımın kamulaştırma, millileştirme ya da müsadere fiilinin yapılmasından ya da öğrenilmesinden hemen önceki değerine eşit olacaktır.

MADDE 7 ZARARLAR

Akit Taraflardan birinin, yatırımları diğer Akit Tarafın ülkesinde askerî çatışma, ihtilâl veya benzeri seferberlik hali nedeniyle zarara uğrayan yatırımcıları, diğer Akit Tarafça kendi yatırımcısına veya herhangi bir üçüncü ülke yatırımcısına yapılan muameleden daha az elverişli olmayacak bir muameleye tâbi tutulacaktır.

MADDE 8 ÜLKESİNE İADE VE TRANSFERLER

1. Herbir Akit Taraf, bu Anlaşmaya tâbi yatırımlarla ilgili ülkesine iade ve transferlerin serbestçe ve gecikme olmaksızın yapılmasına iyi niyetle izin verecektir. Bu transferler aşağıdakileri içerir:

- (a) hasılatlar;
- (b) yatırımın tamamının veya bir kısmının satış veya tasfiye bedeli;
- (c) teknoloji anlaşmalarının transferi ile ilgili royaltiler ve ücretleri;
- (d) 6 ncı ve 7 nci maddelere uygun olarak ödenen meblağlar;
- (e) ilgili yatırım faaliyeti için kullanılmış olması koşulu ile bir yatırıma ilişkin kredi taksitleri;

(f) bir yatırımla ilgili yazılı çalışma izni bulunan bir Akit Taraf vatandaşı tarafından diğer Akit Tarafın ülkesinde elde edilen aylık maaş, ücret ve diğer gelirleri;

(g) bir yatırıma ilişkin bir uyuşmazlıktan kaynaklanan ödemeler.

2. Bu maddede bahsedilen transfer mekanizması üzerinde yatırımcı ile başka bir anlaşmaya varılmadıkça transferler, transfer tarihinde yürürlükte olan kambiyo rejimine uygun olarak geçerli döviz kuru üzerinden ve konvertibl bir para ile gerçekleştirilecektir.

MADDE 9 HALEFİYET

1. Bir Akit Taraf veya onun tespit ettiği acenta bir yatırımcıya ticarî olmayan risklere karşı, bir sigorta veya garanti anlaşması gereğince yapılan bir ödeme ile ilişkili olarak halef olursa;

- (a) bu halefîyet diğer Akit Tarafça kabul edilecektir;
- (b) halef, yatırımcının kullanmaya yetkili olabileceği haklar dışında, herhangi bir hakkı kullanmaya yetkili olmayacaktır.
- (c) ev sahibi Akit Taraf ile halef arasında çıkabilecek uyuşmazlıklar, işbu Anlaşmanın 11. Maddesindeki hükümlere uygun olarak çözümlenecektir.

MADDE 10 TAAHHÜTLERİN YERİNE GETİRİLMESİ

Her bir Akit Taraf, diğer Akit Tarafın yatırımcısı ile ilgili olarak bu Anlaşma ile kabul ettiği taahhütlerin yerine getirileceğini garanti eder.

MADDE 11 BİR AKİT TARAF İLE DİĞER AKİT TARAF YATIRIMCISI ARASINDA ÇIKAN UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ

1. Bir Akit Taraf ile bu Akit Tarafın ülkesinde yatırım yapan diğer Akit Tarafın bir veya daha fazla yatırımcısının yatırımları ile ilgili bir uyuşmazlık doğması halinde, ülkesinde yatırım yapılan Akit Taraf ve yatırımcı(lar) uyuşmazlığı, müzakere ve istişare yollarıyla dostça çözmeye gayret sarfedeceklerdir.

2. Ülkesinde yatırım yapılan Akit Taraf ve yatırımcı(lar)ın uyuşmazlığı, bir Tarafın diğerine gönderdiği bildirim tarihinden itibaren altı ay içinde çözememeleri halinde, uyuşmazlıkların çözümü için, yatırımcının talebi üzerine;

(a) Yatırımın yapıldığı Akit Tarafın yetkili mahkemelerine veya kendi kanunları ve nizamları gereğince;

(b) Aşağıdaki şekilde, bu maksatla kurulan üç üyeli bir tahkim kuruluna başvurabilirler:

Uyuşmazlığı tahkime götürmek isteyen taraf, diğer Tarafa göndereceği yazılı bir bildirim yoluyla bir hakem tayin edecektir. Diğer Taraf bahsi geçen bildirim alındığı tarihten itibaren altmış gün içinde bir hakem tespit edecek ve tespit edilen hakemler son hakemin tespit tarihinden itibaren altmış gün içinde üçüncü bir hakem tespit edecektir. Taraflardan herbirinin yukarıda belirtilen süre içerisinde kendi hakemini tespit edememesi veya tespit edilen hakemlerin üçüncü hakem üzerinde uzlaşmaya varamaması durumunda, taraflardan herbiri, duruma göre, hakem tespit edemeyen ülkenin hakemini veya üçüncü hakemi tespit etmesi için Uluslararası Ticaret Odası'nın Uluslararası Tahkim Kuruluna talepte bulunabilir. Her durumda da üçüncü hakem her iki Akit Taraf ile de diplomatik ilişkileri bulunan bir ülkenin vatandaşları arasından tayin edilir.

3. Tahkim Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu (UNCITRAL)'nin tahkim kurallarına uygun olarak yürütülür.

4. Tarafların konu üzerinde anlaşmaları hali saklı kalmak üzere, öncelikle ülkesinde yatırım yapılan tarafın yetkili mahkemelerine götürülen uyuşmazlıklar için, dava devam ettiği sürece tahkim yoluna gidilemez ve nihaî kararın verilmesi durumunda tahkime götürülemez.

5. Ulusal mahkemelerin hakeme gönderilen herhangi bir uyuşmazlık üzerinde yargı yetkisi olmayacaktır. Bununla birlikte, bu paragraftaki hükümler, kazanan Tarafın ulusal mahkemelerin önünde, hakem kararlarının uygulanmasını talep etmesine engel teşkil etmez.

6. Tahkim Kurulu kararları uyuşmazlığın tarafları için nihaî ve bağlayıcıdır.

MADDE 12

AKİT TARAFLAR ARASINDAKİ UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMLENMESİ

1. İşbu Anlaşmanın yorumu ve uygulanması ile ilgili olarak Akit Taraflar arasında doğacak bütün uyuşmazlıklar, öncelikle dostane istişareler yoluyla çözülecektir. Uyuşmazlıklar(lar), uyuşmazlık(lar)'ın ortaya çıktığı tarihten itibaren 6 ay içinde istişareler yoluyla çözüme kavuşturulamazsa, Akit Tarafların herbiri uyuşmazlığı kendi kanun ve nizamlarına uygun olarak, ikisi Akit Taraflarca ve üçüncüsü hakemlerce tayin edilen hakemlerden oluşan, üç üyeli bir tahkim kuruluna diğer tarafa bir bildirim göndererek sunabilir.

Uyuşmazlığın hakeme sunulması halinde, Akit Tarafların herbiri bildirim alınışından itibaren altmış gün içerisinde bir hakem tayin edecektir ve Akit Taraflarca tayin edilen hakemler son hakemin tayin edilişinden itibaren altmış gün içerisinde başkan tayin edecektir. Akit Taraflardan herhangi birinin hakem tayin edememesi veya tayin edilen hakemlerin yukarıda belirtilen süreler içinde başkan tayin etme konusunda uzlaşmaya varamaması durumunda Akit Tarafların herbiri Uluslararası Adalet Divanı'nın başkanından, duruma göre, hakem tayin edemeyen Tarafın hakemini ya da başkanı tayin etmesini isteyebilir. Bununla birlikte, başkanın, tahkim sırasında Akit Tarafların ikisi ile de diplomatik ilişkileri olan bir ülkenin vatandaşı olması zorunlu olacaktır.

2. Başkanın, Uluslararası Adalet Divanı'na atanması halinde, Uluslararası Adalet Divanı Başkanının sözkonusu görevi yerine getirmesinde engel bulunuyorsa, ya da Akit Taraflardan birinin vatandaşı ise, bu atama Uluslararası Adalet Divanı Başkan Yardımcısı tarafından yapılacaktır. Eğer Başkan Yardımcısının da sözkonusu görevi yerine getirmesine bir engel bulunuyorsa, ya da Akit Taraflardan birinin vatandaşı ise, bu atama sözü edilen Adalet Divanı'nın en kıdemli ve Taraflardan birinin vatandaşı olmayan bir üyesi tarafından yapılacaktır.

3. Akit Tarafların uzlaştığı diğer hükümlere uygun olarak, tahkim kurulu tahkimin yerini ve usulünü tespit edecektir. Tahkim usulü üzerinde böyle bir uzlaşma yoksa Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu (UNCITRAL)'nin tahkim usullü kuralları uygulanabilir kurallar olarak kullanılacaktır.

4. Tahkim Kurulunun kararları Akit Taraflar açısından bağlayıcı olacaktır.

MADDE 13

ANLAŞMANIN GEÇERLİLİĞİ

1. İşbu Anlaşma her Akit Tarafın yetkili makamlarınca kendi kanun ve nizamlarına uygun olarak onaylanacaktır.

2. İşbu Anlaşma, Akit Tarafların, ilgili kanun ve nizamlarına uygun olarak Anlaşmanın yürürlüğe girdiğine ilişkin son bildirim tarihinden 30 gün sonra 10 yıllık bir süre için yürürlüğe girecektir. Söz konusu sürenin bitiminden sonra, işbu Anlaşma Akit Taraflardan birisinin diğer Akit Tarafa bu anlaşmanın bitimi veya sona ermesinden altı ay önce yazılı bir bildirimde bulunmadıkça yürürlükte kalacaktır.

3. İşbu Anlaşmanın sona erdiği tarihten önce yapılan veya iktisap edilen yatırımlarla ilgili olarak, işbu Anlaşmanın tüm diğer maddelerinin koşulları, sona erme tarihinden itibaren ilave bir on yıl süre ile geçerli olacaktır.

İşbu Anlaşma Hükümetlerince tam yetkili kılınmış aşağıda imzası bulunanlarca imzalanmıştır.

Ankara'da 19 Aralık 1996 tarihinde, Türkçe, Farsça ve İngilizce dillerinde ve her metin aynı derecede geçerli olmak üzere ikişer metin olarak akdedilmiştir. Yorumda farklılık halinde İngilizce metin esas alınacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti
Hükümeti Adına

İran İslam Cumhuriyeti
Hükümeti Adına

PROTOKOL

İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmasının imzalanması sırasında, Akit Taraflar işbu Anlaşmanın ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu varsayılacak aşağıdaki madde üzerinde de anlaşmışlardır:

1996 yılı Aralık ayının 19. günü, işbu Anlaşmanın yalnızca İngilizce metni Ankara'da imzalanmaktadır. Farsi ve Türkçe metinler, diplomatik kanallar vasıtasıyla, imza tarihinden başlayarak üç ay içinde Akit Taraflarca sağlanacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti
Hükümeti Adına

İran İslam Cumhuriyeti
Hükümeti Adına